

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Filozofii
Instytut Filozofii

Paulina Chojnacka

Nr albumu: 150312

**Marsilii de Inghen *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae'*
Aristotelis. Edycja krytyczna i analiza historyczno-filozoficzna księgi VI**

Rozprawa doktorska
napisana na seminarium naukowym
z Historii filozofii starożytnej i średniowiecznej
pod kierunkiem
dr hab. Wandy Bajor, prof. KUL

Lublin 2025

Spis treści

Spis treści	III
Przedmowa.....	V
Wstęp do edycji.....	VII
1. Autor i jego dzieło	VII
2. Autorstwo i czas powstania <i>Quaestiones super I-II, IV-X, XII libros 'Metaphysicae' Aristotelis</i> Marsyliusza z Inghen	IX
3. Przekazy rękopiśmienne: opisy kodeksów	X
3.1 Opis kodeksu: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 710 III (K ₁)	X
3.2 Opis kodeksu: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 709 III (K ₂)	XII
3.3 Opis kodeksu: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 708 III (K ₃)	XIII
3.4 Opis kodeksu: Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1387 (L ₁)	XV
3.5 Opis kodeksu: Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1434 (L ₂)	XVI
3.6 Opis kodeksu: Uppsala, Uppsala Universitetsbibliotek Cod. C 596 (U)	XVII
3.7 Opis kodeksu: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5297 (V ₁)	XVIII
3.8 Opis kodeksu: Wien, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 5376 (V ₂)	XIX
3.9 Opis kodeksu: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 76.23 Aug. 2° (W)	XIX
4. Relacje między rękopisami w Księdze VI <i>Quaestiones super I-II, IV-X, XII libros 'Metaphysicae' Aristotelis</i> Marsyliusza z Inghen	XX
4.1 Szczególny charakter rękopisu BJ Rkp. 708 III.....	XX
4.2 Relacje między rękopisami K ₁ , K ₂ , V ₁ i V ₂	XXVII
4.3 Specyfika manuskryptu V ₂	XXXI
4.4 Relacje między rękopisami L ₁ , L ₂ , U i W	XXXII
5. Lekcje indywidualne poszczególnych przekazów	XXXIX
5.1 Lekcje indywidualne K ₁	XL
5.2 Lekcje indywidualne K ₂	XLI
5.3 Lekcje indywidualne V ₁	XLIII
5.4 Lekcje indywidualne V ₂	XLIV
5.5 Lekcje indywidualne L ₁	XLVI
5.6 Lekcje indywidualne L ₂	XLVII
5.7 Lekcje indywidualne U.....	XLVII
5.8 Lekcje indywidualne W	XLVIII
6. Wnioski.....	L
7. Charakterystyka językowa <i>Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis</i> Marsyliusza z Inghen	LI

8. Autorytety zawarte w VI księdze <i>Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis</i> Marsyliusza z Inghen	LV
9. <i>Quaestiones</i> Marsyliusza z Inghen a <i>Quaestiones</i> Jana Burydana	LVI
10. Zasady edycji	LIX
Wykaz skrótów i symboli	LX
Struktura i treść księgi VI <i>Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Methaphysicae' Aristotelis</i> Marsyliusza z Inghen	LXIII
1. Struktura <i>Quaestiones</i>	LXV
2. Zagadnienia filozoficzne w księdze VI Marsyliuszowych <i>Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Methaphysicae' Aristotelis</i>	LXVII
2.1 Przedmiot dociekań metafizyki. Metafizyka a inne nauki.....	LXVII
2.2 Byt akcydentalny jako przedmiot nauki. Przyczyna bytu akcydentalnego.....	LXIX
2.3 <i>Futura contingentia</i>	LXXIII
2.4 Zagadnienie prawdy i fałszu	LXXXV
Podsumowanie	LXXXIX
Summary	XC
Bibliografia	XCI

Przedmowa

Niniejsza rozprawa stanowi pierwszą edycję krytyczną VI księgi *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae'* czternastowiecznego filozofa i teologa, Marsyliusza z Inghen. Komentarz ten jest zachowany w tradycji rękopiśmiennej i dotąd nie został w całości wydany. Stanowi on cenne źródło historyczno-filozoficzne, jednakże dla większości badaczy wciąż niedostępne.

Edycja VI księgi komentarza do *Metafizyki* przygotowana została jako kontynuacja prac badawczych, podjętych przez mediewistów z Wydziału Filozofii oraz Międzywydziałowego Zakładu Historii Kultury Średniowiecznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i jest w zamierzeniu częścią szerszego projektu, mającego na celu udostępnienie wszystkich komentowanych przez Marsyliusza z Inghen ksiąg tak ważnego dla kultury europejskiej dzieła, jakim jest *Metafizyka* Arystotelesa. W ramach prac nad myślą Marsyliusza z Inghen Międzywydziałowy Zakład Historii Kultury w Średniowieczu KUL zorganizował w 1991 r. międzynarodowy kongres pt. „Marsilius von Inghen. Werk und Wirkung”, wydając w r. 1993 materiały pokonferencyjne pod tym samym tytułem pod red. ks. prof. Stanisława Wielgusa. W 2022 r. odbyła się konferencja, organizowana przez Radboud Universiteit w Nijmegen, pt. „Mapping the *Via Marsliana*. Marsilius of Inghen and His Legacy”, poświęcona myśli Marsyliusza, obecnej na uniwersytetach u schyłku XIV stulecia i w wieku XV, oraz badaniu jego długotrwałego wpływu na kształtowanie się kultury intelektualnej w Europie. Uczni z Radboud Universiteit wyrazili duże zainteresowanie przygotowywaną edycją krytyczną komentarza do *Metafizyki*, której pierwsze dwie księgi już zostały wydane przez ks. dr. Łukasza Libowskiego, autora poświęconej im rozprawy doktorskiej, przygotowanej pod kierunkiem p. dr hab. Wandy Bajor, prof. KUL.

Niniejsza praca składa się z trzech części. Pierwsza z nich to *Wstęp do edycji krytycznej*, w której przedstawiono wyniki badań w zakresie krytyki tekstu: m.in. opisy wszystkich przekazów rękopiśmiennych, zawierających tekst *Quaestiones* oraz wyniki analiz, które doprowadziły do ustalenia relacji między rękopisami i przedstawienia propozycji *stemma codicum*. W części drugiej zaprezentowano najważniejsze zagadnienia filozoficzne, jakie Marsyliusz podjął komentując szóstą księgę *Metafizyki* Arystotelesa. Część trzecia to edycja krytyczna szóstej księgi *Marsilii de Inghen Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis*, przygotowana w edytorze Classical Text Editor.

Wyrazy uznania oraz szczególne podziękowania kieruję do Pani Profesor Wandy Bajor, która hojnie dzieliła się swą specjalistyczną wiedzą i doświadczeniem oraz z wielką cierpliwością i zaangażowaniem towarzyszyła każdemu etapowi powstawania pracy. Serdeczne

podziękowania składam również Pani Doktor Lucynie Nowak z Sekcji Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej za nieocenioną i niezawodną pomoc w rozstrzygnięciu spornych kwestii paleograficznych, kodykologicznych i edytorskich oraz za wykłady poświęcone zawierającym Marsyliuszowe *Quaestiones* manuskryptom ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej. Bardzo dziękuję Panu Doktorowi Kazimierzowi Wójcikowi za życzliwe dzielenie się rezultatami wieloletnich badań nad tradycją rękopiśmienną *Quaestiones* Marsyliusza. Dziękuję Panu Profesorowi Dominique'owi Poirelowi z L'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes w Paryżu za przeprowadzenie cyklu seminariów oraz konsultacje poświęcone krytyce tekstu w ramach współpracy z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim. Dziękuję również kolegom z seminarium doktoranckiego, w szczególności Księdzu Doktorowi Łukaszowi Libowskiemu, Panu Doktorowi Marcinowi Janeckiemu oraz Księdzu Magistrowi Michałowi Buraczewskiemu za wspólną lekturę Marsyliuszowych *Quaestiones*. Słowa wdzięczności za udzielone wsparcie kieruję także do Pani Doktor Anety Derkowskiej. Szczególne, niewysłowione podziękowania składam Rodzinie.

Wstęp do edycji

1. Autor i jego dzieło

Życie naukowe Marsyliusza z Inghen związane było z dwoma ośrodkami kultury intelektualnej średniowiecznej Europy: z Uniwersytetem Paryskim, gdzie spędził około dwóch dekad i gdzie powstała większość jego prac, oraz z Uniwersytetem w Heidelbergu, którego był pierwszym rektorem, odegrał wybitną rolę w jego organizacji, i gdzie spędził dziesięć ostatnich lat swego życia.

Marsyliusz najprawdopodobniej pochodził z Nijmegen, miasta położonego we wschodniej części Niderlandów. Uważano wprawdzie, że miejscem jego pochodzenia była raczej jedna z sąsiadujących z tym miastem wsi, jednakże pogląd ten jest najpewniej niesłuszny¹. Z równą ostrożnością można podać rok urodzenia Marsyliusza, przyjmując czas ok. 1340 r.² Od r. 1362 nazwisko Marsyliusza z Inghen wymieniane jest w dokumentach Uniwersytetu Paryskiego. W tym roku został on *magister artium*. Również w 1362 r. Marsyliusz został kanonikiem kościoła św. Seweryna w Kolonii. Od ok. roku 1366 Marsyliusz studiował w Paryżu teologię, lecz ukończenie studiów nastąpiło dopiero w Heidelbergu.

W Paryżu Marsyliusz znajdował się w kręgu oddziaływania myśli takich filozofów, jak Wilhelm Ockham, Grzegorz z Rimini (zm. w 1358 r.), Jan Burydan (zm. w 1358 r.) i Albert z Saksonii (zm. w 1390 r.), osobiście znał Mikołaja Oresme (zm. w 1381 r.). Poglądy Grzegorza z Rimini, Burydana i Alberta z Saksonii znajdują odzwierciedlenie w pismach Marsyliusza, często jako dosłowne cytaty³. Szczególne miejsce w myśli Marsyliusza zajmują poglądy Burydana, nazywanego przez niego *magister meus*. Uczeni nie są zgodni co do tego, czy Marsyliusz był bezpośrednim uczniem Burydana, jak twierdzi Egbert P. Bos⁴, czy też nie, co niemal za niemożliwe z racji przynależności do różnych nacji uważa Femke J. Kok⁵. Jednakże

¹ Zob. M.J.F.M. Hoenen, *Marsilius of Inghen. Divine Knowledge in Late Medieval Thought*, Leiden 1993 (Studies in the History of Christian Thought, Vol. 50), s. 7.

² H. Wojtczak przychyliła się do uznania roku 1342 za prawdopodobny czas urodzin Marsyliusza, zob. *Introductio*, w: H. Wojtczak, *Marsyliusza z Inghen 'Quaestiones super librum Praedicamentorum Aristotelis'*. Edycja krytyczna i analiza historyczno-filozoficzna, Lublin 2008, s. XXI.

³ Zob. M. Hoenen, dz. cyt., s. 8.

⁴ E.P. Bos, *Marsilius of Inghen on the Principle of Non-Contradiction*, w: *Logic and Language in the Middle Ages. A Volume in Honour of Sten Ebbesen*, ed. J.L. Fink i in., Leiden 2013 (Investigating Medieval Philosophy, Vol. 4), s. 403.

⁵ F.J. Kok, *What Can We Know about God? John Buridan and Marsilius of Inghen on the Intellect's Natural Capacity for Knowing God's Essence*, „Recherches de théologie et philosophie médiévales” 77/1 (2010), s. 138.

oboje w wyniku prowadzonych przez siebie badań uznali, że mimo widocznych korespondencji w pismach obu średniowiecznych myślicieli, Marsyliusz zachowuje własną perspektywę filozoficzną i niezależność na poziomie doktrynalnym. Można to zauważyć choćby w różnych ujęciach roli argumentów teologicznych w metafizyce⁶, ale także w krytycznym stosunku do innych rozwiązań filozoficznych Burydana⁷.

Prócz działalności naukowej Marsyliusz pełnił także wiele innych funkcji administracyjnych i honorowych. Dwukrotnie sprawował urząd rektora Uniwersytetu Paryskiego (w 1367 i 1371 r.), ponadto, w r. 1363 oraz od 1373 do 1375 był prokuratorem nacji angielskiej. W 1369 r. oraz w latach 1377-1378 reprezentował Uniwersytet w kurii papieża Urbana VI w Awinionie, Rzymie i Tivoli. Po roku 1379 nie ma już żadnej wzmianki o Marsyliuszu w dokumentach Uniwersytetu Paryskiego; losy uczonego z okresu nieudokumentowanego (lata 1378-1386) należą do sfery spekulacji, poza jedyną wzmianką, że w 1382 r. Marsyliusz na zaproszenie rady miasta przybył do Njmegen⁸.

Nie jest wykluczone, że Marsyliusz nie chciał lub nie mógł wracać do Paryża ze względu na rozłam w Kościele, zwany wielką schizmą zachodnią, ponieważ on sam jak i studenci niemieccy przeciwstawiali się udzielaniu wsparcia antypapieża przez Uniwersytet⁹. Niepokój o bieg przyszłych wydarzeń dostrzec można w jego liście z 1378 r., w którym wyraża on pragnienie, by Bóg odwrócił niebezpieczeństwo schizmy¹⁰. Od 1386 r. Marsyliusz nauczał jako *magister* na Uniwersytecie w Heidelbergu, w którego powstanie był zaangażowany. Urząd rektora sprawował on tu nie mniej niż dziewięć razy (w latach 1386-1392 i w r. 1396). Na początku lat 90-tych podjął studia teologiczne. W czasie, kiedy otrzymał tytuł doktora, na Wydziale Teologicznym nauczali Konrad z Soltau i Mateusz z Krakowa, obaj z Uniwersytetu w Pradze. Wkrótce po otrzymaniu doktoratu z teologii zmarł, 20 sierpnia 1396 r.¹¹.

Praca naukowa Marsyliusza z Inghen wywarła znaczny wpływ na życie umysłowe średniowiecznej Europy. Jego dzieła logiczne oraz komentarze do pism Arystotelesa były obficie kopiowane i wykładane na wielu europejskich uniwersytetach. Komentarz do *Analitik Pierwszych* był używany w Pradze w latach osiemdziesiątych XIV w. Traktaty logiczne, jak *Obligationes* i *Consequentiae*, były wykorzystywane jako podręczniki na Uniwersytecie w Wiedniu w latach dziewięćdziesiątych tego samego stulecia. Komentarze do *Metafizyki* i *Fizyki* Arystotelesa czytano na Uniwersytecie Krakowskim do lat sześćdziesiątych XV w.

⁶ Tamże, s. 139.

⁷ Zob. E.P. Bos, dz. cyt., s. 403-404 i 412-418.

⁸ Przegląd stanowisk prezentuje H. Wojtczak, *Marsyliusz z Inghen i jego nauka o kategoriach w kontekście historyczno-filozoficznym*, w: dz. cyt., s. 453-454.

⁹ M. Hoenen, dz. cyt., s. 8-9.

¹⁰ *Non in centum annis in tanto fuit scismatis periculo, quod Deus avertat*, cyt. za: H. Wojtczak, dz. cyt., s. 447, przyp. 139.

¹¹ M. Hoenen, dz. cyt., s. 10, por. H. Wojtczak, dz. cyt., s. 454-460.

Cytował go również wielki uczony tej uczelni, Benedykt Hesse¹². W XV w. dzieła Marsyliusza studiowano na uniwersytetach w Heidelbergu, Erfurcie, Bazylei i Fryburgu¹³. W 1489 r. drukiem ukazały się *Obligationes* (pod nazwiskiem Piotra z Ailly), a w r. 1501 w Strasburgu wydrukowano komentarz Marsyliusza do *Sentencji*, cytowany przez takich teologów, jak Domingo de Soto i Franciszek Suaréz. Do komentarza do *De generatione et corruptione*¹⁴ zaś odwoływali się Leonardo da Vinci oraz Galileo Galilei¹⁵.

2. Autorstwo i czas powstania *Quaestiones super I-II, IV-X, XII libros 'Mataphysicae' Aristotelis* Marsyliusza z Inghen

Autorstwo *Quaestiones* Marsyliusza z Inghen poświadczają kolofony oraz adnotacje poczynione w poszczególnych rękopisach: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 710 III, f. 196r; Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 709 III, f. 163r; Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 708 III, f. 182; Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1387, f. 1r; Uppsala, Uppsala Universitetsbibliotek Cod. C 596, f. 1; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5297, f. 184v; Wien, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 5376, f. 182rb; Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 76.23 Aug. 2°, f. 182rb.

Zgodnie z najnowszymi badaniami, uczeni skłaniają się ku tezie, że komentarz do *Metafizyki* Marsyliusza pochodzi z okresu jego pobytu w Heidelbergu¹⁶. Andrea Tabarroni na podstawie własnych nadań i analizy passusu z siódmej księgi Marsyliuszowych *Quaestiones* uznał, że komentarz powstał prawdopodobnie między rokiem 1387 a 1389. W szesnastej kwestii księgi VII Marsyliusz przywołuje bowiem przykład papieża Urbana VI: *Urbanus VI est homo*. Użycie tego *exemplum* wskazuje, zdaniem Tabarroniego, na to, że Urban VI jeszcze żyje. Papież zmarł 15 października 1389 r., zatem data ta stanowi *terminus ante quem* powstania

¹² Zob. W. Bajor, *Tradycja komentarzy do 'De anima' Arystotelesa i antropologia Benedykta Hessego*, w: *Benedicti Hesse quaestiones disputatae super tres libros 'De anima' Aristotelis (libri II et III). Editio critica et inquisitio historico-philosophica*, Lublin 2001, s. 218*-220*.

¹³ M. Hoenen, dz. cyt., s. 10; zob. M. Markowski, *Katalog dzieł Marsyliusza z Inghen z ewidencją rękopisów*, „*Studia Mediewistyczne*” 25/2 (1988), s. 39-132.

¹⁴ Por. J.M.N.H. Thijsen, *The Circulation and Reception of Marsilius of Inghen's 'Quaestiones super libros De generatione et corruptione' in Fifteenth and Sixteenth-Century Italy: The problem of reactio*, w: *Marsilius von Inghen. Werk und Wirkung. Akten des Zweiten Internationalen Marsilius-von-Inghen-Kongresses*, hrsg. von S. Wielgus, Lublin 1993, s. 227-244.

¹⁵ M. Hoenen, tamże.

¹⁶ F.J. Kok, art. cyt., s. 138; por. Ł. Libowski, *Marsilii de Inghen Quaestiones super I, II, IV-X, XII libros Metaphysicorum Aristotelis. Libri primus et secundus - editio critica et inquisitio historico-philosophica*, rozprawa doktorska, Lublin 2023, zbiory Biblioteki KUL, s. XXVIII-XXXI; stan badań poświęconych *Quaestiones* – tamże, s. XXXV-XXXVIII.

*Questiones*¹⁷. Na podstawie analizy rękopisów E. P. Bos na *terminus ante quem* ustala natomiast rok 1390¹⁸.

3. Przekazy rękopiśmienne: opisy kodeksów

Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis Marsyliusza z Inghen zachowały się w dziewięciu znanych nam manuskryptach. Wszystkie zostały sporządzone w XV wieku. Trzy spośród nich znajdują się w Krakowie w Bibliotece Jagiellońskiej. Dwa odpisy znajdują się w manuskryptach w Wiedniu, dwa w Lipsku, jeden w Uppsali i jeden w Wolfenbüttel.

3.1 Opis kodeksu: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 710 III (K₁)

Kodeks, oznaczony w niniejszej edycji *siglum* K₁, został zapisany w języku łacińskim i niemieckim i zawiera 204 + 2 karty o wymiarach 29 x 20,5 cm¹⁹. Rękopis pochodzi z 1408 r. Zawarty w nim komentarz Marsyliusza obejmujący folia 10ra-196rb, opatrzony został tytułem *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*. Prócz *Quaestiones*, kodeks obejmuje również *Carmina de Femina*, a ponadto zapisany w języku niemieckim wiersz poety o imieniu Henryk der Teichner oraz fragment wszytego w oprawę zapisu nutowego, pochodzącego z antyfonarza lub hymnarium, przeznaczonego na święto Elżbiety Węgierskiej (19 listopada) i Błogosławionej Dziewicy Maryi (21 listopada). Kolofon na f. 196rb zawiera informację, że komentarz Marsyliusza z Inghen, profesora świętej teologii, spisał Petrus Pery drugiego dnia po święcie św. Idziego (czyli 3 września) około godziny 13.00 w 1408 r. Kwestie zostały zapisane jako *reportata* w Pradze. Formuła oddania czci Bogu i Bożej Rodzicielce brzmi następująco: *Laus, honor, virtus, gloria sit Deo in sempiterna saecula et gloriosae Dei Genetrice* (sic!).

Komentarz otwiera *index quaestionum*: *Incipit registrum omnium quaestionum tocius Methaphysicae contentarum in hoc libro et primo registrum primi libri et consequenter aliorum librorum. Primi. 1. Utrum methaphisica est sapiencia... > < [f. 10v] ...15. Utrum ad salvandum apparencias in motibus celestium oportet ponere ecentricos et epiciculos [!] etc. Et sic es finis huius registri omnium librorum tocius Methaphisicae, super quos, inquam, libros reverendus*

¹⁷ A. Tabarroni, *John Buridan and Marsilius of Inghen on the Meaning of Accidental Terms* (*Quaestiones super Metaphysicam*, VII 3-5), w: *Documenti e Studi sulla tradizione filosofica medievale* 14 (2003), s. 402-403.

¹⁸ E.P. Bos, dz. cyt., s. 405.

¹⁹ *Catalogus codicum manuscryptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagiellonica Cracoviae asservantur*, comp. M. Kowalczyk, A. Kozłowska, M. Markowski, M. Zwiercan, Wratislaviae 1993, t. 5, s. 130-133, gdzie podano dalszą literaturę.

magister atque sacre theologie professor inclitus Marsilius scripsit sub correccione suorum magistrorum pie memorie etc. Summa questionum omnium 103 reverendissimi terministe, sacre pagine professoris incliti, pie memorie magistri Marsilii de Inghen. [Prologus; f. 11r] Primus Methaphisicae [in marg. superiore adscr.]. – Phylosophia adoretur; scribitur a Seneca libro Epistolarum suarum, epistola 52. Humiles in excelso preces porrigere ... > < ...

Księgę szóstą zamykają słowa (f. 87va): *Et sic est finis questionum sexti in crastino sancte Margarete gloriose martiris ac virginis*, po której następuje razura. *Alia manu* dopisano *finitarum*, po czym ręką pierwszego skryby: *per me Petrum* oraz ponownie razura i odczytany z trudem tekst *alia manu: Pery Miklassus [?] etc. in Szczak [?]*²⁰

„Kwestie” Marsyliusza zakończone są następująco (f. 196rb): *Auctoritates post oppositum sunt pro dictis in 3° articulo et sic per consequens est finis omnium questionum tocius Methaphisice reverendi magistri Marsilii de Inghen, sacre theologie professoris etc., finitarum per me Petrum Pery anno Domini M^oCCC^o8v^o proxima feria 2ª post festum sancti Egidii [3 IX], hora quasi 13ma. Reportate Prage etc., etc. Laus, honor, virtus, gloria sit Deo in sempiterna secula et gloriose Dei genitricis [!] etc.*

Niniejszy odpis *Quaestiones* sporządzało kilku skrybów, ale od f. 55r do końca komentarza pisał już tylko Piotr Pery. Nie jest natomiast pewne, czy tekst na f. 10r i dalej, gdzie pismo się różni, pisał ten sam Piotr. Podobne wątpliwości budzi zapis w kilku innych częściach rękopisu.

Treść komentarza zapisana została w dwóch wyznaczonych liniami kolumnach. Miejsca przeznaczone na nagłówki poszczególnych ksiąg oraz tytuły kwestii rozplanowano uprzednio, rozrysowując linie. Tekst zawiera miejscami ślady razury (np. f. 87va), poprawek, sporadycznie spotkać można uzupełnienia na marginesie (np. f. 14r). Wydawana w niniejszej pracy księga szósta obejmuje ff. 71r-87va. W jej obrębie trzykrotnie znaleźć można *vacuum*, miejsce, które nie zostało uzupełnione brakującym fragmentem tekstu (f. 71ra, 73rb, f. 86va). Natomiast w *intercolumnium*, f. 74v oraz f. 78r *eadem manu* dopisany został tekst, który opuszczono i który należy wstawić w oznaczone miejsce.

Inicjały, pisane czerwonym atramentem, są obecne na początku kilku ksiąg, natomiast w pozostałych miejscach, w tym na początku księgi szóstej, pozostawiono jedynie przygotowane na nie puste miejsca. Tytuły ksiąg zapisano pismem *littera textualis*. Aż do f. 150 spotkać można wiele rubrykacji, dalej już nieobecnych. Służyły one głównie oznaczeniu *divisio textus*, dzięki czemu struktura kwestii stawała się bardziej czytelna.

Kodeks został sporządzony na Uniwersytecie Praskim. Informację o tym zawiera, prócz przytoczonego już kolofonu na końcu komentarza, zapis na końcu księgi siódmej: *Et sic est finis*

²⁰ Tamże, s. 132.

per Dei gratiam questionum Methaphisice septimi libri reverendi magistri Marsilii finitarum per me Petrum ad honorem gloriose Virginis Marie, die sabbati post Iacobi (czyli 28 lipca) anno Domini et cetera 8vo, hora quasi septima Prage in Collegio Karoli etc. (f. 120vb).

Do Krakowa kodeks przywiózł najprawdopodobniej Jan Stolle z Głogowa ok. r. 1414 – 1415, który został bakałarzem na Wydziale Sztuk Uniwersytetu Praskiego w r. 1407²¹. Podpisał on kodeks słowami *liber domini notarii*.

3.2 Opis kodeksu: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 709 III (K₂)

Kodeks, oznaczony w niniejszej edycji *siglum* K₂ sporządzony został w języku łacińskim i zawiera 207 + IV karty o wymiarach 29 x 22, 5 cm. Powstał ok. 1408 r. w Pradze. Komentarz Marsyliusza znajduje się na foliach 1v-164r. Incipit oraz explicit prezentują się następująco:

[Prologus] – *Philozophia adoretur. Hec propositio scribitur a Seneca libro Epistolrum suarum, epistola 52. Humiles in excelso preces porrigere ... > < ... petens igitur de offendentibus veniam, de bene dicendis rogo gratias reddendum Ihesu Christo, sub cuius sperata direccione. [Quaestiones] Queritur circa librum Methaphisice. – Circa primum Methaphisice primo queritur, utrum methaphisica est sapiencia. Et arguitur primo, quod non ...> < [f. 163r] ... Auctoritates post oppositum sunt pro dictis in 3° articulo et per consequens de omnibus questionibus tocuis Methaphisice reverendi magistri Marsilii de Inghen. Anno Domini M^oCCC^o octavo finitus est hic codex. Per Augustinum expliciunt Methaphisicae decem Marsilii librorum doctoris questiones, Prage reportate per G<eorgium> Dominici de Legnitz, vero Legnicz. [Index questionum; f. 163v] Registrum questionum precedentium et primo primi libri, deinde secundi etc. Utrum methaphisica est sapiencia, 1 ...> < ... Utrum ad salvandum apparencias in motibus celestium oportet ponere ecentricos et epiciculos [!]. Rupertus dux Slezie, fautor est cleri atque ecclesie.*

Kodeks zawiera ponadto kilkanaście krótszych pism, głównie o charakterze filozoficznym i astronomicznym (f. 164v-189r)²². Na spojonej z oprawą wszywce zachował się fragment tekstu brewiarza na święto świętych Fabiana i Sebastiana (20 stycznia). Zbiór pism pisało wielu skrybów.

²¹ Por. tamże, s. 132-133; por. Z. Włodek, *Quelques informations sur les commentaires médiévaux de la Métaphysique d'Aristote conservés dans les manuscrits de la Bibliothèque Jagellone a Cracovie*, w: *Die Metaphysik im Mittelalter. Ihr Ursprung und Bedeutung*, ed. P. Wilpert, Berlin 1963, s. 768; por. M. Markowski, *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim. Studim z historii filozofii i nauk ścisłych na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, Wrocław 1971, s. 464-465; por. Ch.H. Lohr, *Medieval Latin Aristotle Commentaries. Authors: Johannes de Kanthi – Myngodus*, „Traditio“ 27 (1971), s. 328-329.

²² Zob. *Catalogus codicum*, s. 125-129.

Questiones Marsyliusza sporządził Jerzy z Legnicy (f. 1v-164r) w r. 1408. Tekst umieszczono w dwóch, wytyczonych liniami kolumnach. Inicjały na początku poszczególnych ksiąg są kolorowe, ozdobne. Rękopis pozostawia *vacua* w miejscach zawierających trudne do odczytania wyrazy, f. 72v, 94r, 112r, 143r i in. Widoczne ślady razury, np. f. 153r.

Księgę szóstą kończą słowa (f. 73va): *Et sic est finis quaestionum huius sexti in crastino sanctae Margarethae per me Georgium de Legnitz finitarum.*

Osobliwością opisywanego manuskryptu jest fakt, że skryba, Jerzy z Legnicy, zwykł wpłatać notowane czerwonym atramentem słowa, nadające rękopisowi osobisty charakter, np.: *Legnicz* (f. 31r), *Legnitz* (f. 3v, 117r), *Georgius* (f. 71v), *Maria Virgo mater Domini* (f. 84r), *Hedwigis* (f. 91r), *Hedwigis adiutrix* (f. 47r), *Hedwigis Dei laudibus diebus atque noctibus iugiter* (f. 42v), *Hedwigis sancta pro nobis celita planta* (f. 120v), *Rupertus dux Slezie, fautor est cleri atque ecclesie* (f. 164r.), *Ir stetir dyner ich wil seyn* (f. 187v)²³.

Kodeks oprawiony najprawdopodobniej na Śląsku, powstał w Pradze, gdzie jego skryba i właściciel, Jerzy, syn Jana, z Legnicy był studentem uniwersytetu. W r. 1408 Jerzy był już najpewniej bakałarzem. W r. 1411 zapisał się na Uniwersytet w Lipsku, natomiast w r. 1420 widnieje jako bakałarz w dokumentach Uniwersytetu Krakowskiego²⁴. Wiadomo, że kodeks dostał się w posiadanie Andrzeja, syna Ruperta, z Nysy (cf. f. 1r: *Questiones Marsilii Methaphsice magistri Andree de Nissa*), którego nazwisko znaleźć można w aktach Uniwersytetu Krakowskiego w r. 1454, następnie kodeks znalazł się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej²⁵.

3.3 Opis kodeksu: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 708 III (K₃)

Kodeks, oznaczony w niniejszej edycji *siglum* K₃ zapisany został na 190 + III kartach o formacie 30,5 x 22 cm w języku łacińskim i niemieckim. Pochodzi z XV wieku, dokładna data powstania nie jest znana. Opis katalogowy przekazuje następujący tytuł Marsyliuszowego komentarza: *Marsilius de Inghen, Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*²⁶. Dzieło obejmuje folia 1r-183r. Incipit i explicit przedstawia się następująco:

[Prologus] *Philozophia adoratur* [!], *scribitur*. – *Philosophia adoretur, scribitur a Seneca libro Epistolarum suarum, epistola quinquagesima 2^a. Humiles in excelso preces porrigere ... >*
< ... petens igitur deoffendentibus veniam, de bene dicendis gracias rogo reddi Ihesu Christo, sub cuius sperata direccione. Sequitur [in marg. adscr.]: *Circa primum primo queritur, utrum*

²³ Por. tamże, s. 129.

²⁴ Zob. *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis ab anno MCCC*, fasc. 1, Cracoviae 1883, p. 47.

²⁵ Zob. *Catalogus codicum*, s. 130.

²⁶ Tamże, s. 122.

metaphisica est sapiencia. [Quaestiones] Circa primum Mataphisice. – Circa primum primo queritur, utrum metaphisica est sapiencia. Arguitur primo, quod non ...> < [f. 182v] ... Auctoritates post oppositum sunt pro dictis in 3° articulo et per consequens de questionibus tocius Methaphisice magistri reverendi Marsilii de Inghen, sacre theoloye professoris etc. Habetur finis. Laus Christo detur, quia finis libri habetur. Expliciunt questiones Methaphisice venerabilis viri magistri Marsilii de Inghen, professoris sacre theoloye Parisiensis, pro quarum comparacione Deus gloriosus et Virgo Maria sint benedicti in seculorum. Liebes lip an ende, Nym was ich dir zende, Ist dy gobe cleyne, Doch weist du wol, was ich meyne. Daudid der konig sach lye gar irlichen, In irem golden gewande gar togundlichen, Vil vor in anchem iar Ysayas der do von ir zaget Wyze bleybet reyne iungfra. [Index quaestionum] super libris I-II, IV-V, qu. 2; f. 183r] Tytuli questionum primi Methaphisice. Prima. Utrum methaphisica est sapiencia, prima ... > < ... 61. Utrum policretus est per accidens causa statue et statue factor per se posito, quod ||, 2||²⁷.

Komentarz Marsyliusza miał spisać jeden skryba, w XV w. Tekst jest rubrykowany, rozłożony w dwóch wytyczonych liniami kolumnach. Nagłówki ksiąg oraz tytuły kwestii zostały wyróżnione *littera textualis*. Poszczególne księgi rozpoczynają zdobione inicjały.

W pozostałej części kodeksu, spisanej przez wielu skrybów, znajdują się ponadto (f. 183r – 189v) inne dzieła filozoficzne i teologiczne, a także *Index Quaestionum Marsilii de Inghen super libris Metaphysicae Aritotelis* (f. 190r-v) oraz *Kalendarium sanitatis* (f. 190v). Ponadto w kodeksie na początkowych kartach znajduje się wiele adnotacji, m.in. odsyłających do dzieł Arystotelesa, Makrobiusza, Tomasza z Akwinu (f. Ir, Iir, IIIr).

Kodeks sporządzony został na ziemiach czeskich i przywieziony do Krakowa najpewniej w pierwszej ćwierci XV wieku. Odczytano wymazaną adnotację dotyczącą jego właścicieli: *Iste liber est Micha<elis de> Florencia, <emptus> per eum anno Domini [...]*. Następnie, posiadaczem kodeksu był Marcin z Brzostkowa, o czym świadczy napis, który również został wymazany: *Iste liber Metaphisice est Mar<tini> [? ...] Brzostkovo*. Marcin z Brzostkowa, syn Alberta, był studentem Uniwersytetu Krakowskiego od r. 1441, w r. 1443 został bakałarzem, natomiast magistrem w r. 1447, a następnie doktorem prawa kanonicznego²⁸. Inna notatka, jaką przekazuje kodeks po wewnętrznej stronie oprawy, informuje o kolejnym właścicielu, którym był Paweł Puczek: *Liber fuit Pauli Puczek, continens questiones Marsilii super Metaphisicam*

²⁷ Por. Ch.H. Lohr, art. cyt., s. 328; Z. Włodek, art. cyt., s. 767-774; Markowski, *Les 'Questions' de Marsile d'Inghen sur la Métaphysique d'Aristote. Notes sur les manuscrits et le contenu des questions*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum XIII (1968), s. 8-32, Tenże, *Burydanizm w Polsce*, s. 464-464.

²⁸ Zob. *Catalogus codicum*, s. 124.

pro floreno equivalente tribus fertonibus. Został on wpisany do akt Uniwersytetu Krakowskiego w r. 1446, bakałarzem został w r. 1448, a magistrem na Wydziale Sztuk w r. 1452²⁹.

3.4 Opis kodeksu: Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1387 (L₁)

Kodeks, oznaczony w niniejszej edycji *siglum* L₁ zawiera 278 + I papierowych kart o wymiarach 30 x 21,5 cm i stanowi zbiór pism, zawierających dzieła Marsyliusza z Inghen oraz Mikołaja Oresme, a prócz tego kwestie związane z autorytatywnymi wypowiedziami synodu w Bazylei oraz utwory poetyckie, w tym z okazji założenia Uniwersytetu w Lipsku. Za miejsce powstania kodeksu przyjmuje się Frankfurt (nad Odrą?) i Lipsk; za czas powstania – r. 1429 i r. 1437³⁰.

Kodeks jest złożony z kilku *fasciculi*, I (f. 2-212), II (f. 113-180), III (f. 181-277), zapisanych kursywą przez dwóch skrybów. Pierwszy z nich zapisał *fasciculus* I i II i był to Jacobus de Prettin (r. 1437), *fasciculus* III zapisano inną ręką w r. 1429.

Quaestiones super I-II, IV-X, XII libros Aristotelis Marsyliusza z Inghen znajdują się w pierwszej części kodeksu (f. 2ra-112vb). Umieszczony w dwóch kolumnach tekst jest rubrykowany. Nagłówki ksiąg, kwestii i poszczególnych ich części zostały wyróżnione teksturą. Obecne są noty marginalne. Na uwagę zasługują zdobienia zamieszczone na początku ksiąg, w szczególności barwiony na żółto-czerwono inicjał otwierający komentarz oraz ornament w postaci liści akantu (f. 2). Indywidualnego charakteru rękopis nabiera dzięki dodatkom rubrykatora, który dopisywał imiona i wezwania do świętych na zakończenie passusów tekstu: *Maria mater gracie* (f. 56ra), *Gertrudis* (f. 55ra, 66ra), *Gertrudis sancta* (f. 55va), *Sancta Gertrudis* (f. 85vb).

O skrybie oraz zawartości kodeksu informuje adnotacja (1r): *Liber magistri Iacobi Thyssenaw de Prettin, quem ipse propriis manibus conscripserat et ipsum estimat valore [dopisano: vi f(lorenum)] Renensium in auro. Methaphisicorum ipse exemplar collegit Frankfordis ibidem protunc locatus existens. Marsilium [dopisano: super De generatione et corruptione] Lipczk pronunciauit et pronunciando sic conscripsit, Orem super Metheteorum intendita (?) pro pecunia comparauit.*

²⁹ Por. Markowski, *Les 'Questions'*, s. 9-12; Tenże, *Burydanizm w Polsce*, s. 465

³⁰ M. Eifler, *Beschreibung von Ms. 1387, Universitätsbibliothek Leipzig*, 2018, *Manuscripta Mediaevalia*, <https://handschriftenportal.de/workspace>, dostęp 6.08.2025.

Kolofon, (f. 176vb) przekazuje informacje, że skryba, Iacobus de Prettin, zakończył pracę nad *De generatione et corruptione* Marsyliusza czwartego dnia przed świętem św. Wita, czyli 12 czerwca, 1437:

Et sic est finis huius libri de generacione et corrupcione venerandi magistri Marsilii. Anno domini m^o cccc^o xxxvii quarta feria ante festum Viti [12.06.1437] reportatum per quemdam Iacobum de Prettin et ab eodem pronunciatum. Sit laus deo. Amen amen amen.

Na podstawie kolofonów można ustalić, że część I i II kodeksu napisał Iacobus (Thysenaw) de Prettin, przy czym I część została napisana we Frankfurcie (nad Odrą?), gdzie skryba się wówczas zatrzymał, a część druga w 1437 r. w Lipsku, w związku z wykładem, który miał on tam wygłosić. Część III kodeksu została sporządzona już w 1429 r. na Uniwersytecie w Lipsku i została nabyta przez Jakuba de Prettin ok. 1437 r., z największym prawdopodobieństwem tożsamym z Iacobusem Pretyn, immatrykulowanym w 1435 r. w poczet studentów Uniwersytetu w Lipsku³¹. Zaopatrzył on cały kodeks w foliację i indeks, a także załączył dokumenty związane z m.in. synodem w Bazylei. Na dodatkowej karcie (274v-275r) znajdują się wiersze z okazji założenia Uniwersytetu w Lipsku, jak również wiersze o wymowie antyhusyckiej.

Najpóźniej w 1480 r. kodeks znalazł się w posiadaniu Wydziału Filozofii Uniwersytetu w Lipsku³².

3.5 Opis kodeksu: Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1434 (L₂)

Kodeks, oznaczony w niniejszej edycji *siglum* L₂, zawiera 300 + II papierowe karty o wymiarach 30,5 x 21 cm³³. Zapisany jest w języku łacińskim i niemieckim. Za czas powstania, na podstawie znaku wodnego, przyjmuje się lata ok. 1430-1432. Rękopis ten został sporządzony najprawdopodobniej na terenach Niemiec, na co wskazują zapisy na pergaminowych kartach, służących do oprawy, oraz ustalenia paleograficzne. Jedna z kart pochodzi z drugiej połowy XII w. i zawiera zapisany pismem karolińsko-gotyckim tekst liturgiczny, druga – fragment dokumentów z pierwszej ćwierci XV w., zapisanych w mieszance języków wschodniośrodkowoniemieckiego i dolnoniemieckiego, gdzie zapisano nazwisko Johannes Terleke, wymienionego w księdze ławniczej z Halle w 1411 r.³⁴.

³¹ Zob. G. Erler, *Die Martikel Leipzig*, Bd. I, Leipzig 1895, s. 116. Iacobus Pretyn otrzymał bakalaureat w 1437 r, a w r. 1440 figuruje w dokumentach uniwersyteckich jako *magister artium*, zob. tenże, *Die Martikel Leipzig*, Bd. II, Leipzig 1897, s. 120; 124-125.

³² Por. Ch.H. Lohr, art. cyt., s. 328.

³³ K. Sturm, *Philosophische Sammelhandschrift*, 2014, <https://handschriftenportal.de/workspace>, dostęp 5.08.2025.

³⁴ Tamże.

Kodeks dzieli się wyraźnie na dwie części. Pierwsza z nich zawiera utwór o tytule *Laurentius de Londorio, Quaestiones super libris De anima Aristotelis* (f.1ra-90vb), napisany przez jednego skrybę, druga natomiast obejmuje dzieło *Marsilius de Ingen, Quaestiones super librum Metaphysicorum* (f. 97ra-297va), zapisany ręką innego skryby. Strony 92v-96v pozostają puste. Tekst zapisano kursywą, dla wyróżnień natomiast zastosowano krój pisma *textualis*. Manuskrypt jest rubrykowany, na f. 97ra znajduje się obejmujący 10 linii inicjał C, wypełniony ornamentem roślinnym, który rozpoczyna komentarz Marsyliusza z Inghen. Jego tekst sporządzono w dwóch regularnych kolumnach. Obecne są nieliczne noty marginalne, zapisane piętnastowieczną kursywą (np. f. 97r). Komentarz ten zawiera indeksy kwestii.

Kodeks należał do Biblioteki Wydziału Filozofii Uniwersytetu w Lipsku, co poświadczone jest już w r. 1480³⁵.

3.6 Opis kodeksu: Uppsala, Uppsala Universitetsbibliotek Cod. C 596 (U)

Kodeks, oznaczony w niniejszej edycji *siglum* U, zawiera 313 kart papierowych o wymiarach 31x22 cm. Powstał prawdopodobnie na ziemiach niemieckich. Za datę jego powstania uznano rok 1424³⁶.

Manuskrypt zawiera komentarz *Quaestiones super libros Meteororum* Mikołaja Oresme (ff. 2r-97v) oraz *Quaestiones super libros libros Metaphysicorum* Marsyliusza z Inghen (f. 98r-308v), o następującym incipicie i explicicie:

Circa primum librum inter libros methaphisice Queritur utrum Methaphisica sit sapiencia et arguitur primo quod non ... [307r] ... Auctoritas post oppositum est pro dictis in 3° articulo Hec de questione et per consequens de omnibus questionibus tocius metaphisice Reverendi magistri marsilij deinde sacre theologie professoris Et hic est finis deo laus per infinita secula seculorum Amen etc.

Datacja, r. 1424 widnieje pod tekstem *Quaestiones* Mikołaja Oresme, na f. 97vb. Jako prawdopodobne miejsce pochodzenia kodeksu opis katalogowy podaje Niemcy. Karty stanowiące wewnętrzną oprawę zawierają fragment dzieła określonego jako *dicta Johannis de Euersbach*, najprawdopodobniej komentarza do któregoś z pism Arystotelesa. Na karcie tytułowej zamieszczono następujące tytuły: *Questiones super libris metheteorum wilhelmi de oreem*, *Questiones super libris Methaphisice marsilij*.

³⁵ Por. tamże.

³⁶ Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C-Sammlung, Bd. 6: Handschriften C 551-935 (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis XXVI,6), compar. M. Andersson-Schmitt, H. Hallberg, M. Hedlund, Stockholm 1993, s. 80-81.

Tekst zorganizowany jest w dwóch wyznaczonych liniach kolumnach. Pismo kursywne, charakterystyczne dla XV wieku, niedbałe, pisane było przez różnych skrybów. Tekst obejmujący folia 98rb-162vb pisany był jedną ręką, od f. 162 rozpoczyna się pismo innego skryby. Inną ręką sporządzono indeksy (f. 97r-v oraz f. 307v-308v). Od f. 162 w tekście pojawiają się liczniejsze korekty, uzupełnienia na marginesie lub między wierszami (np. f. 164v, 171v, 173r, 180), ślady razury (np. f. 164rb, 171vb), skreślenia. Szerokość kolumn nie zawsze zachowuje regularność.

Tytuły ksiąg ozdobione są inicjałami. Tytuły kwestii i nagłówki ksiąg pisane *littera textualis*. Karty bogate są w rubrykacje, nieraz pojawiają się reklamanty. Między f. 175 a 176 wklejona została mniejszej wielkości karta o foliacji 175a, kontynuująca tekst w jednej kolumnie i zakończona reklamantem. Podobne zabiegi zastosowano jeszcze kilkakrotnie w tej części kodeksu.

Kodeks należał do biblioteki klasztornej Vadstena³⁷.

3.7 Opis kodeksu: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5297 (V₁)

Kodeks, oznaczony w niniejszej edycji *siglum* V₁, został w całości zapisany w języku łacińskim i zawiera I + 186 papierowych kart o wymiarach 305 x 213 mm. Jak wynika z kolofonu, sporządził go Petrus de Spinis: *Ecce finis. Petrus de Spinis* (f. 186r). Kodeks powstał przypuszczalnie na terenach Austrii. Datowany jest na rok 1409: *Expliciunt questiones Reverendi magistri Marsilij scripture (rasura) et Finite sunt post festum beate Margarethe Virginis Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Nono* (f. 184v). Tytuł katalogowy komentarza Marsyliusza podany jest w brzmieniu: *Quaestiones super metaphysicam Aristotelis*.

Tekst komentarza, zapisany w dwóch, wyznaczonych liniach kolumnach, posiada spisy kwestii. Nagłówki poszczególnych ksiąg oraz tytuły kwestii zapisano *littera textualis*. Skryba pozostawił niekiedy puste miejsca (f. 68vb, 84vb, 88va). W manuskrypcie bardzo rzadko spotkać można skreślenia, korekty, dodatki marginalne i interlinearne (np. f. 77r).

Kodeks przekazuje informacje o żyjącym na przełomie XV i XVI w. właścicielu o imieniu Ladislaus de Czap: *questiones Marsilij super Metaphisica Constat sexaginta duos grossos ladislai de Czap* (f. Ir). Na wewnętrznej stronie tylnej oprawy widnieje zapis: *Ladislaj de Czap est liber iste*. Przedtem, od 1365 r. do XVI w. kodeks był w posiadaniu Uniwersytetu

³⁷ Tamże. Por. Ch. H. Lohr, art. cyt., s. 328.

Wiedeńskiego. Po roku 1623 do 1756 właścicielem była Biblioteka Uniwersytecka w Wiedniu (Alte Universitätsbibliothek)³⁸.

3.8 Opis kodeksu: Wien, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 5376 (V₂)

Kodeks oznaczony w niniejszej edycji *siglum* V₂ należy on do tych, które stawiają przed badaczami wyjątkowo trudne wymagania. Powodem są nie tylko uszkodzenia i niekompletność przekazu (jego początek uległ zniszczeniu), lecz także nieuporządkowany, pełen skreśleń i adnotacji tekst. Rękopis obejmuje 144 + 2 papierowe karty o wymiarach 300 x 210 mm, zapisanych w języku łacińskim. Czas powstania datuje się w przybliżeniu na lata 1400-1420. Opis katalogowy nie podaje miejsca jego powstania³⁹.

Tekst Marsyliuszowych *Quaestiones* zapisany został w dwóch kolumnach; wyróżniono w nim nagłówki ksiąg oraz tytuły kwestii *littera textualis*. Poszczególne księgi rozpoczynają skromnie zdobione inicjały. Rękopis pełen jest korekt, uzupełnień i not marginalnych, często niemożliwych do odczytania z uwagi na uszkodzenia kart. Dziesięć pierwszych kwestii księgi szóstej zapisano jednym charakterem pisma. Od kwestii XI (f. 59ra) widoczna jest zmiana charakteru pisma. Noty marginalne są równie często spotykane, jak w części poprzedniej. Zarówno uzupełnienia tekstu na marginesie, jak i korekty wpisywane między linie komentarza sporządzała najprawdopodobniej ta sama ręka, przynajmniej na kartach szóstej księgi komentarza. Liczba i charakter ingerencji w brzmienie tekstu sugeruje, że po spisaniu został on przestudiowany, skolacjonowany z innym egzemplarzem i poprawiony.

Kodeks, zanim znalazł się w zbiorach Österreichische Nationalbibliothek, stanowił własność Alte Universitätsbibliothek (po r. 1623 do r. 1756).

3.9 Opis kodeksu: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 76.23 Aug. 2° (W)

Kodeks, oznaczony w niniejszej edycji *siglum* W, zawiera 257 papierowych kart o wymiarach 29 x 21 cm. Datuje się go na XV w., obejmuje on dwa dzieła:⁴⁰ *Quaestiones Marsilii*

³⁸ F. Unterkircher, *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1401 bis 1450*, Bd. II, Wien 1971, s. 136, por. Ch.H. Lohr, art. cyt., s. 328.

³⁹ Por. *Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum*; ed. Academia Caesarea Vindobonensis, Bd. 4: Cod. 5001 – Cod. 6500, Wien 1864-1899, 112, gdzie podano jedynie datę powstania wskazując na XV w. Por. Ch.H. Lohr, art. cyt., s. 328.

⁴⁰ O. v. Heinemann, *Die Augusteischen Handschriften 3. Cod. Guelf. 32.7 Aug. 2° — 77.3 Aug. 2°. Frankfurt/M.: Klostermann, 1966 (Nachdruck d. Ausg. 1898)*, s. 404; por. M. Markowski, *Repertorium commentariorum medii*

de Inghen super libros metaphysices Aristotelis (f.1-182) oraz: *Circa quaestiones metaphysicas magistri nec non theologiae baccalarii Nicolai Amsterdam* (f. 183-257).

Quaestiones Marsyliusza zawierają kolofon, który przeazuje informacje o autorze i tytule dzieła, a jako miejsce sporządzenia rękopisu podaje Lipsk:

[f. 1ra] *Queritur circa primum metaphisice utrum metaphisica sit sapiencia et arguitur primo ... > < ...* [f. 182rb] *Expliciunt questiones rev. magistri Mersilii de Gyngen super libros metaphisice Arestotilis in studio Lipczensi conscripte.*

Tekst komentarza Marsyliusza do *Metafizyki*, podzielony na dwie wyznaczone liniami kolumny, jest rubrykowany do f. 39. Nagłówki kwestii wyróżniono krojem pisma *textualis* do f. 158, odkąd zaprzestano stosować owych wyróżnień, pozostawiając puste miejsca. Brakuje również inicjałów, dla których wyznaczono odpowiednie pola. Manuskrypt zawiera nieliczne noty marginalne (np. f. 2r, 114r-v). Tekst Marsyliusza zdaje się być zapisany przez jednego skrybę, natomiast od f. 183 widoczny jest inny charakter pisma. Na pierwszej dodatkowej karcie zapisano tytuł: *Questiones libri Methaphisice magistri Mersilij et magistri Amsterdam*. Kodeks opatrzony jest pieczęciami Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.

4. Relacje między rękopisami w Księdze VI *Quaestiones super I-II, IV-X, XII libros 'Metaphysicae' Aristotelis* Marsyliusza z Inghen

Zgodnie z danymi tradycji, istnieje dziewięć znanych nam przekazów rękopiśmiennych Marsyliuszowych *Quaestiones super I-II, IV-X, XII libros Metaphysicae Aristotelis*. Analiza poszczególnych odpisów pozwoliła na dostrzeżenie indywidualnego charakteru każdego z nich, natomiast skolacjonowanie manuskryptów dało w rezultacie dane, potrzebne dla ustalenia występujących między nimi związków. W wyniku tego postępowania uznano, że cztery przekazy pochodzą od wspólnego rękopiśmiennego przodka i różnią się wyraźnie od pozostałych odpisów, o czym świadczą występujące w nich błędy znamienne (*errores significativi*)⁴¹. Cztery inne manuskrypty stanowią odrębną gałąź tradycji, obejmując po dwie pary rękopisów o ściślejszej zależności. Jeden z manuskryptów ma szczególny charakter i stanowi świadectwo odrębnej drogi przekazu tekstu, który w znacznej mierze różni się od pozostałych odpisów.

4.1 Szczególny charakter rękopisu BJ Rkp. 708 III

---

aevi in Aristotelem Latinorum qui in bibliothecis Saxoniae Inferioris asservantur, Kraków 2007, s. 105-108; por. Ch.H. Lohr, art. cyt., s. 328.

⁴¹ Zgodnie z terminologią przyjętą przez P. Maasa, zob. tenże, *Textkritik*, Leipzig 1960, s. 26.

Na szczególną uwagę w badaniu przekazów rękopiśmiennych *Quaestiones* Marsyliusza zasługuje manuskrypt znajdujący się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej - BJ Rkp. 708 III (K₃). Ten powstały na ziemiach czeskich w XV stuleciu rękopis wyróżnia się spośród pozostałych zarówno objętością, jak i sposobem zredagowania tekstu. Podczas gdy osiem z dziewięciu przedstawionych rękopisów przekazuje dwanaście kwestii księgi VI, manuskrypt K₃ zawiera ich tylko dziesięć, co ukazuje poniższe zestawienie:

<i>Numerus quaestionis libri VI</i>	<i>Titulus quaestionis</i>	<i>Folio</i>								
		K₁	K₂	K₃	L₁	L₂	U	V₁	V₂	W
Q. 1	Utrum sola metaphysica considerat quidditates entium et rerum	71ra	59va	79ra ⁴²	44rb	174ra	165rb	68va	47va	75ra
Q. 2	Utrum scientia speculativa bene dividitur in physicam, metaphysicam et mathematicam	72rb	60va	80rb ⁴³	45ra	175va	166vb	69vb	48va	76va
Q. 3	Utrum de ente per accidens potest esse scientia	72rb	61vb	<i>Deficit</i>	45vb	177ra	168rb	71ra	49va	78ra
Q. 4	Utrum entis per accidens sit aliqua causa determinata	74rb	62va	<i>Deficit</i>	45rb	178ra	169rb	72ra	50rb	79rb
Q. 5	Utrum omne futurum de necessitate eveniat	75rb	63va	81rb ⁴⁴	47ra	179rb	171va	73va	51rb	80va
Q. 6	Utrum verum et falsum secundum compositionem et	78va	66ra	84ra	48vb	182va	174va	76vb	53va	83vb

⁴² *Hic sub titulo*: Utrum solum metaphysica sit rerum quidditatum considerativa.

⁴³ *Hic sub titulo*: Utrum philosophia speculativa bene dividitur in metaphysicam, physicam, mathematicam.

⁴⁴ *Hic sub numero*: Tertio quaeritur.

	divisionem sunt solum in mente ⁴⁵									
Q. 7	Utrum ad veritatem affirmativae requiritur compositio in rebus significati et in negativis divisio	80ra	67rb	85ra ⁴⁶	49va	184ra	176rb	78rb	54rb	85va
Q. 8	Utrum propositio ex eo est vera quia qualitercumque per eam significatur esse ita est in re	80vb	68ra	85vb ⁴⁷	50rb	185ra	177vb	79rb	55va	86vb
Q. 9	Utrum omnis propositio impossibilis est impossibilis ex eo quia sua contradictoria est vera	82rb	69ra	87ra ⁴⁸	50vb	185rb	179rb	80va	55rb	88rb
Q. 10	Utrum proportionaliter accipienda est veritas in hypotheticis sicut in categoricis	83vb	70rb	89ra ⁴⁹	51vb	188ra	181rb	82ra	57va	90ra
Q. 11	Utrum eadem propositio univoce sit simul vera et falsa	85ra	71va	90vb ⁵⁰	52va	189va	183ra	83va	59ra	91vb
Q. 12	Utrum ens per	86va	72vb	92va ⁵¹	52rb	191ra	184vb	84vb	60va	93va

⁴⁵ *Hic*: Quarto quaeritur: Utrum omne verum vel falsum sit secundum compositionem vel divisionem in mente.

⁴⁶ *Hic*: Quaeritur quinto: Utrum ad veritatem propositionis affirmativae requiratur compositio in re vel in rebus significatis et ad veritatem negativae requiratur divisio.

⁴⁷ *Hic*: Quaeritur sexto.

⁴⁸ *Hic*: Quaeritur septimo: Utrum omnis propositio possibilis est impossibilis ex eo quia sua contradictoria est necessaria.

⁴⁹ *Hic*: Quaeritur octavo.

⁵⁰ *Hic*: Nono quaeritur.

⁵¹ *Hic*: Decimo quaeritur.

accidens et ens verum sunt a consideratione metaphysicae praetermittenda										
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Rękopis K₃ przekazuje mniej tekstu niż pozostałe odpisy, pomijając dwa zagadnienia. Nie ujęto w nim kwestii, oznaczonej w pozostałych przekazach jako trzecia, która bada problem bytu akcydentalnego jako przedmiotu wiedzy naukowej (*Utrum de ente per accidens potest esse scientia*)⁵². Ponadto, brakuje zagadnienia, omawianego w pozostałych odpisach w ramach kwestii czwartej, a dotyczącego charakteru przyczyny bytu akcydentalnego (*Utrum entis per accidens sit aliqua causa determinata*)⁵³. Pozostałe osiem rękopisów zachowuje zgodność co do liczby i tytułów kwestii, różniąc się między sobą jedynie pewnym, charakterystycznym dla siebie zasobem lekcji i zabiegów redakcyjnych oraz specyfiką odziedziczonych po wspólnym przodku rękopiśmiennym błędów. Oprócz tego, że części tekstu w tym przekazie brakuje, znaczne jego partie zredagowane są w odmienny, mocno odbiegający od pozostałych przekazów sposób. Wybrane przykłady zestawiono poniżej:

Liber sextus	Mss K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W	Ms K₃ f. 79ra
Q. 1, <i>rationes</i>	<p>Utrum sola metaphysica considerat quidditates entium et rerum</p> <p><1> Et arguitur, quod non. Sicut se habet scientia universalis ad considerandum quidditates entium in universali, ita singularis vel particularis ad quidditates entium in particulari. Sed metaphysica considerat quidditates entium in universali, igitur et cetera. Consequentia patet et maior patet, quia sicut se habet universale ad universale, ita se habet particulare ad particulare. Et minor patet, quia si ipsa sola considerat quidditates entium, tunc etiam universaliter eas considerat.</p> <p>[...]</p> <p><5> [...] Si sola metaphysica consideraret quid</p>	<p>Utrum solum metaphysica sit rerum quidditatum considerativa</p> <p><1> Arguitur, quod non solius metaphysici est demonstrare passiones de suis subiectis, igitur et cetera. Consequentia tenet, quia omnis demonstratio passionis de suo subiecto potissima est per medium dicens, quod quidquid est, sicut dicitur primo <i>Posteriorum</i> et prohemio <i>De anima</i>. Si igitur alterius scientiae est considerare passionem de suis subiectis, igitur et quidquid est assumptum. Patet, quia ita est de qualibet scientia demonstrativa, ut metaphysica et huiusmodi.</p> <p><2> Secundo metaphysica etsi rerum quidditates considerat, non tamen considerat</p>

⁵² Marsilius de Inghen, *In Meth.*, VI, q. 3.

⁵³ Marsilius de Inghen, *In Meth.*, VI, q. 4.

	<p>est, sequeretur, quod metaphysica solum consideraret media demonstrandi passionem de suo subiecto. Consequentia tenet, cum medium demonstrandi passionem de subiecto est quid est et si sic, ipsa haberet demonstrare omnes conclusiones, in quibus passio praedicaretur de subiecto. Et sic omnes scientiae aliae essent superfluae.</p>	<p>nisi secundum rationes generalissimas, igitur alterius scientiae erit considerare quidditates rerum in speciali. Consequentia tenet, quia res habet etiam considerare secundum rationes speciales. Si igitur metaphysica hoc non facit, oportet haberi aliam scientiam assumptam. Patet, quia ideo vocatur metaphysica scientia generalis, quia rerum quidditates in universali considerat, propter quod dicitur in principio <i>quarti</i>: Est scientia quaedam quae speculatur ens in quantum ens et ponitur ibi reduplicatio ad designandum illam communem considerationem.</p>
--	--	--

Tytuł kwestii, rozpatrującej zagadnienie, czy tylko metafizyka bada istoty bytów, zapisano w subtelnie odmiennym brzmieniu. Większe różnice widoczne są w organizacji argumentów (*rationes*) podawanych zawsze na początku kwestii. Podczas gdy pierwszy argument, przekazany przez rękopisy K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W, odwołuje się do ogólnego lub szczegółowego sposobu badań, w rękopisie K₃ jako pierwszy podano argument odnoszący się do orzekania własności o podmiocie. Grupa K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W nawiązuje do tego argumentu w punkcie piątym, jednakże odmiennie go ujmuje. K₃ natomiast odnosi się do argumentu dotyczącego orzekania własności o podmiocie, nie tylko przedstawiając go w odmienny sposób, lecz także powołując się na autorytet, którego brakuje w korespondującym przekazie (początek czwartej księgi *Metafizyki*). Grupa K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W oraz rękopis K₃ w początkowej części kwestii (*rationes*) wzmiankują zgodnie początek traktatu *O duszy*, jednakże pozostałe odniesienia do autorów i ich dzieł są odmiennie. Wspomniana grupa popiera swą argumentację odwołaniem się do siódmej księgi *Metafizyki* oraz do drugiej księgi komentarza Roberta Grosseteste do *Analitik Wtórych* Arystotelesa. Tymczasem przekaz K₃, prócz wspomnianej czwartej księgi *Metafizyki*, powołuje się na pierwszą i drugą księgę *Analitik Wtórych* Arystotelesa.

Nie tylko organizacja oraz brzmienie argumentów różnią się w przekazie K₃ od pozostałych odpisów. Różna może być także ich liczba, co widać w kwestii drugiej, badającej, czy nauka spekulatywna słusznie dzieli się na fizykę, metafizykę i matematykę. Grupa K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W podaje tam cztery argumenty, natomiast rękopis K₃ przytacza ich sześć. Odmienny sposób organizacji myśli widoczny jest tu w zasadniczej części kwestii:

<i>Liber sextus</i>	K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W	K₃ f. 80va-b
Q. 2, <i>In oppositum</i>	Oppositum videtur velle Philosophus in primo capitulo huius <i>sexti</i> dividens scientiam speculativam in illas tres partes [...] <Articulus secundus. Conclusiones> [...] Corollarium: Ille scientiae capiunt distinctionem ex diversis modis ipsius animae considerandi ipsas res.	In oppositum est Aristoteles in hoc <i>sexto</i> . Et pro responsione sunt primo praemittenda haec: Primo, quod scientiarum distinctio non sumitur circa distinctionem rerum vel obiectorum absolute consideratorum sumi consideratorum circa quas istae scientiae versantur. Sed argumentative sumitur ex diversitate rationum considerandi illas res et earum //80vb modis apprehendendi, licet intrinsece et formaliter se ipso distinguebantur et ab illis diversis modis considerandi res sumuntur subiecta attributionis scientiarum. Et hoc est superius dictum in <i>quarto</i> .

Podczas gdy w przekazie, zawartym w grupie rękopisów K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W, myśl wykładu doprowadza słuchacza lub czytelnika do zamierzonego wniosku dopiero w artykule drugim (w formie *corollarium* pierwszego wniosku), w przekazie K₃ uzyskujemy odpowiedź już w początkowej części kwestii, po przedstawieniu argumentu, zaczerpniętego z komentowanego tekstu. Odpowiedź ta poparta jest odwołaniem się do czwartej księgi komentarza do *Metafizyki*, czego brakuje w równoległe rozpatrywanych przekazach.

W kwestii piątej, która podejmuje zagadnienie, czy wszystkie wydarzenia przyszłe nastąpią z konieczności (stanowiącej w przekazie K₃ kwestię trzecią), przekazany został pogląd przypisywany Platonowi. W grupie rękopisów K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W z jednej strony i w przekazie K₃ z drugiej, został on przedstawiony w różny sposób:

<i>Liber sextus</i>	K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W	K₃ f. 82ra
Q. 5, art. 1	Quantum ad primum sciendum est, quod est una opinio quam tangit Philosophus in <i>sexto</i> huius et ascribitur Platoni, cuius Philosophus ponit duas suppositiones. Prima, quod nihil producitur nec produceretur, nisi causae sufficientes sint ad ipsum sic produci vel fieri eodem modo quo sufficiunt [...]. Secunda suppositio est illa: Causis positus	Est primo notandum, quod Plato dicitur opinatus fuisse, quod omne possibile fore aliquando erit inevitabiliter futurum erit et eveniet et omne futurum de necessitate eveniat et eius eventus per nullam potentiam potes impediri ante positionem //82rb illius rei in esse. [...] Supponebat enim duo. Primum: Non est possibile aliquid fieri vel

	<p>sufficientibus ad alicuius effectus productionem et eo modo quo sufficiunt, statim producitur ille effectus. [...] Secundo notandum, quod Plato illam secundam suppositionem extendebat ad agentia libere, scilicet ad voluntaria.</p>	<p>produci quin ipsum praecedunt tempore vel natura causae sufficientes ad suam productionem et eo modo quo sufficiunt et ista suppositio conceditur ab omnibus. Secundo supponit, quod necesse est ordinatis omnibus causis ad effectum producendum sufficientibus eo modo quo sufficiunt, poni effectum factualiter vel in fieri.</p>
--	---	---

Uznany za Platoński przytoczony pogląd został umieszczony w tym samym miejscu w obu rozpatrywanych redakcjach – na początku pierwszego artykułu. Jego brzmienie zostało inaczej sformułowane. Jednakże myśl pozostaje zgodna. Zarówno w grupie rękopisów K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W, jak i w manuskrypcie K₃ podkreślono dwa założenia, na których miało się opierać stanowisko Platona. Pierwsze jest takie, że nie może powstać nic, jeśli nie zaistnieje wystarczająca przyczyna. Drugie natomiast przyjmuje, że jeśli wystąpią wystarczające przyczyny, nastąpi również skutek. W grupie K₁, K₂, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W dodano ponadto, że Platon odnosił swoje przekonanie również do tych, którzy działają w sposób wolny, czyli są obdarzeni wolą. Dalszy wywód doprowadza do wynikających stąd wniosków. W przekazie K₃ natomiast wspomniany pogląd przytoczono w taki sposób, iż wszystko, co jest możliwe, by nastąpiło w przyszłości, z konieczności nastąpi i nie ma żadnej mocy, która mogłaby temu przeszkodzić. W toku rozumowania pojawił się również wniosek, że przyjęcie tych założeń oznaczałoby, że ludzka wola nie jest wolna. Myśl zatem obu redakcji jest zasadniczo zgodna, choć ujęta w różny sposób i z różnym rozłożeniem akcentów na poszczególną argumentację.

Kwestie czwarta i piąta, zawarte w przekazie K₃, a odpowiadające kwestiom szóstej i siódmej we wszystkich pozostałych rękopisach, również zostały zredagowane w scharakteryzowany wyżej sposób. Dopiero kwestie: szósta, siódma, ósma, dziewiąta i dziesiąta przekazują tekst spójny ze wszystkimi innymi odpisami.

Wobec powyższych ustaleń można stwierdzić specyficzny charakter rękopisu K₃. W dużej mierze zawarty w nim tekst księgi VI prezentuje inną redakcję, choć co do myśli zasadniczo zgodną z pozostałymi rękopisami. Różnice, występujące między dwiema redakcjami, są znaczne. Dotyczą one kompozycji, doboru przywoływanych autorytetów oraz objętości poszczególnych rozważań. W przekazie K₃ brakuje dwóch kwestii, natomiast pięć ostatnich dokładnie odpowiadają pięciu ostatnim kwestiom księgi VI w pozostałych rękopisach. Jest to ważny świadek rękopiśmienny. Unikalny rys tego przekazu wyznacza mu specjalną rolę jako

rękopiśmiennemu świadkowi⁵⁴, który zasługuje na odrębne, całościowe badanie. Z uwagi na przedstawione ustalenia manuskrypt BJ Rkp. 708 III nie zostanie na tym etapie prac nad edycją *Marsilii de Inghen Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis* włączony do rozważań, mających na celu stwierdzenie wzajemnych zależności między przekazami. Niepełność tekstu paralelnego wobec pozostałych odpisów nie mogłaby prowadzić do pewnych wniosków. Przeprowadzona analiza pozwala natomiast stwierdzić wysoką wartość tego należącego do tradycji przekazu, który powinien zostać włączony do badań, prowadzących do ukończenia edycji krytycznej całości komentarza do *Metafizyki* Arystotelesa, autorstwa Marsyliusza z Inghen.

4.2 Relacje między rękopisami K₁, K₂, V₁ i V₂

Spśród wymienionych manuskryptów, cztery cechuje wyraźna zależność od wspólnego przodka. Łączy ona trzy datowane najwcześniej przekazy: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 710 III, datowany na r. 1408 (K₁), następnie datowany na ten sam rok rękopis: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 709 III (K₂), ponadto odpis: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5297, który jako datę powstania Marsyliuszowych *Quaestiones* podaje r. 1409 (V₁) oraz Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5376, za którego czas powstania uznaje się ostrożnie wiek XV (V₂).

Błędem znamionym (*error significativus*), łączącym rękopisy K₁, K₂, V₁ i V₂, jest przestawienie akapitów w sekcji *ad rationes* kwestii II. Błąd dotyczy odpowiedzi na trzecią i czwartą argumentację, których kolejność jest zamieniona. W grupie rękopisów, stanowiących drugą gałąź tradycji, kolejność akapitów jest właściwa. Wskazany błąd znaleźć można w następujących miejscach poszczególnych rękopisów: K₁ – f. 73rb, K₂ – f. 61va, V₁ – f. 71va, V₂ – f. 49va.

Podobnie, błędem znamionym, łączący grupę wspomnianych rękopisów, jest *locus vacuus* w kwestii jedenastej, w części *ad rationes*: *Ad confirmationem coceditur, quod Plato habet* [...] Miejsce puste ma długość niemal całej linijki w rękopisie K₁ (f. 86va); w rękopisie K₂ (f. 72vb) rozłożone jest na dwa wiersze, w rękopisie V₁ (f. 84vb) pusta jest niemal cała linijka, natomiast rękopis V₂ (f. 60va) dodaje po przytoczonych słowach etc., natomiast w pustej pozostałej linijce dopisano *alia manu: quod omnes quaestiones habent hic defectum*. Przekazana w tym miejscu informacja ma interesujący charakter. Rękopis V₂ jest bogato zaopatrzony w noty marginalne, skreślenia, uzupełnienia i poprawki innego rodzaju. Z dopisanej przez skrybę lub uczonego czytelnika treści wynika, że miał on dostęp do innej gałęzi tradycji – tej, do której należą rękopisy L₁, L₂, U i W. Te jednak przekazy nie mają tutaj wspomnianego braku, lecz

⁵⁴ Zgodnie z terminologią, którą dla krytyki tekstu przyjął P. Maas (*Zeuge*), zob. dz. cyt., s. 5.

zgrabnie opuszczają kłopotliwe miejsce. Można zatem postawić hipotezę, że skryba lub uczony czytelnik rękopisu V₂, czyniąc na marginesach każdej karty adnotacje, korzystał z egzemplarza lub egzemplarzy (skoro pisze o *omnes quaestiones*), zawierającego (lub zawierających) przekaz drugiej gałęzi tradycji, z której wywodzą się rękopisy L₁, L₂, U i W i jednocześnie dziedziczącego ten sam błąd, który jest obecny w grupie K₁, K₂, V₁ i V₂.

Za błąd znamienne, charakterystyczny dla grupy K₁, K₂, V₁ i V₂ należy uznać omyłkowe powtórzenie kilku linijek tekstu, zapisanego wyżej. Zdania te następnie skreślono we wszystkich odpisach za wyjątkiem manuskryptu V₁. W rękopisie K₂ (f. 65ra-b) powtórzenie urywa się najszybciej, rękopisy K₁ (f. 77vb) i V₂ (53ra) powtarzają dłuższy, niemal równo brzmiący zapis, natomiast rękopis V₁ (75vb) przekazuje najdłuższe powtórzenie.

Interesującym błędem znamionym, łączącym grupę K₁, K₂, V₁ i V₂ i jednocześnie separującym ją od grupy L₁, L₂, U i W, jest lekcja zawarta w trzecim argumencie kwestii dwunastej⁵⁵: *Omnis scientia est de ente vero, igitur etiam metaphysica. Consequentia tenet, quia metaphysica est scientiarum dea. Argumentum patet primo Posteriorum, quia definitio non est scientia*. We frazie *definitio non est scientia* lekcja *definitio*, poświadczona przez grupę K₁, K₂, V₁ i V₂ nie jest poprawna. Należy przyjąć przekazaną przez grupę L₁, L₂, U, W lekcję *de falso non est scientia*. Mowa jest o bycie prawdziwym (*ens verum*) jako przedmiocie badań metafizyki. Rękopis K₁ (f. 86va-b) zawiera dwuznaczny skrót paleograficzny, który raczej wskazuje na *definitio*, ale można go odczytać również, choć z mniejszym stopniem pewności, przez *de falso*. Rękopis K₂ (f. 72vb) przekazuje wyraźnie zapis *definitio*, jednakże można przypuszczać, że jest to korekta. W manuskrypcie V₁ (f. 85ra) zapis *definitio* nie budzi wątpliwości. Rękopis V₂ zawiera notę marginalną, skreśloną *alia manu*, w której dodaje *de falso* (f. 60vb). Przywołany autorytet z *Analitik wtórych* traktuje właśnie o koniecznych warunkach uzyskania wiedzy naukowej, która musi wynikać z prawdziwych przesłanek, dlatego lekcja *de falso non est scientia* jest spójna z myślą, zawartą w przytoczonym punkcie.

Błędem łączącym grupę K₁, K₂, V₁ i V₂ i separującą ją od grupy L₁, L₂, U i W, jest *homoioteleuton* w pierwszym artykule kwestii trzeciej:

<i>Liber VI</i>	K ₁ , K ₂ , V ₁ , V ₂	L ₁ , L ₂ , U, W
q. 3, art. 1	ista acceptio entis per accidens non est ad propositum, quia quocumque illorum modorum capiatur, non esset de eo scientia tamquam de scibili remoto vel remotissimo, sicut etiam de ente per se	ista acceptio entis per accidens non est ad propositum, quia quocumque illorum modorum capiatur, non esset de eo scientia tamquam de scibili propinquo sicut nec de ente per se, sed esset de eo scientia tamquam de scibili remoto vel remotissimo, sicut etiam de ente per se

⁵⁵ Marsilius de Inghen, *In Meth.*, VI, 12, *rationes*.

Marsyliusz twierdzi, że przy jakimkolwiek ujęciu bytu akcydentalnego nie byłoby o nim wiedzy tak, jak o bliskim przedmiocie poznania i podobnie byłoby w przypadku bytu *per se*, lecz byłaby o nim wiedza tak, jak o odległym i podobnie byłoby w przypadku bytu *per se*. Grupa K₁, K₂, V₁ i V₂ opuszcza informację, dotyczącą bliskiego przedmiotu poznania. Zdanie jest poprawne gramatycznie i sprawia wrażenie kompletnego, choć brakuje w nim pełnego przekazu.

Na ściślejsze związki między przekazami K₁, K₂, V₁ w opozycji do V₂ wskazuje miejsce w kwestii I, w sekcji przytaczającej rozpoczynającą kwestię argumentację. W piątym punkcie zanotowano: *Consequentia tamen probatur; quia principium demonstrationis est ipsum quid est, secundum Linconensem secundo Posteriorum. Item Philosophus dicit in littera [...]. Vacuum* w rękopisach K₁ (f. 71ra) i V₁ (f. 68vb) ma długość jednej linijki, wskazując na zdanie niedokończone, zamierzające przytoczyć słowa Arystotelesa. Rękopis K₂ (f. 59vb) dodaje nawet spójnik *quod* sugerując, że powinien tu nastąpić ciąg dalszy zdania. Frazę *Item Philosophus dicit in littera* opuszczają manuskrypty L₁, L₂, U i W, natomiast w rękopisie V₂ widnieje dopisek między wierszami, sugerujący zamianę *item* na *idem*, co rozwiązywałoby trudność niedokończonego zdania, wskazując, że stanowi ono zamkniętą całość. Ponadto, V₂ nie pozostawia tutaj *vacuum*. Przyjęte tu rozwiązanie powoduje jednak trudności interpretacyjne. Komentowany bowiem passus *Metafizyki* nie zawiera treści na temat istoty jako *principium* dowodzenia demonstratywnego; Arystoteles nie twierdzi bynajmniej, że nauki szczegółowe badają istotę rzeczy. Przeciwnie, podaje, że nauki nie zajmują się istotą rzeczy, lecz od niej wychodzą⁵⁶. Uznanie zatem, że Stagiryta podaje to samo, co Biskup Lincoln, w komentarzu do *Analitik*, można uznać za niespójne. Gdyby natomiast zdanie to miało odnosić się do stwierdzenia, że istota (*quid est*) stanowi *principium demonstrationis*, to należałoby to odnieść do samych *Analitik wtórych*, gdzie Arystoteles twierdzi, że „wszelkie dowody [...] wyraźnie

⁵⁶ Arystoteles, *Metafizyka* VI, 1 (1025b 7-13). W wersji łacińskiej: Sed omnes iste circa unum quid et genus aliquod circumscripse de hoc tractant, sed non de ente simpliciter nec in quantum est ens, nec de ipso quod quid est nullam rationem faciunt. Tekst łaciński w przekładzie Wilhelma de Moerbeke, zaczerpnięty został z trójjęzycznej wersji: Arystoteles, *Metafizyka*, tekst polski opracowali M.A. Krąpiec, A. Maryniarczyk na podstawie tłumaczenia T. Żeleźnika. Wprowadzenie M.A. Krąpiec, Lublin 2019, s. 407. Marsyliusz według największego prawdopodobieństwa korzystał z przekładu Wilhelma z Moerbeke, zob. F.J. Kok, art. cyt., s. 141, przyp. 16. Przytoczony w tym miejscu przez Marsyliusza tekst *Metafizyki* wykazuje zgodność z przekładem Wilhelma z Moerbeke: Oppositum vult Philosophus in illo sexto, ubi dicit, quod scientiarum speciales nullam habent rationem ipsius quod quid est. Por. choćby różniącą się wersję *Translatio anonyma sive 'Media'*: Sed omnes ille circa unum quid et genus aliquod circumscripse de hoc tractant, sed non de ente simpliciter nec in quantum est ens, nec de ipso quod quid est nullam orationem faciunt, Aristoteles Latinus XXV, 2, ed. G. Vuillemin-Diem, Leiden 1976, s. 116. W pierwszym z przytoczonych przekładów, jakkolwiek zarówno tekst grecki, jak i łaciński można interpretować na różne sposoby, mowa jest o *ratio* – rozumie, rozumowaniu, pojęciu (w przekładzie uczonych lubelskich oddane przez „nie dowodzą też wcale, czym coś jest”, s. 407, a w przekładzie K. Leśniaka „nie przywiązują wagi do istoty rzeczy”, s. 118), podczas gdy w *Translatio media* – o wypowiedzi (*oratio*). Marsyliusz przytacza ten passus w następujący sposób: Oppositum vult Philosophus in illo sexto, ubi dicit, quod scientiarum speciales nullam habent rationem ipsius quod quid est, *In Metaphysicam*, q. I, oppositum.

zakładają i przyjmują istotną naturę rzeczy”⁵⁷. Jednakże byłoby zbyt szkodliwym powoływać się na określone miejsce u Arystotelesa, skoro właśnie wzmiankowany został autor komentarza do tegoż właśnie passusu. Konkludując, korekta wyrazu *item* na *idem* nie rozwiązuje przedstawionego problemu.

Wobec powyższej analizy, wydaje się słusznym domniemać, że przedstawione zdanie nie zostało dokończony, na co wskazują zapisy trzech skrybów rękopisów powstałych w Pradze oraz na ziemiach austriackich (K₁, K₂ oraz V₁). Na podstawie porównania z rękopisami L₁, L₂, U i W można by również przypuszczać, że obecność tego zdania jest błędnym zapisem, który znalazł się w tym miejscu przypadkowo i został mechanicznie powielony przez trzy rękopisy, wywodzące się ze wspólnego źródła (podczas gdy w czwartym rękopisie tej gałęzi tradycji nastąpiła dalsza ingerencja skryby lub późniejszego czytelnika). Jednakże pozostawienie go w edycji wydaje się być uzasadnione z kilku powodów. Po pierwsze, pozwala pamiętać, że tekst przekazany do naszych czasów przez tradycję, jest w mniejszej lub większej mierze zbliżony do archetypu, ale nie jest z nim tożsamy. Po drugie, pozostawia motywację do dalszych badań nad pismami Marsyliusza z Inghen, których poznanie być może przyczyni się do rozwiązania problemu, który w tej chwili nie może zostać rozstrzygnięty. Po trzecie, w bliższych badaniach nad rękopisami pozostaje świadectwem łączącym cztery rękopisy w jedną rodzinę tekstualną, wzmacniając tak silny, przemawiający za wspólnym źródłem argument, jak omyłkowe przestawienie dwóch akapitów komentarza w II kwestii księgi VI *Quaestiones*.

O ściślejszym wzajemnym powiązaniu między rękopisami K₁, K₂ oraz V₁ w opozycji do V₂ świadczą również inne błędy. Jednym z nich jest błędne użycie skrótu, wskazującego na frazę *nomine modorum*⁵⁸, gdzie V₂ (a także L₁ i L₂) podają *nullum illorum*. Drugi występuje w tej samej kwestii, stanowiąc większe trudności interpretacyjne. Otóż szósty argument podaje założenie, dotyczące przyszłego skutku. W rękopisie mamy jednak *effectus summus*⁵⁹, poświadczony przez K₁, V₁ i w wersji *summos* przez K₂. Ten sam zapis zawiera rękopis drugiej tradycji, a mianowicie manuskrypt W. Rękopis L₁ przekazuje tu *unicus*, L₂ i U – *minus*. Jedynie V₂ zawiera lekcję, która zgadza się z analizowanym problemem – *effectus futurus*. Zapis *summus* musiał być zatem odczytany na etapie wcześniejszym, niż powstały najstarsze znane nam manuskrypty i w tej formie został przekazany tradycji. Nie wiemy, w jaki sposób lekcja *effectus futurus* znalazła się w odpisie V₂, tym bardziej, że zawarta jest w tekście i nie widnieje jako

⁵⁷ Arystoteles, *Analitiki wtóre* II, 3 (90 b 31-32), w: Tegoż, *Dziela wszystkie*, t. 1, przełożył i komentarzem opatrzył K. Leśniak, Warszawa 1990, s. 305. W języku greckim: αἱ δ' ἀποδείξεις φαίνονται πᾶσαι ὑποτιθέμεναι καὶ λαμβάνουσαι τὸ τί ἐστί. W wersji łacińskiej: Demonstrationes autem omnes videntur supponere et sumere quid sit, *Aristotelis opera*, III, ed. Academia Regia Boruscia (Aristoteles Latine interpretibus variis, Berolini 1831), *Analyticorum Posteriorum* II, II, 3, p. 50.

⁵⁸ Marsilius de Inghen, *In Meth.*, VI, q. 5, *Rationes*.

⁵⁹ Tamże.

późniejsza korekta. Można jednak stwierdzić, że omawiane miejsce poświadczyło bliższe związki między trzema rękopisami w genetycznie połączonej grupie K₁, K₂, V₁ i V₂.

4.3 Specyfika manuskryptu V₂

Liczne korekty manuskryptu V₂ zasługują na szczególną uwagę. Jeśli czyta się tekst w izolacji, trudno jest ustalić ostateczną jego wersję. Jednakże wszystkie zabiegi skryby, korektora lub uczonego czytelnika, który czynił adnotacje, pozwalają odkryć relacje, w jakich rękopis pozostaje względem innych przekazów.

Wiadomo na pewno, że V₂ dzieli z rękopisami K₁, K₂ i V₁ błędy znamienne. Wiemy również, że ma dostęp do innych przekazów, skoro uzupełnia, poprawia, przyznaje, że zna defekty innych egzemplarzy⁶⁰. Do jakiego „poziomu” tradycji sięga V₂? Na podstawie kilku miejsc można postawić tezę, że zna rękopis, który był źródłem dla wszystkich rękopisów L₁, L₂, U i W. Przemawiają za tym następujące argumenty:

- 1) W kwestii szóstej rękopisy grupy K₁, K₂, V₁ i V₂, w passusie na temat bytu, dobra i prawdy, podają: *tantum habent entia de veritate, quantum habent relucentiam in mente divina, per conclusionem tertiam et etiam tunc magis habent de bonitate*⁶¹. W grupie L₁, L₂, U, W w miejscu *tunc magis* podano *tantum*. Jest to lekcja poprawna, choć sugeruje zbanalizowanie bardziej wymagającego, choć możliwego do przyjęcia zapisu *tunc magis*. Rękopis V₂, zawierający *ante correctionem* lekcję taką samą, jak pozostałe przekazy jego rodziny, poprawia to miejsce na *tantum*, co oznacza, że posiadał dostęp do źródła, z którego wywodzą się wszystkie cztery rękopisy tradycji L₁, L₂, U i W.
- 2) W kwestii I (*rationes*) grupa manuskryptów: K₁, K₂ i V₁ podają trudną do przyjęcia i wyglądającą na niepoprawną lekcję *differunt*, podczas gdy kontekst wymagałby użycia lekcji *definiunt*: *Scientiae speciales differunt, quia philosophus naturalis definit motum, materiam, naturam, tempus et multa talia, igitur et quid est. Consequentia tenet, cum definitio videtur esse ipsum quod quid est*⁶². Abreviacje obu lekcji *differunt* i *definiunt* są bardzo podobne, stąd łatwe do pomylenia, również akustyczna postać obu realizacji artykulacyjnych może skutkować błędnym zapisem. Lekcja *differunt* jest lekcją trudniejszą, najpewniej niepoprawną, jednak prawdopodobnie autentyczną, obecną w archetypie. Przepuszczenie to opiera się na

⁶⁰ Marsilius de Inghen, *In Met.*, VI, q. 11, *ad rationes*, f. 60va.

⁶¹ Tamże, q. 6, art. 2.

⁶² Tamże, q. 1, *rationes*.

fakcie obecności tej lekcji w rękopisie W. Rękopisy L_1 , L_2 oraz U przekazują tu pasującą lekcję *definiunt*, adekwatną i poprawną, aczkolwiek z racji oczywistości łatwą do poprawienia przez skrybę na własną rękę. Rękopis V_2 przekazuje w tym miejscu lekcję *definiunt*, choć sposób jej zapisu, zawartego na f. 47vb, pozwala suponować korektę właśnie z *differunt*. Przyjęcie lekcji *definiunt* oznacza albo niezależną, narzucającą się mocą ewidencji, korektę, albo porównanie z kopią, stanowiącą źródło przynajmniej dla rękopisów L_1 , L_2 i U.

Podsumowując, można stwierdzić, że rękopisy K_1 , K_2 , V_1 oraz V_2 stanowią jedną rodzinę tekstualną, wywodzącą się ze wspólnego źródła. Ścisłejsze związki genetyczne występują między datowanymi na lata 1408 i 1409 rękopisami, z których dwa powstały w Pradze (K_1 , i K_2), a jeden na ziemiach austriackich (V_1). Błędy łączące przedstawioną grupę wyznaczają jednocześnie dystans wobec grupy L_1 , L_2 , U i W, które w wielu miejscach prezentują wspólne postępowanie skrybów, którzy albo zgodnie opuszczają niejasne miejsca albo przekazują inną lekcję. Stanowi to podstawę do przypuszczeń, że te cztery rękopisy stanowią drugą rodzinę pochodzącą od wspólnego przodka. Rękopis V_2 , datowany na pierwsze dwudziestolecie XV w., a którego miejsca pochodzenia nie znamy, zdradził swoją specyfikę, dzieląc błędy znamienne z trzema pozostałymi rękopisami ze swojej rodziny i jednocześnie wskazując na znajomość drugiej tradycji. Specyfikę tego rękopisu wyznacza ponadto poświadczana miejscami niezależność od żadnego ze znanych przekazów.

4.4 Relacje między rękopisami L_1 , L_2 , U i W

Jak wykazano wyżej, manuskrypty L_1 , L_2 , U i W stanowią jedną rodzinę tekstualną. Większość z nich datuje się później niż rękopisy K_1 , K_2 , V_1 i V_2 . Kodeks U powstał w 1424 r. Za powstanie manuskryptu L_2 przyjęto lata ok. 1430-1432, przekaz *Quaestiones* w kodeksie L_1 datuje się na r. 1437. Dokładny czas powstania manuskryptu W nie jest znany, wiadomo jedynie, że powstał w XV w. Wszystkie kodeksy powstały na ziemiach niemieckich, wiadomo, że kodeks W został sporządzony w Lipsku, a kodeks L_1 we Frankfurcie (nad Odrą?).

Rękopisy L_1 , L_2 , U i W charakteryzują się dużą liczbą lekcji wspólnych, odróżniających je od pozostałych przekazów (niemal 450 lekcji wspólnych). Przekazują ponadto lekcje na pewno błędne, w tym błąd znamieny, nieobecne w grupie rękopisów K_1 , K_2 , V_1 i V_2 .

- 1) W kwestii dziesiątej VI księgi, w artykule drugim, Marsyliusz mówi o prawdziwości zdań warunkowych. Dowodzi, że jeśli zdanie warunkowe, w którym znak (wprowadzający warunek) wnosi obietnicę, umowę, przyszłość lub podejrzenie, to zdanie

warunkowe jest prawdziwe wówczas, gdy fakt poprzednika się dokona i wypełni to, co jest oznaczone przez następnik. Np. zdanie „Jeśli do mnie przyjdiesz, dam ci konia” jest prawdziwe, jeśli przyjdiesz, a ja dam ci konia. Zdanie, przekazane przez grupę K₁, K₂, V₁ i V₂ w brzmieniu: *Conditionalis, in qua nota importat promissum vel contractum vel evidentiam futuram vel suspensionem, tunc condicionalis est vera, si factum antecedens (antecedentis post corr. V₂) fiat et adimpleat illud, quod significatur per consequens, ut „Si veneris ad me, dabo tibi equum” est vera, si venias et dem tibi equum*⁶³. Zdanie to zawiera pewną niezręczność stylistyczną, jednak jest spójne logicznie. W grupie L₁, L₂, U i W zamieniono lekcję *in qua nota importat* na *quae non importat* oraz usunięto niezborność stylu, jednak po wprowadzeniu przeczenia zdanie straciło sens. Głosi bowiem, że prawdziwe jest zdanie warunkowe, które nie wprowadza obietnicy, umowy itd., gdy tymczasem myśl tego passusu jest inna.

- 2) W kwestii dwunastej księgi szóstej, w sekcji *ad rationes* Marsyliusz podważa ważność podanej uprzednio konsekwencji „zatem fałszem jest, że wypowiedź Sokratesa jest fałszywa” i uzasadnia to w ten sposób, że wypowiedź Sokratesa nie jest fałszywa na tej podstawie, że wypowiedź Platona oznacza, że jest ona fałszywa, lecz dlatego, że ona sama oznacza, że fałszem jest, że jest fałszywa. W grupie rękopisów L₁, L₂, U i W opuszczono tak samo kończącą się frazę, zamieniając zdanie: *Falsum est dictum Sortis esse falsum, nam dictum Sortis non ex eo est falsum, quia dictum Platonis significat eam esse falsam* na: *Falsum est dictum Sortis esse falsum, quia dictum Platonis significat eam esse falsam*⁶⁴ (homoioteleuton), co zmienia sens na odwrotny, niezgodny z zamierzonym.
- 3) W kwestii dwunastej księgi szóstej, w artykule drugim, Marsyliusz podaje jako wniosek, że ostatecznym celem wiedzy jest poznanie terminów dowiedzonego wniosku oraz rzeczy, które są przez te terminy oznaczanie. Wniosek ten popiera autorytetem Arystotelesa: *Istam conclusionem quo ad secundam partem voluit Philosophus cum dicit ens verum non significat aliud quam naturam entis extra supple: distinctam a significatis suorum terminorum*⁶⁵. Grupa L₁, L₂, U i W zamienia frazę *naturam entis extra, supple: distinctam a significatis* na: *naturam entis extra semper est distinctiva a significatis*, nieprawidłowo odczytując łatwy do pomylenia zapis i czyniąc zdanie zarówno niezbornym gramatycznie, jak i niedorzecznym.
- 4) Błędem grupy L₁, L₂, U i W jest przyjęcie *scilicet* w miejsce *sed* (dwa łatwe do omyłkowego odczytania skróty paleograficzne) w kwestii czwartej: *Cum dicit Aristoteles*

⁶³ Tamże, q. 10, art. 2.

⁶⁴ Tamże, q. 12, *ad rationes*.

⁶⁵ Tamże, q.12, art. 2.

*entis per accidens non esse causam determinatam, vult, quod cum propositio est accidentaliter vera ut in paucioribus vel ad utrumlibet, non est causa determinata, quod ita sit ut in pluribus, sed quod sit vera et ideo eas scientia non considerat*⁶⁶.

- 5) Ważnym elementem łączącym manuskrypty L₁, L₂, U, W i zarazem odróżniającym je od grupy K₁, K₂, V₁, V₂ jest błąd, polegający na opuszczeniu fragmentu tekstu. Brakuje kilku zdań, co przynosi poważny uszczerbek dla zrozumienia myśli, zawartej w komentarzu. Opuszczenie to ma charakter błędu *homoioteleuton*, który został odziedziczony przez cztery rękopisy od wspólnego poprzednika. Znajduje się ono w kwestii czwartej (q. IV, art. 3):

<i>Liber VI</i>	K ₁ , K ₂ , V ₁ , V ₂	L ₁ , L ₂ , U, W
q. IV, art. 3	Quantum ad tertium est conclusio responsalis: Ens per accidens, prout est propositio, non habet determinatam causam veritatis, ratione cuius semper vel ut in pluribus sit vera stante constantia subiecti. Apparet, quia ens per accidens est propositio contingens ad utrumlibet vel raro. Secunda propositio: Ens per se, prout est propositio, habet determinatam causam suae veritatis ratione cuius vel semper vel ut in pluribus est vera.	Quantum ad tertium est conclusio responsalis: Ens per accidens, prout est propositio, non habet determinatam causam veritatis, ratione cuius semper vel ut in pluribus sit vera.

Przedstawiając rozstrzygającą konkluzję kwestii czwartej, Marsyliusz stwierdza, że byt akcydentalny jako zdanie nie ma określonej przyczyny prawdziwości, z uwagi na którą jest prawdziwe zawsze lub w największej liczbie przypadków. Uzasadnia to w ten sposób, że byt akcydentalny to zdanie przygodne, które może być lub nie być prawdziwe albo zdanie przygodne, które jest prawdziwe rzadko. W drugim wniosku Marsyliusz podaje, że byt *per se* jako zdanie posiada określoną przyczynę swej prawdziwości, z uwagi na którą jest prawdziwe zawsze lub przeważnie. W grupie rękopisów L₁, L₂, U i W, które ze względu na poprawność gramatyczną i treściową daje pozór kompletnej wypowiedzi, brakuje uzasadnienia pierwszego wniosku oraz wniosku drugiego.

⁶⁶ Marsilius de Inghen, *In Met.*, VI, q. 4, art. 1.

Błąd, który przedstawiono tu jako ostatni, zostanie na potrzeby dalszych analiz uznany za *error separativus*, błąd dzielący tradycję L₁, L₂, U i W od rękopisów K₁, K₂, V₁ i V₂, które przekazują opuszczony passus.

W ramach podsumowania można stwierdzić, że grupa rękopisów, powstałych na terenie Niemiec, przekazuje pewien zasób lekcji, które są łatwiejsze do przyjęcia, ponieważ lepiej współgrają z kontekstem pod względem stylistycznym, redakcyjnym i treściowym. Przyjęcie tych lekcji czyni tekst zgrabniejszym niż ten, który przekazuje grupa rękopisów, powstałych na ziemiach czeskich i austriackich. Są to na przykład inwersje, upraszczające zrozumienie myśli (np. *physicus quidditatem considerat substantiarum* w miejsce *quidditatem substantiarum considerat*⁶⁷), modyfikujące styl (np. *physicus quidditatem substantiarum considerat, non considerat autem...* w miejsce *physicus quidditatem substantiarum considerat, sed non considerat...*⁶⁸) lub prezentując lekcje wydającą się być bardziej logiczną (np. *mathematicus considerat illos terminos unum et multa* w miejsce *metaphysicus considerat...*⁶⁹). Czasem są to poprawki natury gramatycznej (np. *contradictoriae [...] essent simul verae* w miejsce *vera*⁷⁰) lub zamiany zaimków wskazujących (np. *illarum* w miejsce *harum*).

Miejscem, w którym warto rozważyć przyjęcie lekcji, przekazanej przez tradycję L₁, L₂, U, W (ze względu na jednego ze świadków tej tradycji, którego przekaz należy uwzględnić, o czym zostanie powiedziane niżej), a nieobecnej w tradycji K₁, K₂, V₁ i V₂ jest niepewność miejsca w tradycji drugiej z przytoczonych rękopisów, na którą wskazuje *vacuum* w rękopisie K₁. Przekazuje on zdanie: *decem praedicamenta [...] secundum modum sciendi specificum contra illo tres [sc. scientias]*. Skryba K₁ nie wiedział, jak należy uzupełnić zdanie. Rękopis V₁ (f. 71ra) przekazuje zdanie pozbawione orzeczenia, nie zachowuje również pustego miejsca, pozostawiając zdanie pozbawione sensu. Rękopisy K₂ (f. 61va) i V₂ (f. 49va) przekazują w tym miejscu *multiplicantur*. Jeśli chodzi o rękopis K₂, można przypuszczać, że jest to lekcja wpisana później *eadem manu*, po pozostawieniu pustego miejsca. Natomiast V₂ (f. 49va) podaje: *decem praedicamenta multiplicantur secundum modum specificum contra illos tres, ut dictum est*. W zdaniu skreślono wyraz *sciendi* w wyrażeniu *secundum modum sciendi*, poświadczony przez wszystkie pozostałe rękopisy obu tradycji. Przyjęcie lekcji *multiplicantur* oznaczałoby, że Marsyliusz uważa, że liczba dziesięciu kategorii może się zwiększyć zgodnie ze sposobem poznania (lub „na specjalny sposób”, jak chce V₂). Pogląd ten nie jest nieprawdopodobny w kontekście czternastowiecznego podważenia ujmowania rzeczywistości w ramach określonych

⁶⁷ Marsilius de Inghen, *In Meth.*, VI, q. I, *ad rationes*.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Tamże, art. 1.

⁷⁰ Tamże, q. 7, art. 2.

przez Arystotelesa kategorii⁷¹ i z pewnością należy go wziąć pod uwagę. Pewną trudność stanowi fakt, że w kontekście rozpatrywanych zagadnień brakuje powiązań z myślą Marsyliusza, prezentowaną w innych częściach kwestii. W piątym *notabile* głosi on bowiem, że jeśli bada się rzeczy spekulatywnie, to nie znajdzie się inny sposób badania, który by nie był zawarty wśród dziesięciu kategorii. Jednakże jest to zbyt mało, by tę lekcję wykluczyć. Z przekazów dowiadujemy się jednak, że dla skrybów rękopisu K₁ i chyba K₂ było to miejsce wątpliwe. Rękopisy grupy L₁, L₂, U i W przekazują tu zdanie: *decem praedicamenta non habent modum sciendi specificum contra illos (illas L₁, W) tres*. Jest to lekcja, którą łatwo przyjąć, ponieważ jest zrozumiała i nie budzi wątpliwości, również w świetle rozważań Marsyliusza w drugiej kwestii. Lekcja *multiplicantur* jest z pewnością *lectio difficilior* w stosunku do lekcji *non habent*, którą skrybie było trudniej przyjąć niż lekcję podaną przez grupę L₁, L₂, U i W. W kontekście szerszych badań nad filozofią XIV wieku i jej tendencją do podważania systemu Arystotelesa, należy poważnie wziąć ją pod uwagę i dokonać rozstrzygnięć dopiero po opracowaniu krytycznym całości komentarza Marsyliusza z Inghen do *Metafizyki* Arystotelesa.

Konkludując, można stwierdzić, że rękopisy L₁, L₂, U i W stanowią odrębną gałąź tradycji i z pewnością pochodzą od wspólnego przodka. Rękopisy przekazują spójny tekst, pozbawiony pustych miejsc, większych usterek kompozycyjnych, zdań niedokończonych i wątpliwych, które przekazano w innych manuskryptach. Lekcje, które przekazują te rękopisy, różnią się od lekcji z grupy K₁, K₂, V₁ i V₂, a ich przyjęcie raczej przyczyniłoby się do podniesienia jakości tekstu pod względem stylistycznym i gramatycznym. Często manuskrypty te przekazują lekcje bardziej dopasowane do kontekstu. Niekiedy zdają się przekazywać właściwą wersję tekstu. Niekiedy jednak wypaczają treść, zawartą w gorszym językowo przekazie rękopisów grupy K₁, K₂, V₁ i V₂. Brzmienie lekcji obecnych w obrębie księgi VI w dużej mierze daje się wywnioskować z kontekstu lub ustalić przy zastosowaniu reguł językowych. Należy zatem z dużą ostrożnością oceniać autentyczność lekcji grupy L₁, L₂, U i W, a z pewnością traktować je z zachowaniem właściwej równowagi, by z jednej strony uznać ich wartość, a z drugiej nie ulec walorom językowym i kompozycyjnym przekazu.

4.4.1 Relacje między rękopisami L₁, L₂ i U

W grupie rękopisów, przekazujących wspólnie *homoioteleuton* w kwestii czwartej, który wyraźnie oddziela grupę L₁, L₂, U i W od grupy K₁, K₂, V₁ i V₂, ściślejsze relacje występują w

⁷¹ Por. poglądy Hugolina de Orvieto i Burydana, na które zwrócił uwagę J. Zupko, *Sacred Doctrine, Secular Practice: Theology and Philosophy in the Faculty of Arts at Paris, 1325-1400*, w: J.A. Aertsen, A. Speer, eds., *Was ist Philosophie im Mittelalter?* (Miscellanea Medievalia 26), Berlin 1998, s. 658, por. L.M. de Rijk, *Semantics and Ontology as Assessment of Medieval Terminism*, „Vivarium” 51 (2013), s. 49-52.

grupie trzech rękopisów - L₁, L₂ i U (w opozycji do W), które są zbieżne we wspólnych lekcjach w ok. 70 przypadkach. Charakter lekcji łączących te manuskrypty zasługuje na szczególną uwagę. Prócz inwersji, opuszczeń, niewielkich addycji i substytucji (np. *vera* w miejsce *necessaria*; *conveneintiam* w miejsce *connexionem*), istnieją dwie lekcje o szczególnej wadze.

- a) W kwestii trzeciej (*ad rationes*), rękopisy K₁, K₂, V₁, V₂ (*ante correctionem*) oraz W przekazują: *Eclipsis Lunae vel Solis statim consueto cursu naturae et motu maiorem habent necessitatem quam pluvia sub Cane*⁷². W grupie L₁, L₂, U w miejsce *statim* mamy *stat in*. O ile lekcja *statim*, choć jej użycie nie jest oczywiste, daje w rezultacie poprawne gramatycznie i logiczne zdanie, o tyle lekcja *stat in* niweczy sens zdania. Powstanie pomyłki jednak łatwo wytłumaczyć paleograficznie, gdyż oba zapisy wyglądają niemal tak samo. Skryba rękopisu V₂, korektor lub uczonego czytelnik, dostrzegł tę niezborną, poprawiając tę lekcję na *stante* i ratując jednocześnie sens zdania. W rezultacie można uznać, że spośród trzech przekazanych przez tradycję lekcji, jedna (sc. grupy L₁, L₂, U) jest zdecydowanie nieautentyczna i łatwa do wyjaśnienia paleograficznie, dlatego nie można jej przyjąć. Dwie pozostałe są poprawne. Lekcja *stante* jest najlepsza pod względem językowym jako uzupełnienie składni *ablativus absolutus*, ale lekcji *statim*, choć trudniejszej przez brak oczywistości, również nie można odrzucić. Obie lekcje należy zatem traktować wariantywnie. Niezależnie jednak od rozważań dotyczących ustalenia, która lekcja z większym prawdopodobieństwem mogła znajdować się w archetypie, należy zauważyć, że grupa L₁, L₂ i U zawiera wspólny błąd znamieny (*error significativus*), niełatwy do wykrycia przez skrybę, łączący trzy manuskrypty (*error coniunctivus*) i jednocześnie dzielący (*error separativus*) zarówno od egzemplarza, który był źródłem dla grupy K₁, K₂, V₁ i V₂, jak i dla jednego manuskryptu własnej rodziny tekstualnej, z mianowicie W.
- b) W kwestii drugiej, w artykule pierwszym, Marsyliusz pisze, że prócz nauki badającej rzeczy w sensie absolutnym (rzeczy jako rzeczy), istnieją inne nauki, badające ich własności: [...] *praeter scientiam considerantem eas prout sunt, sunt aliae scientiae considerantes earum proprietates*⁷³. Interesująca jest lekcja *prout sunt, sunt aliae*, którą w tym brzmieniu przekazują rękopisy K₁, K₂ i V₁. Rękopisy L₁, L₂ i U podają tu: *possunt esse*, przekazując, że prócz nauki badającej byt jako byt *mogą* istnieć nauki badające własności rzeczy. Zdanie jest poprawne, jednak znaczenie mają tutaj zjawiska paleograficzne. Otóż rękopis V₂ (z tradycji K₁, K₂, V₁ i V₂) podaje w tym

⁷² Marsilius de Inghen, VI, q. 3, *ad rationes*.

⁷³ Tamże, q. 2, art. 1.

miejscu: *prout sunt aliae* (następuje *omissio* jednego z czasowników *sunt*). Ponadto, widoczne jest skreślenie lekcji *prout*, dokonane być może później. Rękopis W, należący do grupy rękopisów L₁, L₂, U i W, przekazuje teks z opuszczeniem jednego z czasowników *sunt* oraz przymiotnika *aliae*. Dzięki wszystkim tym przekazom, możliwe jest odtworzenie hipotetycznego, aczkolwiek popartego danymi tradycji, procesu powstania zniekształcenia. Z pierwotnej lekcji *prout sunt sunt aliae scientiae* najpierw opuszczono *sunt* (skryba mógł ten czasownik opuścić bezwiednie lub świadomie, traktując je jako powtórzenie)⁷⁴. W takiej postaci widzimy tekst w rękopisie V₂ (*ante correctionem*). Skryba pozostawił zdanie pozbawione powtórzenia, ale zarazem i sensu. Następnym etapem w tradycji tekstu była kontrakcja wyrazów *prout sunt aliae* i utworzenie *possunt esse*, co zachowano w rękopisach L₁, L₂ i U. Widać tu istotną różnicę względem rękopisu W, który zachowuje uprzednią, jak się zdaje, lekcję *prout sunt*, lecz usuwa lekcję *aliae*. Jeśli ta droga rozumowania jest słuszna, to lekcja *possunt esse* jest błędem znamionym, niełatwym do wykrycia przez skrybę, łączącym rękopisy L₁, L₂ i U jako zależne od wspólnego przodka i separującym je zarówno od grupy K₁, K₂, V₁ i V₂, jak i od rękopisu W.

Konkludując, można przyjąć, że przekaz rękopisów L₁, L₂ i U zawiera w analizowanych miejscach tekst zniekształcony, bardziej oddalony od archetypu niż rękopisy K₁, K₂, V₁, V₂ i W.

4.4.2 Relacje między parą rękopisów L₁ i L₂

W pochodzącej od jednego przodka grupie L₁, L₂, i U można wyróżnić parę rękopisów, wykazujących dużą wzajemną zależność. Są to rękopisy L₁ i L₂, zawierające ponad 260 lekcji wspólnych, przekazanych tylko przez te dwa odpisy. Mają one często charakter redaktorski, co widać na przykład w nagłówkach, gdzie rękopis L₁ rozpoczyna artykuł słowami *Quantum ad primum articulum*, rękopis L₂ – słowami *Quantum ad articulum primum*, podczas gdy pozostałe manuskrypty zawierają tylko *Quantum ad primum* lub *Ad primum*. Pozostałe różnice w stosunku do innych rękopisów dotyczą szyku wyrazów w zdaniu, użyciu odmiennych spójników i przysłówków o ekwiwalentnym lub różnym znaczeniu. Ponadto, wśród cech wspólnych można znaleźć ingerencje w postaci dodatków, opuszczeń, w tym typowych dla skrybów opuszczeń fraz o podobnym zakończeniu (*homoioteleuton*) oraz substytucji, np.:

⁷⁴ Niekiedy skrybowie oznaczali specjalnie podwojone wyrazy na znak, że nie jest to pomyłka, której łatwo by było się w takich miejscach doszukiwać.

<i>Liber VI</i>	Charakter lekcji	K ₁ , K ₂ , U, V ₁ , V ₂ , W	L ₁ , L ₂
q. 3, art. 1	<i>Additio</i>	Per semper intellegit necessarias propositiones, per magis, propositiones ut in pluribus.	Per semper intellegit necessarias propositiones, per magis, propositiones ut in pluribus veras.
q. 12, rationes	<i>Omissio</i> - <i>homoioteleuton</i>	Dictum Patonis est falsum et Plato dicit Sortem dicere falsum.	Dictum Platonis est falsum.
q. 7, rationes	<i>Substitutio</i>	Si solum illa propositio est et Deus, tunc illa propositio esset vera	Si solum illa propositio est et Deus, tunc illa propositio esset negativa „Deus non est”.

Jak widać, spośród trzech rękopisów L₁, L₂, i U, związanych relacjami filiacji od wspólnego przodka te dwa wskazują na większą ścisłość, przy czym rękopis L₁ różni się od pozostałych zdecydowaną liczbą lekcji własnych, w tym błędów o charakterze *homoioteleuton*.

5. Lekcje indywidualne poszczególnych przekazów

Prócz cech wspólnych, a szczególnie błędów znamienych, wskazujących na związki między rękopisami, każdy z omawianych przekazów odznacza się również cechami indywidualnymi, które wyróżniają go spośród innych.

Jeśli zbadać rękopisy pod kątem różnic występujących w tekście, to można wyłonić spośród nich te, które wykazują dużą odrębność od pozostałych, gdyż zawierają znaczną liczbę lekcji własnych, jak i te, które są w większej mierze zgodne z określoną grupą przekazów rękopiśmiennych. Analizując tekst szóstej księgi *Quaestiones* ustalono, że największą liczbę lekcji odrębnych od pozostałych rękopisów zawiera jeden z manuskryptów wiedeńskich o *siglum* V₂ (ponad 700), podczas gdy najmniejszą liczbę lekcji indywidualnych znaleźć można w rękopisie krakowskim K₁ (nieco ponad 100). Tuż za nim znajduje się drugi rękopis krakowski, K₂ (ponad 120 lekcji własnych), a dalej - drugi rękopis wiedeński, V₁, liczbą nie sięgającą dwustu własnych lekcji. Więcej lekcji indywidualnych znaleźć można w manuskryptach lipskim L₂ (ponad 200) i uppsalskim (ponad 300), a jeszcze więcej w przekazie z Wolfenbüttel (ponad 400) i w drugim rękopisie z Lipska (ponad 500). Krakowski rękopis K₃ w dużej mierze zredagowany został w odmienny sposób, a ponadto nie przekazuje całości komentarza, zatem porównanie nie może być konkluzywne.

Liczba lekcji indywidualnych w księdze VI	Rękopis

0-99	-
100-149	K ₁ , K ₂
150-199	V ₁
200-249	-
250-299	L ₂
300-439	-
350-399	U
400-449	-
450-499	W
500-549	L ₁
550-599	-
600-649	-
650-699	-
700-749	V ₂

5.1 Lekcje indywidualne K₁

Tekst *Quaestiones* w rękopisie K₁ wykazuje się najmniejszą liczbą lekcji własnych. Jedną z jego indywidualnych cech jest *vacuum* (f. 81ra), gdzie pozostawiono miejsce na wskazanie adresu cytatu Arystotelesa. Wszystkie paralelne odpisy przekazują tu *in sexto huius*. Pozostałe puste miejsca rękopisu K₁ stanowią cechę wspólną, łączącą go z innymi manuskryptami. *Vacua* można znaleźć na f. 71ra, 73rb oraz 86va. Mała liczba lekcji własnych oraz ostrożność skryby przy miejscach niepewnych, w których woli on pozostawić puste miejsce i przekazać niekompletne zdanie zamiast na własną rękę szukać uzupełnień, stanowi o dużej wartości tego rękopiśmiennego świadka.

Błędy, które popełnia skryba rękopisu K₁ należą do błędów typowych, nieuchronnie popełnianych przy przepisywaniu, wynikających z roztargnienia, pośpiechu, zmęczenia lub niedostatecznej znajomości języka łacińskiego albo braku rozumienia przepisywanej treści. Należą do nich opuszczenia, w szczególności *homoioteleutony*, inwersje, braki zgodności gramatycznej między częściami mowy w zdaniu, nieprawidłowe użycie spójnika, pomyłki w zapisie wyrazów o podobnym brzmieniu i/lub znaczeniu (np. *lingit* zamiast *ningit*; *amicantes* zamiast *admirantes*) oraz powtórzenia. Skryba używa ponadto niestabilnej odmiany rzeczowników II deklinacji, traktując je w bierniku liczby mnogiej jak rzeczowniki deklinacji IV (*metaphysica terminus, qui sunt species motus, considerat*, f. 17rb). Zjawiska takie można traktować jako średniowieczne oboczności językowe, na potrzeby edycji zapisano je jednakże w prawidłowej formie, odpowiednio to zaznaczając. Charakter błędów popełnionych przez skrybę

sprawia, że są one łatwe do wychwycenia i skorygowania. Przykładowe błędy zaprezentowano w tabeli:

Folio	Charakter lekcji	K₁	K₂, V₁, V₂, L₁, L₂, U, W
71rb	<i>Omissio</i>	Sed mathematica considerat res quantas sive quantitates, prout sunt res	Sed mathematica considerat res quantas sive quantitates, prout sunt res <mensurabiles>
71vb	<i>Substitutio</i>	corollarium primum	corollarium falsum
71vb	<i>Inversio</i>	aliis omnibus	omnibus aliis
72va	<i>Substitutio</i>	antiqui amicantes incepterunt philosophari	antiqui admirantes incepterunt philosophari (philosophare L ₂)
72vb	<i>omissio</i> – homoioteleuton	proprietates sunt simplices et ergo	proprietates sunt simplices et paucae. Sicut ergo (ergo <i>canc.</i> V ₂) ipsae sunt omnino simplices et ergo
72vb	<i>Substitutio</i>	subservire summo principi	subservire primo principi
72vb	<i>Substitutio</i>	scientias [...], qui perfecte eas cognoscerent	scientias [...], quae perfecte eas cognoscerent
73va	<i>Substitutio</i>	astronomus demonstrative potest dividere eclipsim Solis	astronomus demonstrative potest praevidere eclipsim Solis
73va	<i>Substitutio</i>	manifestum est, ut passiones	manifestum est, quod passiones
73vb- 74ra	<i>Substitutio</i>	Philosophus [...] dat scientiam tamquam de rebus sic vocatis.	Philosophus [...] dat scientiam tamquam de rebus significatis.
74ra	<i>Omissio</i>	haec est per accidens: „In diebus canicularibus”	haec est per accidens: „In diebus canicularibus est pluvia”.
74ra	<i>Omissio</i>	Et illud dictum “oppositorum eadem est scientia”, debet intellegi de terminis oppositis	Et illud dictum “oppositorum eadem est scientia”, debet intellegi <quod eadem est scientia> de terminis oppositis
74rb	<i>Substitutio</i>	Propositio illarum esset falsa	Propositio illa Aristotelis esset falsa
74va	<i>Omissio</i>	Aurifaber cipi aurei	Aurifaber est causa cipi aurei
74vb	<i>Additio</i>	effectus per accidens capitur pro illo, quod praeter intentionem particulariter >intentio particulariter< agentis in rebus producitur	effectus per accidens capitur pro illo, quod praeter intentionem particulariter agentis in rebus producitur

5.2 Lekcje indywidualne K₂

Rękopis K₂ posiada nieco więcej lekcji indywidualnych (ok. 120). Wśród nich mniej jest usterek gramatycznych, związanych z kongruencją wyrazów oraz przypadkowego użycia wyrazów. W odróżnieniu od innych, skryba dba o konsekwentne używanie czasów gramatycznych (np. f. 64va). Używa on rzeczowników deklinacji IV, odmieniając je według deklinacji II (*intellegit conceptos*, f. 66ra). *Vacua*, łączące rękopis K₂ z innymi odpisami, noszą ślady uzupełnień. Tekst sprawia wrażenie bardziej przemyślanego. W miejscach wątpliwych na marginesie dopisany jest wariant tekstu (np. f. 65rb). Omyłkowe powtórzenia przepisywanego tekstu są skreślone (np. f. 61va), widoczne są przypadki autokorekty (np. f. 65va, 72ra). Błędy polegają na opuszczeniu lub dodaniu tekstu, a także zastąpieniu pożądanego wyrazu innym, związanym z nim czymś więcej niż tylko brzmieniem (np. *materialis* w miejsce *mentalis*; *singularis* w miejsce *similis*; *definitur* w miejsce *devenitur* – to terminy pochodzące z pola semantycznego metafizyki i logiki). Można przypuszczać, że błędy te popełnił ktoś, kto bardziej zna charakter zagadnień, o których pisze⁷⁵. Wykrycie tego rodzaju błędów, jeśli bada się tekst w izolacji, jest kwestią mniej oczywistą, niż w przypadku rękopisu K₁. Poniżej przykładowe błędy rękopisu K₂:

Folio	Charakter lekcji	K₂	K₁, L₁, L₂, U, V₁, V₂, W
59vb	<i>Substitutio</i>	Eadem scientia considerat ipsum quid est et media, quibus definitur in quid est.	Eadem scientia considerat ipsum quid est et media, quibus devenitur in quid est.
60va	<i>Substitutio</i>	metaphysica [...] considerat motus et mutationes	physica [...] considerat motus et mutationes
62vb	<i>Omissio</i>	Aurifaber faciens ciphum aureum est per se	„Aurifaber faciens ciphum aureum est causa ciphi aurei” est per se
71ra	<i>Additio</i>	Si autem factum esse antecedentis fiat	Si autem factum antecedentis fiat
70va	<i>Omissio</i>	Chimera est equus	Chimera est
71vb	<i>Substitutio</i>	De singularibus est idem iudicium	De similibus est idem iudicium
72va	<i>Additio</i>	Si vis contradicere illi propositioni, tunc praeponere [...]	Si vis contradicere illi propositioni, praeponere [...]
72vb	<i>Additio</i>	Dictum Sortis ultra hoc habet alium sensum	Dictum Sortis ultra hoc habet adhuc alium sensum
72vb	<i>Substitutio</i>	materialis Sortis est vera	mentalis Sortis est vera
73ra	<i>Omissio</i>	De rebus significatis per terminos suarum conclusionum	De rebus significatis per terminos suarum conclusionum, patet ex conclusione

⁷⁵ Por. opis rękopisu K₂.

5.3 Lekcje indywidualne V₁

Rękopis V₁ zawiera ponad 180 lekcji indywidualnych. Wśród błędów pojawiają się inwersje, geminacje i opuszczenia. Największy ciężar mają tu substytucje. Skryba zastępuje wyrazy o podobnym znaczeniu (np. *disciplina* w miejsce *scientia*, *secuntur* w miejsce *consecuntur*, *fuisset* w miejsce *fuit*), jak i wprowadza substytucje zupełnie zmieniające sens zdania (np. *vel* w miejsce *non*, *nunc* w miejsce *non*) lub odbierające zdaniu sens w ogóle (np. *veniet Sor sedens* w miejsce *veniet Sor dicens*). Addycje podkreślają sens zdania (*ex quo ulterius sequitur* w miejsce *ex quo sequitur*). Skryba nie przestrzega konsekwentnego użycia czasów gramatycznych, a także różni się od innych zakresem nieprawidłowego użycia trybów gramatycznych (*licet est* zamiast *licet sit*). Większy defekt stanowią stosunkowo liczne opuszczenia zdań i ich części, w tym o charakterze homoioteletonu. Tak jak K₁ i K₂, rękopis V₁ przekazuje *vacuum* w kwestii I (f. 68vb) oraz XII (f. 84vb), nie zostawia jednak pustego miejsca w kwestii II, gdzie konstruuje zdanie pozbawione orzeczenia. Przykładowe lekcje indywidualne rękopisu V₁:

<i>Folio</i>	Charakter lekcji	V ₁	K ₁ , K ₂ , L ₁ , L ₂ , U, V ₂ , W
69rb	<i>Omissio</i> - Homoioteleuton	Logicus considerat definitionem quidditativam, in ordine ad res, pro quibus partes definitionis quidditativae supponunt.	Logicus considerat definitionem quidditativam, quomodo habet fieri, sed considerare definitionem quidditativam in ordine ad res, pro quibus partes definitionis quidditativae supponunt.
69rb	<i>Omissio</i> – homoioteleuton	non solum spectat ad metaphysicam considerare, quid est Choruscus musicus	non solum spectat ad metaphysicam considerare, quid est Choruscus <sed> et quid Choruscus musicus
71ra	<i>Omissio</i> – homoioteleuton	[...] sunt naturales, magis tamen...	[...] sunt naturales, ut in ordine ad principia sunt mathematicae et secundum conclusiones sunt naturales, magis tamen...
69rb	<i>Omissio</i>	pars subiectiva, nam mathematica...	pars subiectiva subiecti metaphysicae, igitur etc. Et potest conclusio probari inductive, nam mathematica...
71rb	<i>Substitutio</i>	Quocumque illorum modorum capiatur, vel esset de eo scientia	Quocumque illorum modorum capiatur, non esset de eo scientia
71rb	<i>Substitutio</i>	quod nunc intendit Philosophus	quod non intendit Philosophus

69rb	<i>Geminatio</i>	modo subiectum	modo subiectum modo subiectum
69vb	<i>Additio</i>	modo nullum illorum dividitur in illas tres	modo secundum Philosophum in littera modo nullum illorum dividitur in illas tres
71rb	<i>Additio</i>	Musicum accidit homini, ut notum est.	Musicum accidit homini, ut notum est et sic de musico est scientia.
71rb	<i>omissio – homoioteleuton</i>	scientia est de ente per se, igitur de ente per accidens	scientia est de ente per accidens
71va	<i>Substitutio</i>	non intendit Philosophus	nunc intendit Philosophus
72ra	<i>Additio</i>	per ens per accidens Philosophus non intelligit rem extra contingenter existentem, distinctam a propositione contingenter vera vel accidentaliter vera.	per ens per accidens Philosophus non intelligit rem extra contingenter existentem, distinctam a propositione accidentaliter vera.
72va	<i>Substitutio</i>	Hominem nasci duabus pedibus	Hominem nasci duobus pedibus
79ra	<i>Substitutio</i>	ad falsitatem negativae contradictoriae	ad falsitatem negativae contradictionis
	<i>Substitutio</i>	Ista est totaliter alteri similis	Ista est formaliter alteri similis
83vb	<i>Substitutio</i>	Omnis talis falsificans se sit impossibilis	Omnis talis significans se sit impossibilis
83vb	<i>Substitutio</i>	Non esset falsa ex se	Non esset falsa ex se
83vb	<i>Substitutio</i>	Veniet Sor dicens	Veniet Sor sedens

Podsumowując powyższe analizy można stwierdzić, że spośród trzech, ściśle związanych rękopisów grupy K₁, K₂, V₁ i V₂, pierwszy z nich zawiera najmniej lekcji indywidualnych, a jego błędy są łatwe do zauważenia. Nieco więcej lekcji indywidualnych przekazuje K₂. Jego tekst jest przemyślany, po autokorekcie, co czyni z niego wartościowego świadka tradycji tekstualnej. Błędy wskazują na większą świadomość twórcę odpis komentarza. Rękopis V₁ stanowi również wartościowe świadectwo, jednak ilość i jakość błędów jest poważniejsza niż ma to miejsce w dwóch opisanych wyżej rękopisach krakowskich.

5.4 Lekcje indywidualne V₂

Manuskrypt V₂, czwarty z opisywanej rodziny, odbiega znacznie od trzech powyższych zarówno pod względem liczby (ponad 700 lekcji indywidualnych), jak i jakości lekcji indywidualnych. Zawiera on bardzo liczne poprawki, uzupełnienia, skreślenia, noty marginalne, czerpiące z innej tradycji rękopiśmiennej i przekazujące często po dwa warianty określonych

passusów tekstu. W tekście *Quaestiones* pojawiają się również opuszczenia, w tym znaczna liczba opuszczeń o charakterze homoioeleuton. W kwestii II księgi szóstej, gdzie inne odpisy pozostawiają puste miejsca, rękopis V_2 nie ma *vacuum*, a zdanie jest uzupełnione przez wyraz *multiplicantur*, jak to ma miejsce w rękopisie K_2 . Również w kwestii I nie ma *vacuum*, obecnego w trzech pozostałych manuskryptach tej grupy. W kwestii XII w wolne miejsce wpisano adnotację redaktorską: *quod omnes quaestiones habent hic defectum*. Oto przykładowe lekcje indywidualne rękopisu V_2 :

<i>Folio</i>	Charakter lekcji	V_2	$K_1, K_2, L_1, L_2, U, V_1, W$
48va	<i>Omissio</i>	nulla alia considerat quidditates entium, ut satis patet per conclusionem tertiam et potest capi quidditas indifferenter	nulla alia considerat quidditates entium, ut satis patet per conclusionem tertiam, quia nulla alia scientia absolute considerat de rebus. Modo considerare quidditates entium est considerare res absolute et potest capi quidditas indifferenter
50va	<i>Omissio</i>	musicus sit per accidens causa domus et domificator per se.	musicus sit per accidens causa domus et domificator per se supposito, quod idem sit musicus et domificator.
50vb	<i>Omissio</i>	effectus per accidens quod praeter intentionem particulariter agentis in rebus producitur	effectus per accidens capitur pro illo, quod praeter intentionem particulariter (K_1 <i>add.</i> intentio particulariter) agentis in rebus producitur
51ra	<i>Substitutio</i>	Musicus sonat	Musicus sanat (sanans K_1)
58vb	<i>Omissio – homoioeleuton</i>	dependet veritas ex veritate partium. In aliis speciebus dependet veritas ex veritate et condependentia partium.	dependet veritas ex veritate et condependentia partium. <i>Omisit et postea addit in margine</i>
59vb	<i>Omissio – homoioeleuton</i>	dictum Sortis esse falsum et negatur consequentia, igitur falsum est dictum Sortis esse falsum	dictum Sortis esse falsum
60vb	<i>Omissio – homoioeleuton</i>	Quia huius, id est enti veri	Quia huius, id est entis pr accidens, est causa determinata et huius, id est enti veri <i>Omisit et postea addit in margine</i>

Manuskrypt V₂ stanowi trudny do analizy przekaz ze względu na uszkodzenia i liczne korekty. Jednocześnie jest to bardzo cenny świadek rękopiśmienny, m.in. ze względu na bogactwo adnotacji, wskazujących na to, że redagujący odpis znał inne przekazy. Ubogaconą treść, wynikającą z uzupełnień, otwiera szerszą perspektywę do badań nad brzmieniem Marsyliuszowych *Quaestiones* do *Metafizyki* Arystotelesa. Rękopis przekazuje wiele cennych lekcji, w tym o charakterze *lectio unica*, które zadziwiają swą trafnością i które warto wziąć pod uwagę w dalszych pracach nad edycją krytyczną kolejnych ksiąg komentarza.

5.5 Lekcje indywidualne L₁

Rękopis L₁ zawiera stosunkowo dużo lekcji indywidualnych (ponad 500) o różnym charakterze, w tym stylistycznym. Największą jednak wagę mają błędy polegające na opuszczeniu większych partii tekstu, często o charakterze homiooteletonu. Poniżej przykładowe błędy:

<i>Folio</i>	Charakter lekcji	L ₁	K ₁ , K ₂ , L ₂ , U, V ₁ , V ₂ , W
46rb	<i>Omissio</i> – <i>homiooteleton</i>	de numero sonorum est scientia, tamquam per conclusionem demonstratam.	de numero sonorum est scientia, sed per propositiones necessarias, et ita etiam de homine albo. Nam de illo etiam est scientia tamquam per conclusionem demonstratam.
52va	<i>Omissio</i> – <i>homiooteleton</i>	Sor dicat illam: « Plato dicit falsum » et nullam aliam et Plato illam : « Sor dicit falsum » et nullam aliam.	Sor dicat illam: « Plato dicit falsum » et nullam aliam.
52va	<i>Omissio</i>	quia illa : « Plato non dicit falsum » est falsa, quia in rei veritate Plato dicit falsum.	quia in rei veritate Plato dicit falsum.
52va	<i>Omissio</i> – <i>homiooteleton</i>	Ergo ita est, quod dictum Platonis est falsum. Et si dictum Platonis est falsum, sequitur, quod propositio est falsa	Ergo ita est, quod dictum Platonis est falsum, sequitur, quod propositio est falsa
52va	<i>Substitutio</i>	Fecit de eis mentionem	Fecit de eis considerationem
47rb	<i>Substitutio</i>	Effectus unicus	Effectus summus (summos K ₂ , minus L ₂ , futurus L ₂)

Analiza rękopisu L₁ pozwala stwierdzić, że nie przekazuje on lekcji, które w istotny sposób przyczyniałyby się do lepszego rozumienia treści *Quaestiones* lub historii tekstu.

Prezentuje on tekst spójny, dobry językowo, starannie opracowany graficznie, dzielący z rękopisem L₂ bardzo dużą liczbę lekcji o charakterze głównie stylistycznym. Zawiera jednak wiele opuszczeń, dlatego nie należy go traktować jako pierwszorzędnego lub nawet jednego z pierwszorzędnych świadków tradycji rękopiśmiennej. Jest to rękopis zależny od wspólnego źródła dla grupy L₁, L₂ i U i dziedziczy błąd znamieny obejmujący L₁, L₂, U i W.

5.6 Lekcje indywidualne L₂

Rękopis L₂ przekazuje najmniejszą liczbę lekcji indywidualnych w grupie L₁, L₂, U i W (ok. 260). Często dotyczą one użycia czasu i trybu gramatycznego lub szyku zdania. Poza tym, rękopis wykazuje dużą zbieżność z rękopisem L₁, który jednak nie dzieli z nim wszystkich istotnych błędów – przede wszystkim nie powiela opuszczeń o charakterze homoioteleutonu. Przykładowe błędy:

<i>Folio</i>	<i>Charakter lekcji</i>	L₂	K₁, K₂, L₁, U, V₁, V₂, W
189va	<i>Geminatio</i>	Si esset vera, tunc propositio Sortis esset vera eadem ratione	Si esset vera, tunc propositio Sortis esset vera tunc propositio Sortis esset vera eadem ratione
179va	<i>Substitutio</i>	Effectus minus	Effectus summus (summos K ₂ , unicus L ₁ , futurus L ₂)
174va	<i>Substitutio</i>	blubia (!)	plumbea

Reasumując, należy stwierdzić, że rękopis L₂ przekazuje tekst dobry, zależny od wspólnego źródła dla L₁, L₂ i U, ponadto dziedziczy błąd znamieny, obejmujący grupę rękopisów L₁, L₂, U i W. Na tle przekazów L₁ i U jego charakter rysuje się jako zrównoważony. Manuskrypt nie wyróżnia się rażącymi błędami ani usterkami, jak ma to miejsce w przypadku rękopisu U, ani wyjątkową dbałością o walory estetyczne treści i zapisu, który można zauważyć w rękopisie L₁. Nie przekazuje również lekcji, które w znaczący sposób przyczyniałyby się do poszerzenia wiedzy o historii tekstu Marsyliuszowych *Quaestiones* lub przynosiły rozwiązania miejsc problematycznych.

5.7 Lekcje indywidualne U

Odpis dzieła Marsyliusza w manuskrypcie U zawiera średnią ilość lekcji indywidualnych w porównaniu z pozostałymi odpisami (ok. 380). Cechuje się dużą liczbę korekt, pisanych zarówno *eadem*, jak i *alia manu*. Zawiera wiele błędów, polegających na opuszczeniach i zamianach wyrazów. Poważnym brakiem tego przekazu jest opuszczenie tekstu o dużej objętości, stanowiącego zakończenie kwestii czwartej (f. 170va). Poniżej przykładowe lekcje indywidualne:

<i>Folio</i>	<i>Charakter lekcji</i>	U	K₁, K₂, L₁, L₂, V₁, V₂, W
169vb	<i>Omissio</i> – <i>homoioteleuton</i>	aliquae sunt propositiones de simplici inhaerentia causali	aliquae sunt propositiones de simplici inhaerentia, ut quae dicunt hoc esse hoc, et iis additur modus dicendi per se vel per accidens, ut “Homo est animal”, “Homo est albus”. Aliae sunt propositiones de inhaerentia causali
169va	<i>Substitutio</i>	Et ponuntur propositiones de modo dicendi per se de inhaerentia simplici	Et vocantur (dicuntur V ₂) propositiones de modo dicendi per se de inhaerentia simplici
181vb	<i>Substitutio</i>	Sortem necesse est esse	Sortem necesse est currere
181vb	<i>Substitutio</i>	Septem sunt ponendae species hypotheticarum	Septem sunt movendae secies hypotheticarum
179vb	<i>Substitutio</i>	Modales diverse modificatae	Modales divisae modificatae
181va	<i>Additio</i>	Dicitur negativa necessaria (possibilis <i>addit inter lineas</i>)	Dicitur negativa necessaria

Konkludując, można stwierdzić, że manuskrypt U, podobnie jak L₂, jest zależny od wspólnego źródła dla grupy L₁, L₂ i U. Zawarte w nim liczne poprawki i substytucje czynią go bardzo interesującym. Jednakże wiele jego lekcji jest błędnych, a powstanie tych błędów można łatwo odkryć, gdyż czynią przekaz absurdalnym, a także wyjaśnić podobnym brzmieniem lub sposobem zapisu. Ilość tych błędów jest znaczna. Rękopis U dziedziczy błąd znamieny dla grupy L₁, L₂, U i W. Badanie tego rękopisu, a przede wszystkim formułowanie wiążących wniosków, wymaga od edytora największej ostrożności.

5.8 Lekcje indywidualne W

Manuskrypt W przekazuje ok 470 lekcji indywidualnych. Wśród nich są inwersje, addycje, opuszczenia, powtórzenia i substytucje, a także odmienne użycie trybów czasownika

oraz liczby. W większości przypadków nie wpływają one znacząco na zmianę znaczenia tekstu. Jednakże błędy, pojawiające się wśród tych lekcji, często zmieniają wymowę tekstu (np. skryba pisze *possunt* w miejsce *ponuntur*, *tunc* w miejsce *tu*, *qua* w miejsce *quia*, *illa* w miejsce *nulla*). Znaczną wagę mają również opuszczenia o charakterze homoioteletonu. Skryba stosuje rzeczowników II deklinacji wzór deklinacji IV (*ad inveniendum calceus; secundum diversos modus; per divisus actus intellectus*). Oto przykładowe lekcje indywidualne odpisu W:

Folio	Charakter lekcji	W	K ₁ , K ₂ , L ₁ , L ₂ , U, V ₁ , V ₂
79rb	<i>Omissio – homoioteleuton</i>	materia est causa entis per accidens, eo quod est in potentia earum oppositorum.	materia est causa entis per accidens, per Philosophum in littera, quia Philosophus dicit, quod materia est causa entis per accidens, eo quod est in potentia earum oppositorum.
83vb	<i>Omissio – homoioteleuton</i>	Numquam praescivisse	Numquam praescivisse, quia si ego cras legam, me legere cras Deus aeternaliter praescivit, et tamrn illud potest numquam praescivisse
75rb	<i>Omissio</i>	Ipsa haberet omnes conclusiones	Ipsa haberet demonstrare omnes conclusiones
76rb	<i>Substitutio</i>	nam spectat ad logicam	non spectat ad logicam
76ra	<i>Omissio</i>	Ad secundum quod logica	Ad secundum sciendum est quod logica
77rb	<i>Substitutio</i>	Decem sunt praedicamenta accidentium	Novem sunt praedicamenta accidentium
79ra	<i>Substitutio</i>	assumitur a maiore	assumitur a minore
79rb	<i>Substitutio</i>	effectus causalis	effectus casualis
79rb	<i>Substitutio</i>	Utrumque fiat raro	Ad utrumlibet fiat raro
80vb	<i>Substitutio</i>	Illam erit	Nulla erit

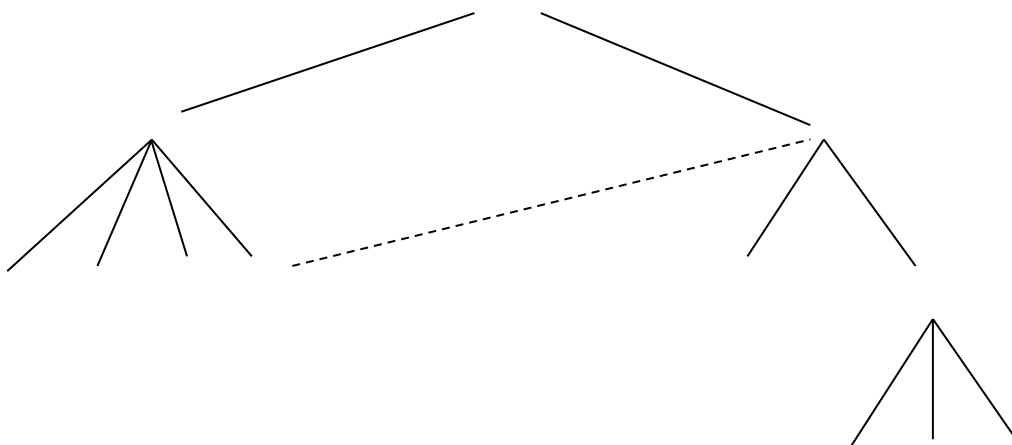
Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenia, należy podkreślić, że znamieną dla rękopisu W jest jego odrębność od pozostałych rękopisów, dziedziczących błęd łączący grupę L₁, L₂, U i W. Obecność lekcji w rękopisie W, które zdradzają znajomość tradycji rękopisów K₁, K₂, V₁ i V₂ czyni z niego niezwykle wartościowego świadka tekstualnego. W rezultacie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że jest świadectwo tego rękopisu bliższej archetypowi tradycji niż czynią to rękopisy L₁, L₂ i U. Ponadto, tekst przekazany przez W jest dobry pod względem językowym. Lekcje własne wymagają kontroli, możliwej do przeprowadzenia dzięki pozostałym przekazom, co jednak nie ujmuje wysokiej wartości tego przekazu.

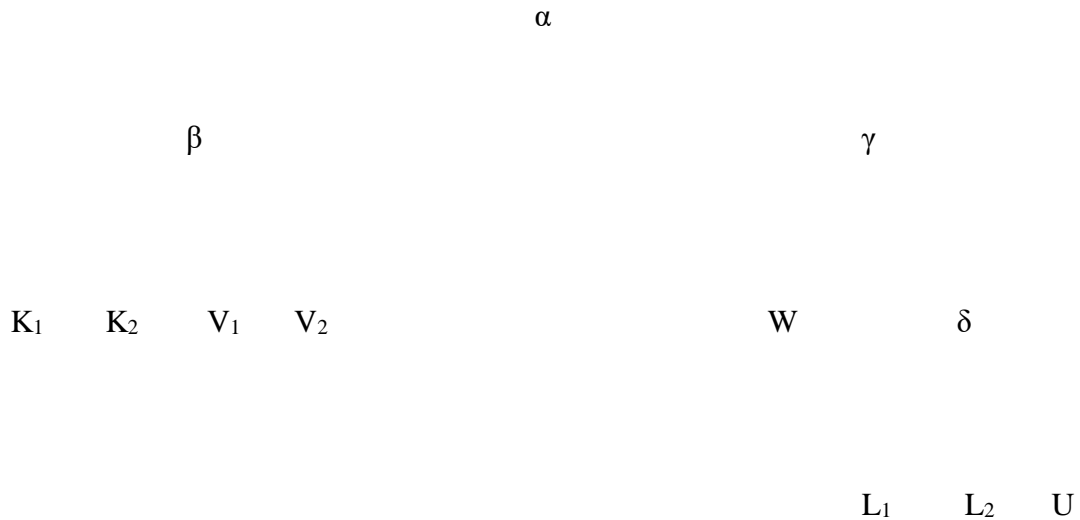
6. Wnioski

Na mocy powyższych analiz można ustalić, że:

- 1) Przekazy dzielą się wyraźnie na dwie grupy: zachowane w Krakowie i Wiedniu K_1 , K_2 , V_1 i V_2 oraz znajdujące się w Lipsku, Wolfenbüttel i Upsali L_1 , L_2 , U i W .
- 2) Rękopisy K_1 , K_2 i V_1 są ściśle z sobą związane i pochodzą ze wspólnego źródła.
- 3) Rękopis V_2 dzieli z K_1 , K_2 i V_1 błędy znamienne i pochodzi z tej samej tradycji, ale korzysta przy tym z przekazu lub przekazów dających źródło rękopisom L_1 , L_2 , U i W .
- 4) Rękopisy K_1 , K_2 , V_1 i V_2 są świadkami tradycji bliższej archetypowi.
- 5) Rękopisy L_1 , L_2 , U i W dzielą wspólny błąd znamieny, wskazujący na pochodzenie od tego samego przodka.
- 6) W grupie L_1 , L_2 , U i W , grupa L_1 , L_2 i U jest ściślejsza i przekazuje lekcje, które w myśl przedstawionych tu hipotez są zniekształceniami w tradycji tekstu i ich wartość jest mniejsza od pozostałych przekazów.
- 7) Rękopis W , choć dziedziczy błąd znamieny L_1 , L_2 , U i W , jest wartościowym świadkiem przekazującym lekcje nie zniekształcone przez tradycję L_1 , L_2 i U i obecne w tradycji K_1 , K_2 i V_1 .
- 8) Rękopis K_3 pozostaje zagadkowym świadkiem tradycji i zasługuje na odrębne, szerzej zakrojone studium badawcze. Na tym etapie prac, z uwagi na niekompletność przekazu oraz odmienną redakcję dużej części księgi, ustalenia pozostawiałyby dużą niepewność i nie mogłyby doprowadzić do wiążących wniosków.

Wobec powyższych ustaleń można zaproponować następujące *stemma codicum*:

7. Charakterystyka językowa *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae'* Aristotelis Marsyliusza z Inghen

Język *Quaestiones* prezentuje naukowy, bardzo techniczny charakter. Kwestie zbudowane są według stałej, tradycyjnej struktury. Po wypunktowaniu argumentacji (*rationes*) i podaniu *oppositum*, Marsyliusz ujmuje swój wykład w artykuły, z których pierwszy prezentuje opatrzone numeracją *notabilia*. Do nich odwołuje się następnie w kolejnych artykułach, zawierających wnioski, przedstawione w formie zdań (stąd używane zamiennie: *conclusiones* i *propositiones*). Marsyliusz zaznacza ponadto wniosek rozstrzygający postawione zagadnienie (*conclusio responsalis*). Kwestę kończą ujęte w punkty odpowiedzi na argumenty przywołane na początku kwestii (*ad rationes*). Ścisłość wywodu, zaakcentowana silnym ustrukturyzowaniem, dostrzegalna jest również na poziomie syntaktycznym. Stosowanie rozumowania sylogistycznego, twierdzeń lub założeń, ich uzasadnianie oraz podawanie przykładów sprawia, że tekst obfituje w zdania wynikowe, połączone takimi spójnikami, jak *ergo*, *igitur*, przyczynowe, stosujące takie spójniki, jak *quia*, *quod*, *cum*, *nam* oraz porównawcze (*ut*), co obrazuje charakterystyczny dla traktatów logicznych styl wypowiedzi. Język wypowiedzi jest silnie sformalizowany. Stałe, często powtarzane formuły, zastępowane są zapisem skrótowym, zakończonym przez *etc.*, np.: używany często zapis *propositio affirmativa categorica de inesse de praesenti* często otrzymuje postać *affirmativa etc.*⁷⁶ lub wyrażenie *quod non qualitercumque per eam significatur ita potest esse* notowane jest jako *quod non qualitercumque etc.*⁷⁷. Stałą

⁷⁶ Marsilius de Inghen, *In Met.*, q. 12, art. 1 et alibi.

⁷⁷ Tamże, q. 10, art. 1 et alibi.

praktyką średniowiecznych traktatów filozoficznych i teologicznych, w których, śladami Arystotelesa, drogą demonstratywną wykazywano słusność rozumowania, było zanotowanie przesłanek, po czym w miejsce koniecznie prawdziwego wniosku stawiano *igitur etc.*, czego oczywiście nie mogło zabraknąć u Marsyliusza.

Słownictwo *Quaestiones* nasycone jest terminami technicznymi, nie tylko typowymi dla rozważań metafizycznych, co wynika z natury komentarza, lecz również charakterystycznymi dla dziedziny logiki i semantyki. Szata językowa pozbawiona jest przesytu, a dzięki swej skromności zapewnia językowi wywodu precyzję i unikanie dwuznaczności.

Od strony gramatycznej traktaty przekazują wiele uchybień, co jednak nie jest zjawiskiem zaskakującym, jeśli bierze się pod uwagę proces powstawania rękopiśmiennych odpisów. W tekście niejednokrotnie spotkać można przypadki niezachowywania kongruencji, szczególnie w związku rzeczowników z zaimkami. Niekiedy nie zostaje również zachowany związek rządu. Te oczywiste pomyłki, o których nie wiadomo zresztą, czy pochodzą od samego skryby, czy zostały tak utrwalone w archetypie, poprawiono w edycji, odpowiednio to zaznaczając, jak np.: *Res >quae<<quas> [scientiae] considerant sunt >eadem<<eaedem>*⁷⁸.

Rzeczowniki deklinacji II są przez niektórych skrybów traktowane jak rzeczowniki deklinacji IV i *vice versa*, co szczególnie ukazuje *accusativus pluralis*. Widać to np. w zdaniu: *Metaphysica terminus qui sunt species motus considerat*⁷⁹ lub we frazie *ad inveniendum calceus*⁸⁰. W takich przypadkach w edycji zastosowano reguły gramatyczne obowiązujące w klasycznym języku łacińskim, stosując właściwe dla II deklinacji zakończenie biernika w liczbie mnogiej *-os*. Zamiana samogłoski *o* na *u* widoczna przy stosowaniu końcówek deklinacji, zdarza się ponadto również w rdzeniu wyrazów, jak w wyrazie *orbes, orbium*. Przyjęcie formy *urbes, urbium* powoduje zmianę znaczenia wyrazu, jak ma to miejsce w kwestii drugiej, gdzie jest mowa o sferach niebieskich⁸¹.

Wśród zjawisk natury gramatycznej uwagę zwraca również użycie cząstki *met*, zarezerwowanej dla zaimków *ipse, ipsa, ipsum*, która tu pisana jest oddzielnie oraz w z innymi niż zaimki częściami mowy. Widać to w następujących przykładach: *Patet, quia met est tale accidens*⁸²; *est Deus met, qui est summe simplex*⁸³; *demonstrata illa propositione met* lub *veritas est propositio met*⁸⁴.

Interesującym zjawiskiem jest zapis słów pochodzenia greckiego oraz upraszczanie grup spółgłoskowych. Przykładowo, przy opisie pracy złotnika jako przyczyny powstania dzieła

⁷⁸ Tamże, q. 2, *ad rationes*.

⁷⁹ Tamże, q. 2, *rationes*; K₁, f. 72rb.

⁸⁰ Tamże, q. 2, art. 1; W, f. 77ra.

⁸¹ Tamże, q. 2, art. 1; K₂, f. 61ra; V₁, f. 70va.

⁸² Tamże, q. 4, art. 2.

⁸³ Tamże, q. 4, *rationes*.

⁸⁴ Tamże, q. 12, *rationes*.

posłużono się przykładem złotego kubka: *Aurifaber est causa ciphi aurei* [...]. *Aurifaber faciens ciphum aureum est causa ciphi aurei*⁸⁵. Grecki wyraz σκύφος zapisywany jest w klasycznym języku łacińskim jako *scyphus*. W poszczególnych manuskryptach poświadczony jest zapis z uproszczeniem grupy spółgłoskowej w nagłosie wyrazu, co widoczne jest w formach *ciphi*, *ciphum*⁸⁶, *cyphi*, *cyphum*⁸⁷ lub bez zachowania przez skrybę regularności *cyphii*, *cyphi*, *cyphum*⁸⁸, *cyphii*, *cyphum*⁸⁹.

Nieregularność stosowania nazw pochodzenia greckiego widoczna jest również w sposobie zapisu imion. Ich pisownia pozostaje cechą indywidualną każdego manuskryptu. Przekazy rękopiśmienne prezentują nieustaloną pisownię nawet w obrębie jednego tekstu, co czasem pozwala na dostrzeżenie ich cech wspólnych. O ile dla imienia Sokratesa powszechnie stosowano *Sor* lub *Sortes*, o tyle zapis imienia Koriskus, występującego w pismach Arystotelesa dla ilustracji podawanych przez niego przykładów, stanowił czasami dla skrybów pewną trudność. Każdy z manuskryptów posiada własny zestaw zapisu, jak podano niżej.

Manuskrypt	Folio	Pisownia
K ₁	71vb	Choruscus, Coruscus
K ₂	60rb	Choruscus, Coruscus
V ₁	69rb	Choruscus, (<i>omisit</i>)
V ₂	48rb	Coriscus, Coriscus
L ₁	44rb	Coriscus, Coriscus
L ₂	175rb	Choruscus, Choruscus
U	166rb	Coriscus, Coriscus
W	76rb	Choruscus, Choruscus

Można zaobserwować wspólną dla obu rękopisów krakowskich sekwencję zapisu *Choruscus*, *Coruscus*. Rękopis wiedeński V₁ posiada podobny zapis dla imienia występującego za pierwszym razem; dla dokładnego porównania brakuje drugiego zapisu, gdzie skryba opuścił kilka wyrazów (*homoioteleuton*).

Różnice w pisowni można dostrzec również w nazwisku Tomasza Bradwardine⁹⁰, przywołanym w kwestii piątej księgi szóstej, gdzie otrzymuje ono brzmienie *Bracwardini*, *Brawardini*, *Brachwardini*, a nawet ze zmianą dźwięczności – *Pragwardini*:

⁸⁵ Tamże, q. 4, art. 1.

⁸⁶ K₁, f. 74vb; L₁, f. 46va; U, f. 169vb; W, f. 79vb.

⁸⁷ K₂, f. 62vb; V₁, f. 72va.

⁸⁸ L₂, f. 178va.

⁸⁹ V₂, f. 50vb.

⁹⁰ Marsilius de Inghen, *In Met.*, VI, q. 5, art. 2.

Manuskrypt	<i>folio</i>	Pisownia
K ₁	76va	Bracwardini
K ₂	64va	Bracwardini
V ₁	74ra	Bracwardini
V ₂	52rb	Brawardini
L ₁	47vb	Pragwardini
L ₂	180va	Brakwardini
U	172ra	Bracwardini
W	81vb	Brachwardini

Innym interesującym zjawiskiem, określającym charakter szaty językowej *Quaestiones*, jest podawanie przez różnych skrybów różnych nazw miejscowości w tych samych przykładach, ilustrujących wykład. Podczas gdy skrybowie rękopisów krakowskich i wiedeńskich w passusie na temat rodzajów zdań jako bohaterów przykładu podali weneccjan, skrybowie rękopisów lipskich, manuskryptu z Uppsali i manuskryptu z Wolfenbüttel zapisali wormacjan:

Manuskrypt	<i>Folio</i>	Zastosowanie nazwy własnej
K ₁	84va-84vb	Venetenses sunt ibi recongregati, ergo exercitus domini ducis est ibi.
K ₂	71rb	Venetenses sunt ibi congregati, ergo exercitus domini ducis est ibi.
V ₁	83ra	Venetenses sunt ibi congregati, ergo exercitus domini ducis est ibi.
V ₂	58va	Venetenses sunt ibi congregati, ergo exercitus domini ducis est ibi.
L ₁	52rb	Wurmacenses sunt congregati, igitur exercitus domini ducis est ibi.
L ₂	189ra	Wormacenses sunt congregati, ergo exercitus domini ducis est ibi.
U	182va	Wormacenses sunt ibi congregati, ergo exercitus ducis est ibi.
W	91ra	Wormacenses sunt ibi congregati, ergo exercitus domini ducis est ibi.

Podobny zabieg zastosowano w następującym przykładzie, ilustrującym charakter zdań przyczynowych:

Manuskrypt	<i>Folio</i>	Zastosowanie nazwy własnej
K ₁	84vb	Quia Venetenses sunt in campo, raptores sunt in campo.
K ₂	71rb	Quia Venetenses sunt in campo, raptores sunt in campo.
V ₁	83ra	Quia Venetenses sunt in campo, raptores sunt in campo.
V ₂	58va	Quia Venetenses sunt in campo, raptores sunt in campo.
L ₁	52rb	Lipczenses sunt in campo, quia raptores sunt in campo.
L ₂	189ra	Lipczenses sunt in campo, quia raptores sunt in campo.

U	182va	Quia Wormacenses sunt in campo, raptores sunt in campo.
W	91ra	Quia Wormacenses sunt in campo, raptores sunt in campo.

W manuskryptach krakowskich i wiedeńskich podano wenecjan, oba rękopisy lipskie umieściły w przykładach lipszczan, a w rękopisie z Uppsali i rękopisie z Wolfenbüttel występują wormacjanie.

Przytoczone przykłady wskazują na nieustalony zapis nazwisk i nazw własnych, nawet w obrębie tego samego passusu tekstu. Wszystkie jednak potwierdzają silny związek między rękopisami K₁, K₂, V₁ oraz V₂; następnie między rękopisami L₁, L₂, U i W.

Na charakterystykę języka *Quaestiones* ma wpływ zarówno natura komentarza, jak i profil intelektualny jego autora, filozofa i logika, piszącego w epoce rozkwitu rozwoju terministycznej logiki i semantyki. Nie tylko jednak autor wyznacza piętno na powstającym dziele, gdyż w dziejach przekazu rękopiśmiennego tekstu wpływ na jego kształt wywiera również skryba, korektor lub uczony czytelnik, wprowadzający zamierzone lub nie zamierzone zmiany. Mając to na uwadze można uznać, że Marsyliuszowy komentarz oddaje tekst napisany językiem naukowym, obfitującym w terminologię z zakresu filozofii i logiki, dbającym o ścisłość wyводу i prostotę środków wyrazu.

8. Autorytety zawarte w VI księdze *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis* Marsyliusza z Inghen

Badanie zagadnień rozpatrywanych w księdze VI Marsyliuszowego wykładu, ujęte w formę ścisłego wyводу logicznego, dokonywane jest zawsze w oparciu o autorytety. Największą rolę odgrywa tu bezspornie i z oczywistych względów Arystoteles, jako gwarant naukowości komentarza. Marsyliusz odwołuje się tu przede wszystkim do *Metafizyki*, przywołując księgi A, α, Γ, Δ, inne passusy niż aktualnie komentowanej księgi E, ponadto księgi Z oraz Λ. Niekiedy przywołuje także inne księgi własnego komentarza do *Metafizyki*. Obficie korzysta z pism logicznych Filozofa, czerpiąc z *Kategorii*, *Hermeneutyki*, *Analitik Pierwszych*, *Analitik Wtórych* oraz *Topik*. Dość często sięga do *Fizyki* oraz pisma *O niebie*. Ponadto, w kontekście teorii poznania, ale nie tylko, przywołuje traktat *O duszy*. Pisząc natomiast o odpowiedzialności za dokonane czyny, powołuje się na *Etykę Nikomachejską*. Marsyliusz korzysta również z komentarza do *Fizyki* i *Metafizyki* Awerroesa. Przywołuje również Tomasza z Akwinu, odwołując się do myśli zawartych w jego komentarzu do *Fizyki* Arystotelesa. Pisząc o *principium demonstrationis* odnosi się do komentarza Roberta Grosseteste do *Analitik Wtórych*,

natomiast analizując kwestię prawdziwości zdań warunkowych przytacza wypowiedź Piotra Hiszpana. Powołuje się również na Boecjusza i jego traktat *De divisione*. W polemicznym kontekście Marsyliusz odnosi się do Platona oraz Tomasza Bradwardine, zaznaczając, że ma na myśli również tych, którzy poszli jego śladami, a których imiennie nie wymienia.

Dobór cytowanych wypowiedzi filozofów i teologów odzwierciedla charakter umysłowości Marsyliusza, co widać w przyznaniu pierwszeństwa pismom logicznym, które przywoływane są najczęściej. Ponadto, autor powołuje się chętnie na pisma z dziedziny filozofii naturalnej oraz etyki. Sposób, w jaki Marsyliusz popiera swój wywód autorytetami, podkreśla ścisłość jego rozumowania oraz mocne osadzenie swego wykładu w naukowym kontekście swojej epoki.

9. *Quaestiones* Marsyliusza z Inghen a *Quaestiones* Jana Burydana

Spośród komentarzy do *Metafizyki* Arystotelesa, które powstały w XIV wieku⁹¹, dwa z nich odznaczają się szczególnym znaczeniem. Są to dzieła Jana Burydana, który na Uniwersytecie Paryskim wykładał *Metafizykę* przynajmniej trzy razy,⁹² oraz będące przedmiotem niniejszej pracy *Quaestiones* Marsyliusza z Inghen. *Ultima lectura* kwestii Burydana do *Metafizyki* miała miejsce po r. 1346, prawdopodobnie ok. lat 1350-1355⁹³. Ostatnia wersja komentarza została wydana drukiem w XVI w.⁹⁴ Dzięki pracy L.M. de Rijka posiadamy *Lectura Erfordiensis* - wydanie krytyczne pierwszych sześciu ksiąg komentarza paryskiego mistrza do *Metafizyki*⁹⁵. Tekst, napisany wcześniej niż *Lectura ultima*, wykazuje w stosunku do tego ostatniego znaczne różnice na poziomie doktrynalnym⁹⁶.

Wpływ Burydana na Marsyliusza zdaje się być niepodważalny, tym bardziej, że inne komentarze Marsyliusza do pism Arystotelesa wydają się często być niejako odzwierciedleniem analogicznych prac, których autorem był Jan Burydan⁹⁷. Nowsze badania szczegółowe dowiodły jednakże, że Marsyliusz różnił się w swych analizach oraz konkluzjach od swego mistrza, zachowując filozoficzną niezależność. E.P. Bos, po przeanalizowaniu kwestii 10-14 czwartej

⁹¹ Zob. Ł. Libowski, dz. cyt., s. XXXVIII-XLIV.

⁹² Zob. F. Kok, art. cyt., s. 137-138; por. M. Mansfeld, *Komentarze metafizyczne Jana Burydana: stan badań*, „Folia Philosophica” 30 (2012), s. 106; E.P. Bos podaje, że według wszelkiego prawdopodobieństwa, komentował on tekst cztery razy, zob. tenże, art. cyt., s. 404.

⁹³ F. Kok, art. cyt., s. 138.

⁹⁴ *In Metaphysicen Aristotelis Quaestiones argutissimae Magistri Ioannis Buridani in ultima praelectione ab ipso recognitae et emissae*, ed. Iodocus Badius, [sine loco], 1518.

⁹⁵ John Buridan, *Lectura erfordiensis in I-VI Metaphysicam together with the 15th-century Abbreviatio Caminensis*, ed. L.M. de Rijk, Turnhout 2008.

⁹⁶ Zob. E.P. Bos, art. cyt., s. 404.

⁹⁷ Zob. M. Hoenen, dz. cyt., s. 16.

księgi *Quaestiones* Marsyliusza do *Metafizyki*⁹⁸, ustalił, że Marsyliusz różnił się od Burydana w wielu poglądach, jak choćby koncepcja czasu, a gdy rozwiązywał zagadnienia, to nawet dochodząc do tego samego rezultatu, czynił to na własny sposób, jak widać to na przykładzie analizy zasady niesprzeczności⁹⁹. F. Kok, zaznaczając, że problem relacji między komentarzami Burydana i Marsyliusza do *Metafizyki* nie został dotychczas wyczerpująco zbadany, wykazała, że myśl mistrza z Inghen, który wprawdzie w wielu przypadkach podążał śladami Burydana, nie zgadza się z tym ostatnim w wielu ważnych zagadnieniach metafizycznych. Widać to na przykładzie zagadnienia ludzkiej naturalnej zdolności poznania Boga¹⁰⁰. Marsyliusz nie zgadzał się z Burydanem co do roli argumentacji teologicznej w metafizyce. Uważał, że wiedzę, którą posiadamy przez wiarę oraz wiedzę, którą cieszą się błogosławieni, należy oddzielić od argumentacji filozoficznej, ponieważ wiara jest łaską i jest cnotą wlaną, natomiast kwestie filozoficzne należy badać *puro lumine naturali*¹⁰¹. Marsyliusz nie zgadzał się z Burydanem co do kwestii, że intelekt ludzki posiada naturalną zdolność wyabstrahowania absolutnego, prostego, istotowego pojęcia Boga ze skutków Jego działania w świecie, mocą naturalnego światła intelektu. Pojęcie takie musiałoby reprezentować istotę czy naturę Boga, a to, jego zdaniem, nie jest możliwe¹⁰². Poglądy Marsyliusza kontrastowały ze stanowiskiem Jana Burydana także w dziedzinie logiki, jak tego dowiodła G. Ciola, eksponując jego oryginalną koncepcję konsekwencji¹⁰³, natomiast W. Bajor podkreśliła różnice w ujęciach obu filozofów w zakresie teorii poznania¹⁰⁴.

Podobieństwo między komentarzami do *Metafizyki* Marsyliusza i Burydana jest znaczne, co widać zarówno w strukturze komentarza, jak i przekazywanym w nim ciągom argumentacji. Korespondencję między obu dziełami można dostrzec na przykładzie tytułów kwestii rozpatrywanej tu księgi VI:

<i>Numerus quaestionis</i>	<i>In Metaphysicen Aristotelis Quaestiones argutissimae Magistri Ioannis Buridani</i>	<i>Marsilii de Inghen Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis</i>
<i>Quaestio prima</i>	Utrum sola metaphysica considerat quidditates rerum.	Utrum sola metaphysica considerat quidditates entium et rerum.
<i>Quaestio secunda</i>	Utrum philosophia speculativa bene dividitur in physicam, mathematicam et metaphysicam.	Utrum scientia speculativa bene dividitur in physicam, metaphysicam et mathematicam.

⁹⁸ Badacz skorzystał z rękopisów: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 709 III, który skolacjonował z rękopisem wiedeńskim: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5297, zob. tenże, s. 404-405.

⁹⁹ E.P. Bos, art. cyt., s. 403-404; 409-418.

¹⁰⁰ F. Kok, art. cyt., s. 139-171.

¹⁰¹ Zob. tamże, s. 142-143.

¹⁰² Marsilius de Inghen, *In Met.*, XII, q. 13, Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp 709 III, f. 159ra; zob. F. Kok, tamże, s. 162.

¹⁰³ G. Ciola, *Marsilii of Inghen on the Definition of 'consequentia'*, „Vivarium” 56, No. 304 (2018), s. 275-291.

¹⁰⁴ W. Bajor, dz. cyt., s. 219*-223*.

<i>Quaestio tertia</i>	Utrum potest esse scientia de ente per accidens.	Utrum de ente per accidens potest esse scientia.
<i>Quaestio quarta</i>	Utrum ens per accidens habeat causam per se et determinatam.	Utrum entis per accidens sit aliqua causa determinata.
<i>Quaestio quinta</i>	Utrum omne futurum de necessitate eveniet.	Utrum omne futurum de necessitate eveniat.
<i>Quaestio sexta</i>	Utrum omne verum vel falsum est secundum compositionem vel divisionem in mente.	Utrum verum et falsum sint solum secundum compositionem et divisionem et in mente.
<i>Quaestio septima</i>	Utrum ad veritatem propositionis affirmativae requiratur compositio in re significata vel in rebus significatis et ad veritatem negativae requiratur divisio.	Utrum ad veritatem affirmativae requiratur compositio in rebus significatis et in negativis divisio.
<i>Quaestio octava</i>	Utrum omnis propositio ex eo est vera, quia qualitercumque significat ita est in re significata vel in rebus significatis.	Utrum propositio vera ex eo est vera, quia qualitercumque per eam significatur esse ita est in re.
<i>Quaestio nona</i>	Utrum omnis propositio impossibilis ex eo sit impossibilis, quia sua contradictoria est necessaria.	Utrum omnis propositio impossibilis est impossibilis ex eo, quia sua contradictoria est necessaria.
<i>Quaestio decima</i>	Utrum similiter dicendum est de de causis veritatis aut falsitatis in propositionibus hypotheticis sicut dictum est in categoricis et similiter in illis de possibili sicut in illis de inesse.	Utrum proportionabiliter accipienda est veritas in hypotheticis sicut in categoricis.
<i>Quaestio undecima</i>	Utrum propositio eadem potest simul esse vera et falsa sine [a]equivocatione.	Utrum eadem propositio univoce sit simul vera et falsa.
<i>Quaestio duodecima</i>	Utrum ens secundum accidens et ens ut verum debeant abiici a consideratione metaphysici.	Utrum ens per accidens et ens verum sunt a consideratione metaphysicali praetermittenda.

Wykład Marsyliusza prowadzony jest paralelnie do wykładu Burydana. Zgadza się nie tylko liczba kwestii, zawartych w księdze, lecz także analizowany w każdej z nich przedmiot. Można tu wskazywać na to, jak uważa M. Hoenen, że tekst Burydana był dla Marsyliusza punktem wyjścia do jego własnego wykładu¹⁰⁵. Jednakże bliższa analiza dowodzi, że pewne aspekty Marsyliusz komentuje szerzej, a niektórych z podejmowanych tematów brakuje u Burydana.

Wpływ mistrza Burydana na Marsyliusza jest zatem niepodważalny i dostrzegalny zarówno na poziomie struktury komentarza, jak i treści. Jak jednak dowiodły przedstawione wyżej badania szczegółowe, Marsyliusz był autorem oryginalnym, który odcisnął własną myśl w

¹⁰⁵ M. Hoenen, dz. cyt., s. 16.

podejmowanych przez siebie zagadnieniach, rozkładając akcenty inaczej niż Burydan, z którym niejednokrotnie polemizował.

10. Zasady edycji

Za tradycję, zawierającą zapis nablizszy archetypowi, uznano, na podstawie przeprowadzonych analiz, przekaz linii K₁, K₂, V₁ i V₂. Obejmuje ona rękopisy, wśród których znajdują się najstarsze, datowane na podstawie danych pochodzących z manuskryptów, odpisy. Zgodnie z obecnym stanem wiedzy, za najstarsze przekazy można uznać trzy rękopisy: K₁, K₂ i V₁. Manuskrypt V₂, który powstał w pierwszym dwudziestoleciu XIV w., pochodzi z tej samej tradycji, ale zawiera bardzo dużo mankamentów, uniemożliwiających stabilne oparcie się na jego przekazie. Jednocześnie pozostaje cennym świadkiem, przyczyniającym się do ustalenia tekstu. Każdy z pozostałych rękopisów może zostać uznany za podstawę edycji, jednakże zdecydowano się na wybór przekazu, który zawiera najmniejszą liczbę lekcji własnych i którego błędy z uwagi na swą oczywistość są najłatwiejsze do wykrycia. Jest to rękopis krakowski, BJ Rkp. 710 III (K₁), powstały w 1408 r. w Pradze.

Edycja prezentuje zatem zapis rękopisu K₁, w miejscach błędów banalnych proponując poprawki, przyjęte zgodnie z świadectwem pozostałych rękopisów. Wszystkie lekcje, przekazane przez poszczególne manuskrypty, zawarte są w aparacie krytycznym, który wykonano szczegółowo z myślą o dostarczeniu danych do dalszych badań nad edycją krytyczną ksiąg *Metafizyki*. Prócz opuszczeń, addycji czy substytucji zaznaczono także inwersje, gdyż nierzadko zmiana szyku wyrazów wpływa na zmianę znaczenia i rozumienia tekstu. Zanotowano ponadto różnice w stosowaniu przez poszczególnych skrybów zaimków wskazujących oraz spójników o podobnym znaczeniu, a odmiennym brzmieniu, gdyż ułatwiło to rozpoznanie filiacji rękopisów. Wskazano również miejsca korygowane przez skrybów, ponieważ przyniosły one cenne informacje, przyczyniające się do poznania historii tekstu, zawartego w danym manuskrypcie, związków genetycznych między rękopisami oraz wysunięcia hipotez co do brzmienia autentycznych lekcji.

W aparacie źródłowym zaznaczono odniesienia do cytowanych w tekście dzieł oraz nawiązania do prac innych autorów, przede wszystkim do komentarza Jan Burydana.

W tekście przyjęto pisownię zgodną z zasadami klasycznego języka łacińskiego, a zatem uwzględniono użycie dyftongów, rozróżnienie między literą *t* a *c* w zapisie tak samo brzmiących w średniowieczu fonemów, realizowanych jako [c], rezygnację z litery *w*, realizującej fonem [v] w połączeniu *-su* przed samogłoską (np. w wyrazie *consueto*, zapisywanego przez skrybów jako

consweto), nie uwzględniono zmian samogłoskowych, zachodzących w historycznym rozwoju języka i utrwalonych w pisowni (np. w wyrazie *intellego*, zapisywanym jako *intelligo*), wprowadzanej geminacji spółgłosek (np. w wyrazie *definitio*, zapisywanym tu jako *diffinitio*). Wyraz pochodzenia greckiego, zapisywany zgodnie z transkrypcją jako *chymera*, tu zdecydowano się oddać przez *chimera*. Używaną w większości przypadków w rękopisach, z nielicznymi wyjątkami¹⁰⁶, formę *paucora* przekazano jako *pauciora*. Zastosowanie reguł oraz pisowni klasycznego języka łacińskiego pozwala uniknąć dwuznaczności interpretacyjnych i sprawia, że myśl utrwalona zostaje w sposób bardziej precyzyjny.

Wykaz skrótów i symboli

add.	addit
ante corr.	ante correctionem
art.	articulus
Arist., <i>Cat.</i>	Aristoteles, <i>Categoriae vel Praedicamenta</i> , ed. L. Minio-Paluello (Aristoteles Latinus, I,1-5), Bruges-Paris 1961.
Arist., <i>Cael.</i>	Aristoteles, <i>De caelo</i> , <i>Aristoteles Latine interpretibus variis</i> , ed. Academia Regia Borussica, <i>Berolini</i> 1831, p. 143-165.
Arist., <i>De an.</i>	Aristoteles, <i>De anima</i> , <i>Aristoteles Latine interpretibus variis</i> , ed. Academia

---

¹⁰⁶ L₁, f. 53vb.

- Regia Borussica, *Berolini* 1831, p. 209-226.
- Arist., *De int.* Aristoteles, *De interpretatione vel periermeneias*, ed. L. Minio-Paluello (Aristoteles Latinus, II, 1-2), Bruges-Paris 1965.
- Arist., *Et. Nic.* Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, ed. R.A. Gauthier (Aristoteles Latinus, XXXVI, 1-3), Leiden-Bruxelles 1973.
- Arist., *Met.* Aristoteles, *Metaphysica Lib. I-XIV.4*, ed. G. Vuillemin-Diem (Aristoteles Latinus, XXV, 3-2), Leiden-New York-Köln 1995.
- Arist., *Phys.* Aristoteles, *Physica*, ed. F. Bossier, J. Brams (Aristoteles Latinus, VII, 1), Leiden-New York 1990.
- Arist., *Post.* Aristoteles, *Analytica Posteriora*, ed. L. Minio-Paluello, G.B. Dod (Aristoteles Latinus, IV, 1-4), Bruges-Paris 1968.
- Arist., *Prior.* Aristoteles, *Analytica Priora*, ed. L. Minio-Paluello (Aristoteles Latinus, III, 1-4), Bruges-Paris 1962.
- Arist., *Top.* Aristoteles, *Topica*, ed. L. Minio-Paluello, G.B. Dod (Aristoteles Latinus, V, 1-3), Bruges-Paris 1969.
- Aver., *In Met.* *Aristotelis 'Metaphysicorum' libri XIV cum Averrois Cordubensis in eosdem commentariis*, in: *Aristotelis Opera cum Averrois commentariis*, vol 8, Venetiis 1562.
- Aver., *In Phys.* *Aristotelis 'De Physico auditu' libri octo cum Averrois Cordubensis variis in eosdem commentariis*, in: *Aristotelis Opera cum Averrois commentariis*, vol 4, Venetiis 1562.
- BJ Kraków, Biblioteka Jagiellońska
- Boeth., *De div.* *Anicii Manlii Severini Boethii de divisione liber*, ed. J. Magee, Leiden-Boston-Köln 1998.
- Brad., *De causa* *Thomae Bradwardini Archiepiscopi olim Cantuariensis De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum ad suos Mertonenses libri tres*, ed. Henricus Savilius, Londini 1618.
- Brad., *De fut.* *Le 'De futuris contingentibus' de Thomas Bradwardine*, ed. J.-F. Genest, „Recherches Augustiniennes” 16 (1974), p. 249-336.
- Burid., *In Met.* *In Metaphysicen Aristotelis Quaestiones argutissimae Magistri Ioannis Buridani in ultima praelectione ab ipso recognitae et emissae*, ed. Iodocus Badius, [sine loco], 1518.
- bis scr. bis scripsit
- cf. confer
- cod. codex
- com. commentum
- ed. editio, edidit
- f. folio
- Gross., *In Post.* Robert Grosseteste, *Commentarius in Posteriorum Analyticorum libros*, ed. P. Rossi (Corpus philosophorum medii aevi 2), Florence 1981.
- inv. inversio
- K₁ Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 710 III.

K ₂	Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 709 III.
K ₃	Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 708 III.
L ₁	Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1387.
L ₂	Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1434.
Mars., <i>In Met.</i>	Marsilius de Inghen, <i>Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae Aristotelis</i> , Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 710 III
om.	omittit
om. add. in marg.	omittit et addit in margine
om. add. inter lin.	omittit et addit inter lineas
p.	pagina
Petrus Hysp., <i>Sum.</i>	<i>Petri Hispani Summulae logicales</i> , ed. J.M. Bocheński, Romae 1947.
post corr.	post correctionem
Plato, <i>Tim.</i>	Plato, <i>Timaeus</i> , <i>Platonis Opera, Tomus IV</i> , ed. J. Burnet, Oxford 1905.
Prol.	Prologus
q.	quaestio
r	recto
Thomas de Aquino, <i>In Phys.</i>	<i>S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici in octo libros Physicorum Aristotelis expositio cura et studio P.M. Maggiolo</i> , Romae 1954.
Thomas de Aquino, <i>ST, I</i>	<i>Pars prima Summae theologiae: S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P.M. edita</i> , t. 4-5, Romae: S.C. de Propaganda Fide, 1888-1889.
Thomas de Aquino, <i>ST, I-II</i>	<i>Prima Secundae Summae theologiae: S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P.M. edita</i> , t. 6-7, Romae: S.C. de Propaganda Fide, 1891-1892.
U	Uppsala, Uppsala Universitetsbibliotek Cod. C 596.
v	verso
v.	versus
V ₁	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5297.
V ₂	Wien, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 5376.
vol.	volumen
W	Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 76.23 Aug. 2°.
[!]	sic
[?]	lectio dubia
[...]	textus corruptus
[...]	locus vacuus
>	incipit
<	explicit
<>	addendum
><	omittendum
/	sequens columna vel pagina in codice K ₁
	sequens columna vel pagina in codice K ₂

//	sequens columnna vel pagina in codice K ₃
{	sequens columnna vel pagina in codice L ₁
\	sequens columnna vel pagina in codice L ₂
}	sequens columnna vel pagina in codice U
[	sequens columnna vel pagina in codice V ₁
]	sequens columnna vel pagina in codice V ₂
	sequens columnna vel pagina in codice W

Struktura i treść księgi VI *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII* '*Methaphysicae*' Aristotelis Marsyliusza z Inghen

Odkąd księgi Τὰ μετὰ τὰ φυσικά - *Metafizyki* Arystotelesa stały się, za sprawą przekładów na język łaciński, znane Europie zachodniej¹⁰⁷, budzą nieprzerwane zainteresowanie

---

¹⁰⁷ Pierwsze przekłady tego dzieła nie pojawiły się wcześniej, niż przed dwunastym wiekiem. Tytuł dzieła przekazywano w wersji zgodnej z językiem greckim w *neutrum pluralis* (*Metaphysica, Metaphysicorum*), lecz używano również *femininum singularis* (*Metaphysica, Metaphysicae*). Istnieją ponadto komentarze, które w tytule używają wyrażenia *prima philosophia*. W pierwszej ćwierci XII w. powstało tłumaczenie Jakuba z Wenecji i zwane jest *Vetustissima* (do naszych czasów zachowały się trzy pierwsze księgi i część czwartej). Na podstawie tekstu przytaczanego w wykładzie *Metafizyki* Tomasa z Akwinu, który zgadza się ze stylem i metodą tłumaczenia Jakuba

jako przedmiot badań oraz źródło naukowej inspiracji. Ich znaczenia dla kultury intelektualnej nie tylko wieków średnich, ale i późniejszych, aż po czasy współczesne, nie sposób przecenić. Jak zauważył M. Wesoły, „w dziejach myśli ludzkiej nie ma chyba od *Metafizyki* Arystotelesa bardziej wiekopomnego, skomplikowanego i spornego w swej naturze dzieła”¹⁰⁸.

Przy lekturze łacińskich komentarzy do *Metafizyki* warto wiedzieć, z którego z przekładów korzystał autor. Jednakże ustalenie, jakim łacińskim tekstem dysponował komentator, jest, jak podkreśla M. Borgo¹⁰⁹ - tak ważne, jak trudne. Nie można bowiem wykluczyć, że pracował on z więcej niż z jednym przekładem. Ponadto, tekst, z którego korzystał, zawarty był w kopii rękopiśmiennej, a każdy rękopis zawsze prezentuje się bardzo indywidualnie w kwestii poszczególnych odczytań. Świadomość tych uwarunkowań wymaga, by przy interpretacji średniowiecznych dzieł komentatorskich zachować rozwagę przy formułowaniu wniosków. Jednakże na podstawie dotychczasowych badań nad spuścizną Marsyliusza z Inghen można przyjąć, że korzystał on najprawdopodobniej z przekładu Wilhelma de Moerbeke¹¹⁰.

Komentarz Marsyliusza z Inghen, który najpewniej powstał w ostatnim dziesięcioleciu jego życia, jest dziełem dojrzałym, które obdarzano wielką estymą na uniwersytetach piętnastowiecznej Europy¹¹¹ i które znacznie oddziaływało na kształtowanie się kultury intelektualnej w wielu ośrodkach naukowych, w tym wśród uczonych Uniwersytetu Krakowskiego¹¹².

---

z Wenecji, można przyjąć, że jego przekład obejmował większą część lub nawet całość *Metafizyki*. Na początek XIII w. datuje się powstanie innego tłumaczenia z języka greckiego, zawierającego przynajmniej trzynaście ksiąg *Metafizyki* (I-X i XII-XIV), nazywane *Anonyma* lub *Media Translatio Composita*, inaczej *Vetus* datuje się na lata 1220-1230; *terminus ante quem* to rok 1237. Autorstwo tego przekładu z języka greckiego jest nieznane, przez niektórych autorów niesłusznie przypisywane było Boecjuszowi. Również przed rokiem 1237 powstał przekład komentatora do *Metafizyki* Awerroesa – Komentatora *par excellence* - autorstwa Michała Szkota. Przekład ten z języka arabskiego na łaciński, który przytacza tekst *Metafizyki*, rozpowszechniony był w XIII w pod nazwą *Metaphysica Nova*. Na koniec trzynastego wieku datowany jest przekład Wilhelma de Moerbeke, który dotarł do naszych czasów w całości i został nazwany *Metaphysica de nova translatione* lub *Metaphysica novae translationis*. Przekład rozpoczęty został na krótko przed rokiem 1265 r., a zakończony przed rokiem 1272. Wilhelm poprawił tekst *translatio Anonyma*, prawdopodobnie skorzystał z przekładów Jakuba z Wenecji i *Translatio Composita*, zob. G. Vuillemin-Diem, *Praefatio*, w: Aristoteles, *Metaphysica*, ed. G. Vuillemin-Diem (Aristoteles Latinus XXV, 2), Leiden 1976, s. IX-XIII; M. Borgo, *Latin Medieval Translations of Aristotle's 'Metaphysics'*, w: *A Companion to the Latin Medieval Commentaries on Aristotle's 'Metaphysics'*, ed. F. Amerini, G. Galluzzo, Leiden-Boston 2014, s. 30-56.

¹⁰⁸ M.A. Wesoły, *Wokół najnowszych studiów nad „Metafizyką” Arystotelesa*, „Zadania współczesnej metafizyki” 19 (2017), s. 441; por. tenże, *Zdekonstruować „Metafizykę” Arystotelesa*, „Peitho. Examina Antiqua” 2, 1 (2011), s. 221-229.

¹⁰⁹ M. Borgo, *Latin Medieval Translation*, s. 56.

¹¹⁰ Zob. F. Kok, *What Can We Know*, s. 141, przyp. 16.

¹¹¹ Zob. F. Kok, *Jonh Buridan's Commentary on the Metaphysics*, w: *A Companion to the Latin Medieval Commentaries on Aristotle's Metaphysics*, ed. F. Amerini, G. Galuzzo, Boston 2013, s. 503.

¹¹² Zob. K. Michalski, *Tomizm w Polsce na przełomie XV i XVI w.*, w: *Filozofia wieków średnich*, red. K. Banko, S. Rospond, Kraków 1997 (Studia z dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. V), s. 98; tenże, *Prądy filozoficzno-teologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w pierwszej dobie jego istnienia*, w: tamże, s. 121-122; M. Socąła, *Wstęp edytorski*, w: Ioannes de Slupcza, *Puncta super libros Metaphysicae Aristotelis (editio critica)*. Wydał i wstępem opatrzył M. Socąła, „Acta Mediaevalia” XXIV (2012), s. XX-XXX.

Quaestiones Marsyliusza to świadectwo epoki, w której logika i semantyka osiągnęły swój rozkwit. Co więcej, obie dyscypliny, splecione z sobą nawzajem, zaczęły przenikać do innych nauk, takich jak metafizyka i teologia, obficie nasycając ich tkankę. W każdej rozpatrywanej przez Marsyliusza kwestii dostrzec można odniesienia do tych logiczno-semantycznych zagadnień, którym autor w innych swych dziełach poświęcił wiele uwagi. Dotyczy to m.in. jego teorii supozycji, konsekwencji i własności terminów¹¹³.

1. Struktura *Quaestiones*

Komentarz Marsyliusza ma charakter kwestii, co pozwala szczegółowo rozpatrywać postawione problemy, badając argumenty *pro* i *contra* postawionemu zagadnieniu¹¹⁴. Każda z kwestii w poszczególnych księgach przytacza na początku argumenty, z którymi komentator musi się zmierzyć w toku swojego wykładu. Po przedstawieniu argumentacji, która zdaje się podważać myśl komentatora, jako *oppositum* podane zostaje zdanie, pochodzące z passusu komentowanego dzieła. Własny wykład Marsyliusz układa w artykuły, z których pierwszy zawiera *notabilia*, czyli wstępne precyzacje i ustalenia często czerpiące swą moc z powagi innych autorów, a drugi zawiera konkluzje. Niekiedy zagadnienie jest bardziej rozbudowane, wówczas artykułów jest więcej. W toku wykładu mogą pojawić się rozmaite zastrzeżenia lub wątpliwości co do słuszności prezentowanych treści. Są one wprowadzane formułą *diceres, sed diceres* i utrzymują komentarz w tonie żywej dyskusji na dany temat. Na końcu następują odniesienia do przedstawionych na początku argumentów.

Tok wykładu Marsyliusza utrzymany jest w tonie logiczno-semantycznych rozważań. Każda, składająca się z mniejszych jednostek strukturalnych kwestia regulowana jest przez określone kompozycyjne prawa. Każda część, znajdująca się w jej obrębie, posiada swój własny układ. Pierwsza z nich (*rationes*) przedstawia argumenty w formie zdań, które następnie są badane pod względem logicznym. Analiza ma na celu ukazanie, czy konsekwencja jest ważna, czy też rozumowanie jest nieprawidłowe. Artykuł pierwszy przedstawia treści w formie twierdzeń (*notabilia*), które posłużą do wyprowadzenia wniosku. Treść artykułu drugiego ujęta jest jako wnioski (*conclusiones*), opierające się na przytoczonych twierdzeniach. O ile artykułów nie jest więcej, następuje część czwarta, zamykająca kwestię (*ad rationes*), gdzie odnosząc się

¹¹³ Odkrywca XIV wieku, Michalski uważa Marsyliusza za ucznia (pośredniego) paryskich mistrzów tworzących nurt nominalizmu terministycznego, zob. tenże, *Odrodzenie nominalizmu w XIV wieku*, w: *Filozofia wieków średnich*, s. 255.

¹¹⁴ Por. Ł. Libowski, tamże, s. XXXI; por. P. Bakker, *Fifteenth-Century Parisian Commentaries*, w: *A Companion*, s. 576-581.

do argumentów przytoczonych na początku kwestii, Marsyliusz stwierdza, czy konsekwencja pozostaje w mocy (*consequentia tenet*), czy też nie można jej uznać (*negatur consequentia*).

Teoria konsekwencji odgrywała bardzo ważną rolę w rozwoju logiki, która w XIV stuleciu przeżywała wielki rozkwit¹¹⁵. Sam termin *consequentia* został wprowadzony do łacińskiego języka filozoficznego przez Boecjusza¹¹⁶ jako tłumaczenie greckich wyrażen *ἀκολουθία* i *ἀκολουθήσις*, a używanych przez Arystotelesa i stoików¹¹⁷. Jego rozumienie w wiekach średnich nie było jednakże jednolite. Zasadnicza różnica dotyczy ujęcia *consequentia* jako zdania warunkowego (*condicionalis*) lub jako relacji między członami wypowiedzi¹¹⁸. Za pierwszą pełną definicję *consequentia* I. M. Bocheński uznał definicję Ps.-Szkota¹¹⁹, która głosi, że konsekwencja to zdanie hipotetyczne, złożone z poprzednika i następnika, połączonych spójnikiem warunkowym lub „racjonalnym”, gdzie przy jednoczesnym sformułowaniu poprzednika i następnika jest niemożliwe, by poprzednik był prawdziwy, a następnik fałszywy¹²⁰. Dla Marsyliusza z Inghen natomiast, jak ustaliła G. Ciola, porównując jego teorię z poglądami Jana Burydana i Alberta z Saksonii, *consequentia* to raczej relacja wynikania niż typ zdania warunkowego. Badaczka uznała, że koncepcja Marsyliusza w oryginalny sposób przyczyniła się do rozwoju czternastowiecznej teorii konsekwencji¹²¹. Dla Marsyliusza, konsekwencja to wypowiedź, posiadająca jako swe zasadnicze części poprzednik, następnik oraz znak wynikania następnika z poprzednika¹²². Wypowiedź (*oratio*), o której mówi Marsyliusz w miejsce zdania (*propositio*) nadaje szersze znaczenie konsekwencji i kontrastuje z teoriami mistrzów, stanowiących dla niego najbliższe źródło oraz wywierających największy wpływ

¹¹⁵ Na jej znaczenie zwrócił uwagę K. Michalski, zwany „odkrywcą XIV wieku”, który w wysokim stopniu przyczynił się do rozwoju studiów nad źródłami i myślą tego okresu, zob. *Konstanty Józef Michalski (1879-1947) – osoba i dzieło*, red. W. Bajor, M. Urban [w druku].

¹¹⁶ Boethius, *De hypotheticis syllogismis*, I, III, 6, ed. L. Obertello, Brescia 1968.

¹¹⁷ Zob. E. Morscher, *Der Begriff „Consequentia” in der mittelalterlichen Logik*, „Archiv für Begriffsgeschichte” 15 (1971), s. 133.

¹¹⁸ Boecjusz przyjął oba rozumienia. M. Tkaczyk przychyliła się jednak do zdania, że Boecjusz uważa konsekwencje raczej za schematy wnioskowania. Abelard traktuje je jak zdania i dzieli *consequentiae* na *consequentiae ex natura rerum verae* (np.: *Si est homo est animal*) i *consequentiae verae secundum complexionem* (np.: *Si omnis homo est animal et omne animal est animatum, omnis homo est animatus*). Pseudo-Szkot definiuje *consequentia* jako implikację. Dzieli on *consequentiae* na *formales* i *materiales*; *consequentiae materiales* natomiast dzieli dalej na *simplices* i *ut nunc*. Teoria Ockhama zasadniczo jest zgodna z nauką Ps.-Szkota, choć pewne aspekty są w niej bardziej rozbudowane; nadaje on m.in. nowe znaczenie rozróżnieniu na *consequentiae formales* i *materiales*. Dla Jana Burydana *consequentia* to zdanie warunkowe. Albert z Saksonii wprowadza rozróżnienie między *consequentiae a regulae*; zob. M. Tkaczyk, *Zmienna czasowa w starożytnej i średniowiecznej teorii zdań warunkowych*, „Roczniki Filozoficzne”, 55, 2 (2007), s. 106–114; M. Crimi, *Formal and Material Consequences in Ockham and Buridan*, „Vivarium”, 56 (2018), s. 241–271; E. Morscher, art. cyt., s. 136–138; por. J. Archambault, *Introduction: Consequences in Medieval Logic*, „Vivarium”, 56 (2018), s. 201–221.

¹¹⁹ I.M. Bocheński, *De consequentiis scholasticorum earumque origine*, „Angelicum”, 15, 1 (1938), s. 92–93.

¹²⁰ *Consequentia est propositio hypothetica, composita ex antecedente et consequente, mediante coniunctione conditionali, vel rationali, quae denotat quod impossibile est ipsis, scilicet antecedente et consequente simul formati, quod antecedens sit verum et consequens falsum*, Pseudo-Scotus, *In librum primum Priorum Analyticorum Aristotelis quaestiones*, q. 10, 7, in: *Opera Omnia I*, ed. L. Wadding, Lyons 1639, p. 287.

¹²¹ G. Ciola, art. cyt., s. 272–291.

¹²² *Consequentia est oratio habens antecedens et consequens et notam illationis consequentis ex antecedente tanquam principales partes sui*, Marsilius de Inghen, *Consequentiae*, I, 1, cyt. za: G. Ciola, art. cyt., s. 273, przyp. 2.

intelektualny, jakimi byli Pseudo-Szkot¹²³, Jan Burydan¹²⁴ oraz Albert z Saksonii¹²⁵. Według ich teorii bowiem konsekwencja to *propositio hypothetica*, czyli zdanie warunkowe. Dla Marsyliusza natomiast nie jest to zdanie, lecz raczej konieczny stosunek wynikania, oznaczony przez *nota illationis*¹²⁶. Nie istnieje zatem *consequentia mala*. Tam, gdzie nie ma wynikania, nie ma bowiem konsekwencji, a jeśli mówimy, że *consequentia non valet* – nie ma wartości, nie jest ważna – to mówimy tak w sensie niewłaściwym i przez analogię¹²⁷.

2. Zagadnienia filozoficzne w księdze VI Marsyliuszowych *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Methaphysicae' Aristotelis*

Księga E wraz z trzema następującymi po niej księgami stanowi zasadniczy trzon *Metafizyki* Arystotelesa¹²⁸. W szóstej księdze swego komentarza do *Metafizyki* Arystotelesa Marsyliusz podejmuje zagadnienia suponowane bezpośrednio przez tekst Stagiryty, ujmując je jednak we właściwy dla siebie sposób. Podążając zasadniczo za bliźniaczym wykładem Burydana, pogłębia namysł nad pewnymi zagadnieniami i prezentuje własny sposób rozumowania.

2.1 Przedmiot dociekań metafizyki. Metafizyka a inne nauki

Rozpatrując zagadnienie podziału nauk, Marsyliusz określa przedmiot badań trzech nauk teoretycznych, a mianowicie metafizyki, fizyki i matematyki. Pierwsza z nich ma za swój przedmiot byt (*ens*), druga – byt zdolny do ruchu (*ens mobile*), trzecia zaś byt ilościowy lub ilość (*ens quantum sive quantitas*)¹²⁹. Godne uwagi jest podkreślenie komentatora, że każda z wymienionych nauk bada wszystkie rzeczy świata, jako rzeczy sygnifikowane przez terminy dających się dowieść wniosków. Jednakże metafizyka jako jedyna może zostać uznana za naukę

¹²³ Pseudo-Scotus, *Super libros Priorum analyticorum*, p. 273-341.

¹²⁴ Iohannes Buridanus, *Tractatus de consequentiis*, ed. H. Hubien, Louvain 1976.

¹²⁵ Albertus de Saxonia, *Perutilis logica*, in: Albert von Sachsen, *Logic*, ed. H. Berger, Hamburg 2010.

¹²⁶ Coniunctio significans habitudinem sequelae necessariam unius propositionis ad aliam dicitur nota illationis [...]. Ad consequentiam proprie dictam requiritur illatio necessaria [...]. Non enim esset consequentia nisi esset illatio [...]. [N]ihil vocatur proprie consequentia nisi oratio in qua est habitudo necessaria consequentis et antecedente [...]. [I]ste terminus 'consequentia' connotat necessariam illationem unius propositionis ex alia, Marsilius de Inghen, tamże.

¹²⁷ Marsilius de Inghen, tamże; G. Ciola, art. cyt., s. 275.

¹²⁸ M.A. Krąpiec, *Komentarz do 'Metafizyki' Arystotelesa*, Lublin 2018, s. 145.

¹²⁹ Marsilius de Inghen, *In Met.*, VI, q. 1, art. 1; por. K. Wójcik, *Le sujet de la métaphysique d'après le Commentaire de Marsile d'Inghen sur la 'Métaphysique' d'Aristote*, w: *Marsilius von Inghen. Werk und Wirkung*, dz. cyt., s. 217-226.

ogólną, ponieważ tylko ona może formułować wnioski i dające się dowieść stwierdzenia (*propositiones scibiles*) o wszystkich terminach świata, które przez nią są określane¹³⁰. Jako przykład Marsyliusz podaje zdania wykorzystywane przez fizykę i matematykę, a jednak przynależące do obszaru badań metafizyki: „Ruch jest rzeczą odrębną od ruchomego” i „Co ma trzy kąty, jest trójkątem”. *Non est mirum* – pisze Marsyliusz, ponieważ byt jest przedmiotem metafizyki w swej ogólności, a orzeka się o nim według dziesięciu kategorii¹³¹. Wynika z tego, że wszystkie terminy, jakiegokolwiek rzeczy by nie sygnifikowały, są przedmiotem dociekań metafizycznych. Autor podkreśla, że przecież nie istnieje taki termin niezłożony, którego by nie można było odnaleźć wśród dziesięciu kategorii, a w dużej mierze można wśród nich odnaleźć i terminy złożone¹³². Metafizyka jako jedyna rozważa *quidditates entium*, gdyż bada rzeczy w sposób absolutny, czego nie dokonuje żadna inna nauka.

Interesującym, podjętym w tym kontekście zagadnieniem, jest geneza przyporządkowania przedmiotów badań poszczególnym naukom. Marsyliusz uważa bowiem, że rozróżnienie nauk nie pochodzi od samych rzeczy, lecz bierze się z różnych sposobów rozważania ich przez duszę. To różnica w aktach intelektu decyduje o podziale nauk, nie zaś różnica między samymi rzeczami. Ten intelektualny akt jest aktem niezłożonym – nie jest to akt propozycjonalny (zdaniowy). To właśnie ze względu na te akty następuje przyporządkowanie przedmiotów do nauk¹³³.

Schemat, w jaki mistrz z Inghen dowodzi swych wniosków, można z ilustrować na przykładzie rozumowania sylogistycznego, które odnosi się do następującego twierdzenia: Metafizyka, badając byt jako byt (*ens in quantum est*)¹³⁴ oraz jego własności, bada *quidditates* rzeczy nie tylko w sposób ogólny, lecz szczegółowo, ponieważ w poszukiwaniu *quidditas* zstępuje aż do najbardziej szczegółowych gatunków (*ad species specialissimas*). Marsyliusz przedstawia najpierw przesłankę większą: Do tej samej nauki należy badanie rodzaju oraz tego, co jest hierarchicznie niżej w stosunku do rodzaju. Następnie podaje przesłankę mniejszą: Gatunki najbardziej szczegółowe są hierarchicznie niższe w stosunku do rodzaju, jakim zajmuje się metafizyka, a mianowicie do bytu. Wreszcie wprowadza wpleciony we frazę *igitur et cetera*

¹³⁰ *Metaphysica vocatur scientia communis et aliae non, quia metaphysica de omnibus terminis mundi per eam terminabiles potest formare conclusiones vel propositiones scibiles*, Mars., tamże.

¹³¹ Por. Arystoteles, *Metafizyka*, IV, 1 (1003a 21-22), przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył K. Leśniak, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 2, Warszawa 2003, s. 664; V, 7 (1017a 22-30), s. 694; VI, 2 (1026a 33-1026b 1), s. 714-715.

¹³² Mars., *In Met.*, VI, q. 1, art. 1

¹³³ *Ille scientiae distinctionem et unitatem habent inter se ex parte alicuius subiecti incomplexi, patet, nam habent distinctionem in ter se et non ex rebus, per primam, sed ex actu animae per corollarium primae conclusionis et non per actum complexum, quia nec conclusionis, ut dicit secunda, nec principiorum, ut dicit tertia, igitur ratione alicuius actus incomplexi saltem non propositionalis. Et isti actus incomplexi sunt prima subiecta attributionis scientiarum, ut metaphysicae est ens capiendo in tota sua communitate et physicae mobile et mathematicae quantitas. Tamże, q. 2, art. 2.*

¹³⁴ Por. Arystoteles., *Metafizyka*, IV, 1 (1003a 21-22), s. 664.

spójnik „zatem”, który zapowiada wniosek, jaki należy wyprowadzić. W następnym kroku Marsyliusz konstatuje, że konsekwencja zachowuje ważność (*consequentia tenet*), przesłanka większa jest oczywista (*maior patet*), co znajduje swe uzasadnienie w tym, że nie ma rodzaju tam, gdzie nie można dokonać podziału na gatunki, przesłanka mniejsza zaś jest znana sama z siebie (*minor nota est de se*)¹³⁵.

Logiczno-semantyczne ujęcie wykładanej treści przenika cały komentarz Marsyliusza. Niekiedy odwołuje się on do wypracowanych przez siebie metod, co widać na przykładzie jego teorii apelacji. Autor wykorzystuje ją, przedstawiając swój wniosek podsumowujący (*conclusio responsalis*), który stwierdza, że tylko metafizyka bada *quidditates* bytów¹³⁶. Zgodnie z tą teorią czasownik „bada” sprawia, że termin po nim następujący odnosi się do swego pojęcia, zgodnie z którym sygnifikuje on rzecz przez siebie sygnifikowaną¹³⁷. Rozważania nad tą własnością terminów, jaką jest apelacja, Marsyliusz przeprowadził w odrębnym traktacie, w którym określa definicję oraz reguły stosowania *appellatio*¹³⁸.

Omawiając zagadnienia miejsca metafizyki wśród nauk oraz przedmiotu jej badań, Marsyliusz, podobnie jak w kolejnych kwestiach, podąża za punktami komentarza Burydana¹³⁹. Jednakże własny charakter mistrz z Inghen podkreśla rozwijając te punkty zgodnie z tym, co sam zamierza wyeksponować, a z czego zrezygnować. Odmiennie od Burydana włącza do analiz teorię własności terminów (przez zastosowanie apelacji) oraz utrzymuje swój wykład w strukturze rozumowania sylogistycznego, odnosząc się do teorii konsekwencji, do której rozwoju, jak wykazano, w znacznym stopniu się przyczynił.

2.2 Byt akcydentalny jako przedmiot nauki. Przyczyna bytu akcydentalnego

¹³⁵ Mars., *In Met.*, VI, q. 1, art. 2.

¹³⁶ Tamże.

¹³⁷ [...] terminus appellat rationem suam secundum quam significatum suum significat, qui sequitur aliquod verbum significans actum anime interiore, dummodo regatur a tali verbo tamquam terminans actum significatum per tale verbum. Ut in ista *diligo pecuniam*, li *pecuniam* appellat suam rationem. Unde sensus est: 'diligo rem que est pecunia secundum istam rationem secundum quam dicitur pecunia', Marsilius of Inghen, *Appellationes*, w: tenże, *Treatises on the Properties of Terms. A First Critical Edition of the „Suppositiones”, „Appellationes”, „Restrictiones” and „Alienationes”* with Introduction, Translations, Notes and Appendices by E.P. Bos, Dordrecht-Boston-Lancaster 1983, p. 154. *Appellatio* w pierwszym rozumieniu to, według Marsyliusza, przyjęcie terminu w jego znaczeniu formalnym (Est enim aliquando acceptio termini pro suo significato formali. Ut *Iohannes fuit albus*; iste terminus *albus* appellat albedinem adiacuisse Iohanni in praeterito), w drugim to przyjęcie terminu jako pojęcia, zgodnie z którym termin sygnifikuje (Aliquando est acceptio pro ratione secundum quam talis terminum significat. Ut hic *diligo pecuniam*, *pecuniam* appellat suam rationem secundum quam impositum fuit ad significandum, seu rationem suam secundum quam sua significata significat. Nam ista propositio *diligo pecuniam* significat quod diligo pecuniam secundum eam rationem secundum quam dicitur pecunia), tamże, s. 128; por. L. de Rijk, *The Origins of the Theory of the Properties of Terms*, w: *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, ed. N. Kretzmann, A. Kenny, J. Pinborg, Cambridge 1982, s. 161-173.

¹³⁸ Marsilius of Inghen, *Appellationes*, p. 128-158.

¹³⁹ Por. Burid., *In Met.*, VI, q. 1, f. 32vb-33ra.

Analiza zagadnienia bytu akcydentalnego oraz jego przyczyny prowadzi Marsyliusza do określenia przedmiotu badań nauki, a ściślej – do ustalenia, co Arystoteles uważał za ów przedmiot.

Wieloznaczność terminu „byt akcydentalny” skłania Marsyliusza do przedstawienia istniejących poglądów na ten temat. Zdaniem jednych jest to termin z Arystotelesowskich kategorii, oznaczający przypadłość, albo, zdaniem drugich, jest to rzecz, sygnifikowana formalnie przez te terminy, albo według innych, byt akcydentalny to taki, dla którego mogą być suponowane dwa terminy akcydentalne, które ze swej natury nie określają siebie nawzajem, jak „białe muzykalne”. Każdy z tych poglądów Marsyliusz, odrzuca, uznając, zgodnie z Burydanem, że Arystoteles, prowadząc rozważania o bycie akcydentalnym w księdze szóstej *Metafizyki*, rozumie przez byt akcydentalny zdanie prawdziwe w mniejszości przypadków lub *ad utrumlibet*¹⁴⁰, podczas gdy bytem *per se* nazywa zdanie prawdziwe lub konieczne zawsze lub w większości przypadków (*semper vel in pluribus*). Według Marsyliusza, te właśnie zdania Arystoteles uważa za przedmiot wiedzy naukowej¹⁴¹. O zdaniach przygodnych natomiast (*de contingentibus ut in pluribus*), prawdziwych w większości przypadków (*de contingentibus ut in pluribus*), istnieje wiedza naukowa jedynie w szerokim znaczeniu. Opierając się na teorii supozycji¹⁴², Marsyliusz stwierdza, że jeśli termin „byt akcydentalny” (*ens per accidens*) przyjmie się w supozycji personalnej, to znaczy, gdy sygnifikuje on rzecz, to istnieje wiedza o bycie akcydentalnym tak, jak o najbardziej odległym dającym się poznać przedmiocie (*tamquam de scibili remotissimo*). Jednakże nie istnieje wiedza o bycie akcydentalnym, rozumianym jak bliski przedmiot poznania (*tamquam de scibili propinquo*), gdyż zdania o treści przygodnej, prawdziwe rzadko lub *utrumlibet* nie mogą zostać dowiedzione na drodze rozumowania demonstratywnego (*demonstrari*). Wiedza naukowa dotyczy bowiem tego, co konieczne. Nie ma wiedzy o rzeczach istniejących przygodnie, o ile są sygnifikowane przez tego rodzaju zdania.

¹⁴⁰ Et dicitur propositio vera ut in paucioribus vel ad utrumlibet, Mars. tamże, q. 2, art. 1; por. Burid, tamże, q. 2, f. 34vb. Prócz podziału modalności na to, co niemożliwe (*impossibile*), przygodne (*contingens*) i konieczne (*de necessitate*) późnośredniowieczni myśliciele wyróżnili trzy rodzaje przygodności: *contingens ut raro*, *contingens ad utrumlibet* oraz *contingens ut in pluribus*. Rzeczy i zdarzenia przygodne, ale występujące rzadko, to *contingentia ut raro*. Rzeczy i zdarzenia przygodne, ale występujące często, to *contingentia ut in pluribus*. Natomiast niejako między nimi znajdują się *contingentia ad utrumlibet* – rzeczy i zdarzenia, które w równym stopniu mogą stać się na jeden z dwóch sposobów, gdzie nie istnieją żadne ograniczenia lub przymus ze strony innych czynników, zob. S. Hogarth Rossiter, *Foreknowledge, Free Will, and the Divine Power Distinction in Thomas Bradwardine's 'De futuris contingentibus'*, dissertation, The University of Western Ontario 2017, Electronic Thesis and Dissertation Repository 4432 (<https://ir.uwo.ca/etd/4432>), s. 4-6.

¹⁴¹ Mars., *In Met*, VI, q. 3, art. 1.

¹⁴² Zob. Marsilius of Inghen, *Suppositiones*, w: tenże, *Treatises on the Properties of Terms. A First Critical Edition of the „Suppositiones”, „Appellationes”, „Restrictiones” and „Alienationes”* with Introduction, Translations, Notes and Appendices by E.P. Bos, Dordrecht-Boston-Lancaster 1983, s. 52-97.

Marsyliusz zaznacza, że wiedzę o rzeczach orzeka się w zdaniach, ale tylko wtedy, gdy te zdania są znane; rzeczy przecież nie poznaje się *per ignotum*¹⁴³.

Na potwierdzenie tego, że Arystoteles przez byt akcydentalny rozumie nie rzecz istniejącą przygodnie poza umysłem, lecz zdanie akcydentalnie prawdziwe, autor komentarza przytacza cytat, w którym Stagiryta podaje, że muzyk jest akcydentalną przyczyną domu, budowniczy natomiast jest przyczyną domu *per se*¹⁴⁴. Należy to, według Marsyliusza, rozumieć przez zdania: „Muzyk jest akcydentalnie przyczyną domu” i „Budowniczy jest *per se* przyczyną domu”. Gdyby Filozof mówił o rzeczach, uzasadnia dalej Marsyliusz, czyli o faktach, byłoby to fałszem, ponieważ przypadkowo mogłoby się zdarzyć, że budowniczy i muzyk to ta sama osoba. Pojawia się ponadto wątpliwość, czy zdanie „Budowniczy jest przyczyną domu” jest *per se*, ponieważ przypadkowo może być tak, że rzadko wykonuje swą pracę, byłoby to wtedy raczej zdanie fałszywe niż prawdziwe. W odpowiedzi na to zastrzeżenie, Marsyliusz wprowadza rozróżnienie zdań na zdania o inherencji prostej i na zdania o inherencji przyczynowej.

Zdanie o inherencji prostej oparte jest o schemat: „To jest tym”. Takiemu zdaniu przyznaje się sposób orzekania albo *per se* albo *per accidens*, np.: „Człowiek jest istotą żyjącą” i „Człowiek jest błądy”. Orzeczenie zdania o inherencji prostej niejako tkwi w podmiocie, może zatem przysługiwać podmiotowi samo przez się, jak i akcydentalnie. Zdaniem o inherencji prostej *per se* nazywa się takie zdania, które na podstawie sygnifikacji terminów nie są kontyngentne albo są kontyngentne *ad utrumlibet* lub w mniejszości przypadków. Zdaniu o inherencji przyczynowej, podobnie, przyznaje się sposób orzekania albo *per se* albo *per accidens*, np.: „Człowiek buduje” lub „Budowniczy buduje”. Zdanie o inherencji przyczynowej *per se* to takie zdanie, w którym wyrażona jest określona przyczyna sprawcza, wywołująca w określonych okolicznościach jakiś skutek, jak np. „Lekarz sprawia zdrowie”. Lekarz bowiem, jeśli leczy lub wykonuje sztukę lekarską, daje przyczynę zdrowia. Podobnie jest ze zdaniem „Posąg powstaje z materii”, ponieważ jeśli posąg powstaje, musi powstać z materii. Natomiast zdaniem o inherencji przyczynowej akcydentalnie jest zdanie „Posąg powstaje z brązu”, ponieważ nie musi powstać z brązu, lecz może powstać z czegoś innego. Marsyliusz zmierza do wykazania, że niekiedy ten sam skutek, wyrażony w różny sposób, może dać zdanie przyczynowe *per se* i zdanie przyczynowe akcydentalne. Ilustruje to na przykładzie: Zdanie „Złotnik jest przyczyną złotego dzieła” jest *per se*, ponieważ złotnik zasadniczo wykonuje dzieła ze złota. Natomiast zdanie „Złotnik jest przyczyną złotego kubka” jest akcydentalne, ponieważ

¹⁴³ De rebus contingentibus existentibus non est scientia in quantum significantur per huiusmodi propositiones ut raro vel ad utrumlibet contingentes, patet quia de rebus non dicitur scientia <per> propositiones, nisi propositiones sunt scitae, nam per ignotum non scitur res, sed tales propositiones non possunt esse scitae, quia propositiones contingentes raro vel ad utrumlibet non possunt demonstrari, Mars., tamże, art. 2.

¹⁴⁴ Arystoteles, *Fizyka*, II, 5 (196b 24-27), przełożył wstępem i komentarzem opatrzył K. Leśniak, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 2, Warszawa 2003, s. 53-54.

złotnik może wykonać inny przedmiot¹⁴⁵. Dlatego też zdanie „Budowniczy jest przyczyną domu” jest zdaniem *per se*, gdyż gdy budowniczy, wyrażony przez podmiot zdania, jest tym, który pracuje zgodnie ze swoim rzemiosłem, jest przyczyną domu, nie nazywa się bowiem nikogo budowniczym, jeśli nie buduje. Nie ma takiego wymagania, by takie zdania były zawsze prawdziwe, lecz wystarczy, by były prawdziwe na podstawie dyspozycji podmiotu, sprawiającego, że są prawdziwe, np.: „Jeśli budowniczy pracuje zgodnie ze swym rzemiosłem, zgodnie z którym nazywa się budowniczym, wtedy jest przyczyną domu”¹⁴⁶.

Wprowadzony w tym miejscu wątek dotyczących zdań o inherencji prostej i przyczynowej znajduje swój odpowiednik w *Quaestiones* Burydana¹⁴⁷. Natomiast niezależnie od mistrza Marsyliusz stawia pytanie, czy Arystoteles w analizowanym passusie *Metafizyki* rozumie byt akcydentalny jak skutek akcydentalny, o którym mówi w drugiej księdze *Fizyki*¹⁴⁸. Marsyliusz dowodzi, że tak nie jest. Jednakże Burydan, pisząc w swoim komentarzu o bycie akcydentalnym, zdaje się traktować oba pojęcia równoważnie. Marsyliusz, dostrzegając tu brak ścisłości, podkreśla, że w *Fizyce* mowa jest o skutku akcydentalnym, rozumianym przez to, co dzieje się wbrew intencji działającego. Chodzi zatem o *res*. Tutaj natomiast byt akcydentalny rozumiany jest jako zdanie - *propositio*. Ta wypowiedź jest zatem polemiką Marsyliusza z interpretacją Burydana, którego jednak nie wskazuje imiennie, a z którego sposobem ujęcia się nie zgadza, interpretując myśl Stagiryty odmiennie.

W wyniku analizy zagadnienia przyczyny bytu akcydentalnego oraz bytu *per se*, Marsyliusz dochodzi do wniosku, że gdy Arystoteles mówi, że istnieje określona przyczyna bytu *per se*, ma na myśli to, że w zdaniu *per se* istnieje stosunek jednego terminu do drugiego, z racji którego to stosunku zdanie jest często lub przeważnie prawdziwe. Przykładem jest zdanie: „Człowiek rodzi się z dwiema nogami”. Gdy natomiast Filozof mówi, że nie istnieje określona przyczyna bytu akcydentalnego, rozumie przez to – zdaniem Marsyliusza – że gdy zdanie jest akcydentalnie prawdziwe w kilku przypadkach lub *ad utrumlibet*, stosunek terminów nie jest określoną przyczyną tego, by było tak, jak głosi zdanie, w większości przypadków, dlatego takie zdania nie są przedmiotem nauki¹⁴⁹. Konkludując, Marsyliusz stwierdza, że byt akcydentalny jako zdanie nie ma określonej przyczyny swej prawdziwości, ze względu na którą jest prawdziwe zawsze lub w większości przypadków (zakładając niezmienność podmiotu). Jest to bowiem zdanie o treści przygodnej.

Badanie myśli Stagiryty w omawianym tu passusie księgi szóstej *Metafizyki* doprowadza Marsyliusza do stwierdzenia, że w rozumieniu Arystotelesa byt prawdziwy oraz byt

¹⁴⁵ Mars., *In Met.*, VI, q. 4, art. 1.

¹⁴⁶ Tamże.

¹⁴⁷ Burid., tamże, q. IV, f. 35rb.

¹⁴⁸ Arystoteles., *Fizyka*, II, 5 (196b 10-197a 35), s. 53-55.

¹⁴⁹ Mars., *In Met.*, VI, q. 4, art. 1.

akcydentalny to zdania, różniące się między sobą tym, że zdanie *per se* jest prawdziwe zawsze lub w większości przypadków, natomiast zdanie akcydentalne jest prawdziwe rzadko lub *ad utrumlibet*. Przyczyna tak rozumianego bytu prawdziwego i akcydentalnego tkwi w relacji, w jakim pozostają do siebie terminy tych zdań. W ten sposób jeden z tych typów zdań, a mianowicie zdania *per se*, jest przedmiotem wiedzy naukowej.

2. 3 *Futura contingentia*

Jednym z wyróżniających się problemów, podjętych przez Marsyliusza w szóstej księdze swego komentarza do *Metafizyki*, jest zagadnienie przyszłych wydarzeń przygodnych (*futura contingentia*), któremu poświęcił on piątą kwestię, zatytułowaną „Czy każda przyszłość zdarzy się z konieczności?”. Problem, szeroko dyskutowany od starożytności, w wiekach średnich doczekał się wielu interpretacji, a jego złożoność dała początek subtelnym rozróżnieniom i uściśleniom, jednakże zasadniczo nie przestawał być zarzewiem kontrowersji¹⁵⁰. Obejmował bowiem tak istotne kwestie, jak wolność człowieka, Boża moc, Boża wola i Jego wszechogarniająca wiedza, łaska Boża, konieczność, a wreszcie możliwość dokonania czynów przynoszących zasługę, czynów godnych kary i odpowiedzialność za nie.

2.3.1 Arystoteles

W dyskusji nad zagadnieniem *futura contingentia* nawiązywano do tekstu stanowiącego jego źródłowy topos, jakim był dziewiąty rozdział *Hermeneutyki* Arystotelesa, zawierający słynny przykład bitwy morskiej. Stagiryta przedstawia w nim problem prawdziwości twierdzeń o zdarzeniach przyszłych. Z tekstu wynika, że wymagają one innego traktowania niż wypowiedzi dotyczące teraźniejszości i przeszłości, dla których twierdzenia lub przeczenia muszą być prawdziwe bądź fałszywe. Gdyby przyjąć bowiem, że dla każdego twierdzenia i przeczenia o przyszłości jedno ze zdań jest fałszywe, a drugie prawdziwe oraz że wszystko jest i powstaje z konieczności, nie należałoby martwić się ani rozmyślać nad własnym postępowaniem, ponieważ nie miałyby to wpływu na bieg wydarzeń. Zdarzenie bowiem nie zależy ani od tego, czy się wypowie twierdzenie czy przeczenie, ani od tego, czy się je przepowie, choćby dziesięć tysięcy lat wcześniej. Doświadczenie pokazuje, że to, co ma się zdarzyć, może zarówno dojść, jak i nie dojść do skutku. Jako fakt Arystoteles podaje, że nie

¹⁵⁰ Jak zauważył J. Wojtysiak, kwestia przyszłych zdarzeń przygodnych jest jednym z najtrudniejszych, najbardziej złożonych i najstarszych problemów filozoficznych, J. Wojtysiak, S. Wilczewska, *Future Contingents, Ockhamism (Retroactivism) and Thomism (Eternalism)*, „Roczniki Filozoficzne” 66, 4 (2018), s. 159.

wszystko jest z konieczności i nie wszystko powstaje z konieczności; pewne rzeczy zdarzają się przypadkiem. „To więc, co jest, jest konieczne, skoro jest, a tego, czego nie ma, koniecznie nie ma. Ale nie wszystko, co jest, koniecznie jest, i nie wszystkiego, czego nie ma, koniecznie nie ma”¹⁵¹. Można zatem stwierdzić, że wszystko musi być albo nie być, ale nie wiadomo, który z członów sprzeczności jest konieczny: „Twierdzą na przykład, że jutro odbędzie się bitwa morska albo się nie odbędzie, ale nie jest konieczne, ażeby jutro odbyła się bitwa morska ani też nie jest konieczne, ażeby się jutro nie odbyła, chociaż jest konieczne, ażeby się bądź odbyła bądź nie odbyła”¹⁵². Prawdziwość zdań polega na zgodności z faktami, zdarzenia przyszłe zaś mogą się zdarzyć lub nie zdarzyć i taki sam charakter będą miały zdania sprzeczne. Jeden człon może być bardziej prawdopodobny niż drugi, „ale nie może już być prawdziwy czy fałszywy”¹⁵³. Alternatywa pozostaje nierozstrzygnięta¹⁵⁴.

2.3.2 Kontrowersje

Hermeneutyka zawiera najstarszy tekst, rozpatrujący zagadnienie *futura contingentia*; tym samym wprowadza tę kwestię w krąg rozważań filozofii zachodniej. Już w starożytności była ona dyskutowana, a tekst stał się przedmiotem filozoficznych komentarzy. Z Arystotelesem i kontynuatorami jego myśli polemizowali logicy megarejscy i stoicy¹⁵⁵. Choć dokładna rekonstrukcja ich poglądów jest trudna z uwagi na fragmentaryczność tekstów źródłowych, możemy jednak stwierdzić na podstawie przekazów pośrednich, że dla oponentów myśli perypatetyckiej tekst dziewiątego rozdziału *Hermeneutyki* zdawał się podważać zasadę dwuwartościowości, co oznaczałoby poważne zachwianie systemu logiki.

W wiekach średnich tekst tego pisma Filozofa był znany i szeroko komentowany od czasów Boecjusza. Nie do końca jasny sposób wykładu Arystotelesa dał przestrzeń do rozmaitych interpretacji tekstu, sprawiając, że – jak podkreślił S. Knuuttila – rozdział dziewiąty stał się jednym z najbardziej dyskutowanych starożytnych tekstów filozoficznych na przestrzeni stuleci¹⁵⁶. Dopiero w wieku XX, kiedy najpierw Jan Łukasiewicz przedstawił logiki wielowartościowe ze spójnikami modalnymi, a następnie Arthur Norman Prior zaproponował logiki temporalne, dostarczono sposobów radzenia sobie z trudnościami, nastroczanymi przez

¹⁵¹ Τὸ μὲν οὖν εἶναι τὸ ὄν ὅταν ἦν, καὶ τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι ὅταν μὴ ἦ, ἀνάγκη· οὐ μὴν οὔτε τὸ ὄν ἅπαν ἀνάγκη εἶναι οὔτε τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι, Arystoteles, *Hermeneutyka*, 9 (19a 23-25), przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył K. Leśniak, w: tenże, *Dziela wszystkie*, t. 1, Warszawa 1990, s. 77.

¹⁵² Λέγω δὲ οἷον ἀνάγκη μὲν ἔσσεσθαι ναυμαχίαν αὔριον ἢ μὴ ἔσσεσθαι, οὐ μέντοι ἔσσεσθαι γε αὔριον ναυμαχίαν ἀναγκαῖον οὐδὲ μὴ γενέσθαι· γενέσθαι μέντοι ἢ μὴ γενέσθαι ἀναγκαῖον, Arystoteles, tamże (19a 29-32).

¹⁵³ Tamże (19a 35-36).

¹⁵⁴ Tamże.

¹⁵⁵ Zob. M. Tkaczyk, *Futura contingentia*, Lublin 2015, s. 12-14.

¹⁵⁶ Zob. S. Knuuttila, *Medieval Commentators on Future Contingents in De Interpretatione* 9, „Vivarium” 48, 1/2 (2010), s. 76.

problem *futura contingentia*¹⁵⁷. Łukasiewicz stwierdził, że zgodnie z myślą Arystotelesa, w przypadku zdań o przyszłych wydarzeniach przygodnych, aby uniknąć koniecznych skutków, należy zrezygnować z zasady biwalencji i uznał, że zdanie „Jutro odbędzie się bitwa morska” nie jest dziś „ani prawdziwe ani fałszywe”¹⁵⁸.

2.3.3 Interpretacja dziewiątego rozdziału *Hermeneutyki* w wiekach średnich

W epoce wysokiej wrażliwości na kwestię wolności Boga i człowieka oraz Bożą wszechmoc i Jego wiedzę, myśl Arystotelesa, która zdawała się ograniczać zasadę biwalencji, nie dawała się pogodzić z niektórymi punktami chrześcijańskiego ujęcia rzeczywistości. O ile tekst Arystotelesa gwarantuje wolność człowieka, o tyle powoduje aporię odnośnie danych pochodzących z Objawienia, w szczególności prorocत्व, dotyczących przyszłości artykułów wiary oraz wszechwiedzy Boga, która wymaga uznania zasady dwuwartościowości¹⁵⁹.

Komentatorzy myśli Arystotelesa przyjmowali odmienne stanowiska co do tego, co naprawdę chciał powiedzieć Arystoteles. Boecjusz nie zgodził się z interpretacją myśli Stagiryty przez stoików, przypisujących mu pogląd, który miał głosić, że przyszłe zdarzenia przygodne nie są ani prawdziwe ani fałszywe¹⁶⁰. W logice stoickiej zdania o przyszłych zdarzeniach przygodnych miały wartość prawdziwości lub fałszywości, co sugerowało konieczność wszystkich przyszłych wydarzeń¹⁶¹. Boecjusz odrzucił zarówno pogląd stoików, jak i ich interpretację poglądów Stagiryty, przyjąwszy następujące wyjaśnienie jego myśli: Zdania o przyszłych zdarzeniach przygodnych posiadają wartość logiczną; są albo prawdziwe albo fałszywe, jednakże nie w sposób określony (*definite*), jak ma to miejsce w przypadku zdań dotyczących teraźniejszości lub przeszłości, lecz w sposób nieokreślony (*indefinite*)¹⁶².

Podobnie interpretował Arystotelesa Piotr Abelard, który uważał, że Arystoteles zachował zasadę dwuwartościowości i twierdził, że zdania o przyszłych wydarzeniach przygodnych są prawdziwe lub fałszywe, choć nie w sposób zdeterminowany czy konieczny¹⁶³. Jednakże myśliciele XIII w. byli w ocenie tej kwestii bardziej ostrożni. Tomasz z Akwinu, komentując

¹⁵⁷ Zob. M. Tkaczyk, *Futura*, s. 20-30.

¹⁵⁸ Zob. J. Łukasiewicz, *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*, Oxford 1957, s. 133-157.

¹⁵⁹ S. Knuuttila, *Medieval Approaches to Future Contingens*, „Roczniki Filozoficzne” 66, 4 (2018), s. 99; por. J.-F. Genest, *Le 'De futuris contingentibus' de T. Bradwardine*, „Recherches Augustiniennes” 16 (1974), s. 255.

¹⁶⁰ Putaverunt autem quidam, quorum Stoici quoque sunt, Aristotelem dicere in futuro contingentes nec veras esse nec falsas (...). Sed falso, Boethius, *Commentarius in librum Aristotelis ΠΕΡΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ*, editio secunda, ed. C. Meiser, pars II, Lipsiae 1877, p. 208, zob. *Komentarz do 'Hermeneutyki' Arystotelesa*, z. 1, przełożył i wstępem opatrzył T. Tiuryn, Kęty 2010, s. 445.

¹⁶¹ M. Tullius Cicero, *De fato*, 20-21, ed. C.F.W. Müller, Leipzig 1915, p. 259-260; zob. S. Knuuttila, *Medieval Commentators*, s. 77-78.

¹⁶² Boethius, tamże. Interpretacja przedstawiona przez Boecjusza następcza pewnych trudności, które opisał S. Knuuttila, zob. S. Knuuttila, tamże, s. 78-80.

¹⁶³ Zob. S. Knuuttila, *Medieval Approaches*, s. 102-103.

dziewiąty rozdział *Hermeneutyki*, wskazał, że określona prawdziwość pary zdań sprzecznych o przyszłych zdarzeniach przygodnych nie oznacza zdeterminowanej prawdziwości jej członów. Unikał też nazywania zdań o przyszłych zdarzeniach przygodnych prawdziwymi lub fałszywymi¹⁶⁴.

W XIV wieku opinia, że Arystoteles twierdził, iż zdania o przyszłych zdarzeniach przygodnych nie są ani prawdziwe, ani fałszywe, była przyjmowana coraz powszechniej. Na początku XIV w. tezę o tym, że według myśli Stagiryty zdania o przyszłych wydarzeniach przygodnych nie mają wartości logicznej, przyjął Piotr Aureoli. Argumentował on, że nawet Bóg zna przyszłość w taki sposób, który nie oznacza, że zdania o zdarzeniach przygodnych są prawdziwe lub fałszywe¹⁶⁵. Było to jednak ujęcie odosobnione i skrajne, które zostało potępione¹⁶⁶. Wilhelm Ockham, włączając się do dyskusji, nie posunął się tak daleko jak Aureoli w twierdzeniu, że zdania o przyszłych zdarzeniach przygodnych nie mają wartości logicznej. Krytycznie ocenił on myśl Arystotelesa, uznając, że popełnia on błąd, przyjmując, że zdania o przyszłych zdarzeniach przygodnych są pozbawione wartości logicznej. Sam twierdził, że są one prawdziwe lub fałszywe, jednakże prawdziwość tych zdań nie jest zdeterminowana w ten sam sposób, jak prawdziwość zdań o zdarzeniach teraźniejszych i przeszłych. Żadna siła nie może sprawić, by to, co się wydarzyło, nie wydarzyło się. To, co jest obecne, musi przestać istnieć, ale wtedy, gdy istnieje, musi istnieć. Przyszłość jest kontyngentna, to znaczy, że tak długo, jak jest przyszłością, istnieje możliwość, że nie nadejdzie¹⁶⁷.

Myśl Ockhama miała poważne teologiczne implikacje, między innymi podważając wiarę w spełnienie się prorocत्व oraz stawiając opór stwierdzeniu, że Boża przedwiedza (*praescientia*) pociąga za sobą konieczność¹⁶⁸. Teza Piotra Aureoli i jego naśladowców, którzy posługując się autorytetem Arystotelesa, odrzucali zdeterminowaną prawdę twierdzeń o wydarzeniach przyszłych, została zaatakowana przez Tomasza Bradwardine'a. Ten oksfordzki mistrz w zdecydowany sposób sprzeciwił owemu stanowisku, za swego głównego oponenta uznając Ockhama¹⁶⁹.

¹⁶⁴ Por. Thomas Aquinas, *Expositio libri Peryermeneias*, I, 13-15, in: *Opera Omnia*, vol. 1, ed. Commissio Leonina, Roma 1989; Św. Tomasz z Akwinu, *Komentarz do 'Hermeneutyki' Arystotelesa*. Przekład z języka łacińskiego, wprowadzenie i komentarz A.P. Stefańczyk, Lublin 2013, s. 239-300; zob. S. Knuuttila, tamże, s. 105.

¹⁶⁵ Zob. S. Knuuttila, tamże, s. 108.

¹⁶⁶ Tenże, *Medieval Commentators*, s. 95.

¹⁶⁷ J.-F. Genest, tamże, s. 256-257.

¹⁶⁸ Zob. S. Hogarth Rossiter, *Foreknowledge*, s. 112.

¹⁶⁹ Bradwardine polemizuje z poglądami, które z największym prawdopodobieństwem uznaje za przekonania Ockhama, w swym traktacie *De futuris contingentibus* (w opinii ósmej) oraz w dziele *De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum*, zob. E. Jung, M. Michałowska, *Richard Klivingston's and Thomas Bradwardine's Questions on Future Contingents, Free Will, and Predestination*, w: *Richard Klivington Talks to Thomas Bradwardine about Future Contingents, Free Will, and Predestination. A Critical Edition of Question 4 from Quaestiones super libros Sententiarum*, ed. E. Jung, M. Michałowska, Leiden-Boston 2023, s. 23-28.

2.3.4 Ujęcie Tomasza Bradwardine

Tomasz Bradwardine, współczesny Ockhamowi wybitny matematyk, logik, filozof i teolog, współzałożyciel oxfordzkiej szkoły *Calculatores*, w pismach *De futuris contingentibus* oraz *De causa Dei contra Pelagium* wystąpił przeciwko poglądom, określanym przez niego jako pelagiańskie, a którego reprezentantami mieli być Ockham i środowisko uczonych, dzielących jego naukę. Bradwardine sprzeciwiał się znaczeniu, jakie jakie *moderni Pelagiani* przypisują łasce. Nie uznał przekonania Ockhama, że jedynie czyny dokonane z wolnej woli, bez wsparcia łaską, mogą być przez Boga przyjęte i na łaskę zasługujące. Zdaniem Bradwardine'a, łaska jest początkiem wszelkich zasług, Bóg jest współautorem ludzkich czynów i tylko dzięki łasce Bożej ludzka wola może dokonywać dobrych wyborów¹⁷⁰.

Sposób ujęcia przez Ockhama zagadnienia *futura contingentia*, związanego *ipso facto* z problemem woli Bożej i ludzkiej, Bożej wszechwiedzy oraz konieczności¹⁷¹, stał się punktem krytyki ze strony Bradwardine'a. Zarzucił on Ockhamowi przypisywanie Bogu zmienności, implikującej niedoskonałość¹⁷², ponieważ zakłada on, iż przyszłe zdarzenia są wolne, nawet dla Boga, od konieczności, która dotyczy teraźniejszości i przeszłości. Zdaniem Bradwardine'a, Bóg nie zna przyszłości inaczej niż zna teraźniejszość i przeszłość, gdyż w przeciwnym razie czerpałby ją od stworzeń¹⁷³.

W ujęciu oponenta Ockhama, wolność nie odrzuca wszelkiego rodzaju konieczności¹⁷⁴. Kiedy akt chcenia istnieje, jest konieczne, aby istniał i nie przeczy to wolności¹⁷⁵. Akt zasługujący na nagrodę jest wolny i jednocześnie konieczny. Jeśli założyć, że człowiek pragnie

¹⁷⁰ Por. T. Bradwardine, *De causa Dei* III, 1 (*Thomae Bradwardini Archiepiscopi olim Cantuariensis De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum ad suos Mertonenses libri tres*, ed. Henricus Savilius, Londini 1618, f. 637): Pelagiani [...] Dei gratiae ingrati, nituntur auferre a Deo debitas gratias, et gratiarum debitas actiones. Negat enim praedestinationem, providentiam divinam in bono et in malo, coefficientiam quoque Dei et specialiter eius praescientiam cum libero arbitrio actu suo, et in meritis universis huic motivo potissime innitentes; quia tunc ibi esset necessitas, non libertas neque meritum. Zob. E. Jung-Palczewska, *Wilhelm Ockham i Tomasz Bradwardine o wolnej woli Boga i człowieka*, „Roczniki Filozoficzne” 65, 3 (2017), s. 127-149.

¹⁷¹ Por. Guillelmus Ockham, *The Tractatus de praedestinatione et de praescientia Dei et de futuris contingentibus of William of Ockham*, ed. Ph. Boehner, Toronto 1945.

¹⁷² T. Bradwardine, *De futuris contingentibus*, 22-23a, w: *Le 'De futuris contingentibus' de Thomas Bradwardine*, ed. J.-F. Genest, tamże, p. 293-294, gdzie Bradwardine powołuje się na Ml 3,6: *Ego Dominus et non mutor*.

¹⁷³ T. Bradwardine, *De futuris contingentibus*, 23 f-h (p. 294): [...] sequitur quod sciencia sua est necessaria futurorum. Confirmatur, quia sciencia sua non creatur ex aliqua creatura; igitur sequitur quod, licet creatura sit contingenter pretera vel futura, quod ex hoc non sequitur quod sciencia sua est contingens. Igitur sequitur quod ita necessaria est sciencia sua de futuris sicut de preteritis. Respondetur concedendo conclusionem, scilicet quod Deus habet scienciam necessariam de futuris contingentibus; por. tamże, 33-34 (p. 301); zob. J.-F. Genest, *Le 'De futuris contingentibus'*, s. 263.

¹⁷⁴ T. Bradwardine, tamże, 35 (p. 301-302): Item si necessitas in volicione Dei excluderetur, hoc maxime foret propter libertatem arbitrii; sed illa necessitas in nullo repugnat libero arbitrio.

¹⁷⁵ Tamże, 35 c-f (p. 302): Item voluntas est causa libera sue volucionis, et non est libera causa illius antequam fuerit, nec postquam fuerit; igitur est libera causa illius tantum dum volicio est, quia causa et causatum sunt simul una, cum sint relativa; et quando volicio est, necessarie est illam esse; igitur necessitas non repugnat libertati, et per idem argumentum apparet quod non repugnat merito nec demerito. Respondetur quod ideo dicitur quod voluntas libere vult quando volicio erit, quia prius potuit non voluisse, et dicitur quod libere meretur quando meretur, quia prius potuit demeruisse.

wykonać dobry czyn oraz że Bóg pragnie, aby człowiek go wykonał, to człowiek nie będzie w stanie zaniechać swego czynu, ponieważ nie może się przeciwstawić Bożej woli. Zatem wolność może współistnieć zarówno z koniecznością, jak i zasługą (*necessitas cum libertate et merito et demerito stare potest*)¹⁷⁶. Bóg używa stworzonej woli jako narzędzia¹⁷⁷. Kiedy Bóg umacnia wolę człowieka do dokonania dobrego czynu, przed człowiekiem pozostaje ukryte to, że to Bóg jest sprawcą. Sądzi on, że czyni dobro o własnych siłach, że mógłby wybrać przeciwnie niż to uczynił, a czyn staje się zasługującym przez dobrą wolę¹⁷⁸.

Bradwardine na poparcie przedstawionych tez powołuje się na uznawany wówczas za Arystotelesowy traktat *De mundo*, w którym Filozof miałby uznać słowa Platona, iż wszystko dzieje się z wyroku losu, to znaczy z woli niezmiennego Boga¹⁷⁹. Oksfordzki uczony twierdzi, iż rzeczy i zdarzenia przyszłe zdarzą się z konieczności nazwanej *necessitas consequentis*, prócz tych, które powodowane są wolnością stworzenia. Te zdarzą się przygodnie, nie zaś z konieczności określonej jako *necessitas consequentis*. Anioł, który zgrzeszył, uczynił tak zgodnie z koniecznością *necessitas consequentiae*, nie zaś zgodnie z koniecznością *consequentis*. Zanim zgrzeszył, mógł grzechu uniknąć; gdy natomiast akt grzeszenia urzeczywistnia się, nie może nie zgrzeszyć. Zgrzeszył z konieczności, a jednak przez wolność swojej decyzji¹⁸⁰.

Przedstawione rozróżnienie konieczności przypomina rozwiązanie Boecjusza, a także Anzelma z Canterbury. Kiedy Boecjusz, komentując dziewiąty rozdział *Hermeneutyki*, wyjaśnia Arystotelesowe zdanie „To więc, co jest, jest konieczne, skoro jest, a tego, czego nie ma, koniecznie nie ma, skoro nie ma”¹⁸¹, przeprowadza rozróżnienia między koniecznością wprost i koniecznością warunkową¹⁸². Dla kolejnych myślicieli pojęcie *necessitas* stało się zagadnieniem

¹⁷⁶ Tamże, 35 i (p. 303); zob. 35 g-k (p. 302-303).

¹⁷⁷ Tamże, 35 l-m (p. 303).

¹⁷⁸ Tamże, 35 n-o (p. 303-304): Item Deus pote st confirmare voluntatem viatoris ad faciendum omnia que facit vel faciet, sicut confirmat voluntatem beati; et tunc, sicut beatus necessario vult illud quod vult, scilicet immutabiliter et tamen libere, sic ille homo vult necessario et immutabiliter quidquid vult stante illa confirmatione. Et si fiat illa confirmacio latente confirmato, adhuc crederet se oppositum posse facere ita firmiter sicut alius credit, qui facit opera similium sine confirmatione. Confirmatur, quia Deus potest ducere hominem ad eundem ad ecclesiam ut serviat Deo, ipso latente quod sic ducitur a Deo vel alio, et tamen non minus meretur; igitur. Et sic patet quod Deus potest movere omnes potencias hominis ad operationes meritorias latente homine quod sic movetur, et tamen credente quod sic movetur a seipso, et per consequens me retur illa voluntate bona.

¹⁷⁹ Tamże, 35 s (p. 304-305): Et idem dicit Philosophus libro <De> mundo, capitulo ultimo, in quo libro commendavit Platonem, qui dicit omnia evenire ex fato, id est ex voluntate Dei immutabili; por. Arystoteles, *O świece*, 6 (399b 10-25); przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył A. Paciorek, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 2, s. 594-595; tamże, 7 (401b 24), s. 600.

¹⁸⁰ Tamże, 38d (p. 309): Aliter respondetur quod omnia futura evenient de necessitate, necessitate consequentis, preter ilia que eveniunt ex libertate creata, quia ilia eveniunt contingenter et non necessitate consequentis.

¹⁸¹ Arystoteles, *Hermeneutyka*, 9 (19a 23-24). s. 77.

¹⁸² Neque enim fieri potest, ut Socrates ex necessitate sedeat, nisi forte cum sedet. Tunc enim cum sedet, quoniam sedet et non potest non sedere, ex necessitate sedet. Alioquin non simpliciter ex necessitate sedet, sed contingenter, potest enim surgere. Quod autem ex necessitate simpliciter est, illam permutare non potest necessitatem: ut quoniam simpliciter solem moveri necesse est, sol stare nulla ratione potest. Hoc igitur dicit Aristoteles: omne quod est, quando est, et omne quod non est, quando non est, esse cum condicione et non esse necesse est, sed non sine condicione aut esse aut non esse simpliciter. Haec enim illi solis necessitatibus attributa sunt quaecumque nullius

rozpatrywanym ze szczególną uwagą i na przestrzeni stuleci doczekało się bardziej szczegółowych rozgraniczeń. Szczególnie interesujące jest rozwiązanie Anzelma, który w zasadniczych punktach zgadzał się z Boecjuszem¹⁸³. Wprowadził on rozróżnienie konieczności na *necessitas praecedens* i *necessitas sequens*, która po części znajduje swe odzwierciedlenie w czternastowiecznej dystynkcji między *necessitas consequentis* a *necessitas consequentiae*, na co zwrócił uwagę M. Hoenen¹⁸⁴. *Necessitas praecedens* (inaczej *eliciens* - powodująca) można określić jako przyczynę, przez którą coś jest (*causa est ut sit res*), jak na przykład to, że niebo wprawiane jest w obrót (ponieważ w obrót wprawia je przymus natury). *Necessitas sequens* to taka konieczność, która niczego nie powoduje, lecz dzieje się na mocy samego faktu, np.: „mówisz z konieczności, ponieważ mówisz”. Nie można bowiem uczynić nic, byś nie mówił, gdy już mówisz. Konieczność ta jednak nie zmusza do mówienia, jak dzieje się to w przypadku nieba, które przymus naturalny zmusza do obracania się¹⁸⁵. Zatem kiedykolwiek pojawia się *necessitas praecedens*, tam jest i *necessitas sequens*. Jednakże tam, gdzie jest *necessitas sequens*, nie musi być konieczności *praecedens*¹⁸⁶. To właśnie z tej konieczności, zwanej *necessitas sequens*, która niczego nie powoduje, Chrystus stał się człowiekiem i został umęczony¹⁸⁷.

Tomasz Bradwardine na potrzeby swojej teorii dokonuje własnych dystynkcji pojęcia *necessitas*, a czyni to w oparciu o podział mocy Bożej oraz mocy stworzeń na *potentia absoluta* i *potentia ordinata*¹⁸⁸. Zdarzenie przyszłe może nie nastąpić, jeśli weźmie się pod uwagę *potentia absoluta* („A” *potest non fore*), ale w ujęciu *potentia ordinata*, zdarzenie przyszłe nie może nie dojść do skutku („A” *non potest non fore*)¹⁸⁹. Następuje tu działanie konieczności, nazwanej *necessitas comparata* (*condicionata* - warunkowa), która stoi w zgodzie z wolnością

potentiae aut cognitionis ad opposita sunt, ut sol ad quitem vel ignis ad frigus, Boecjusz, tamże, p. 243, zob. *Komentarz do 'Hermeneutyki'*, s. 508-509.

¹⁸³ Podzielał z nim rozumienie wieczności Boga jako trwającej teraźniejszości (*nihil est ibi secundum tempus*), dzięki któremu można było wyjaśnić trudny problem, w jaki sposób Bóg zna przyszłe wydarzenia przygodne, nie niwecząc przy tym ludzkiej wolności, zob. Anselmus Centaurensis, *De concordia praescientiae et praedestinationis et gratiae Dei cum libero arbitrio*, I, 4-5 (*Anselmi Centaurensis Archiepiscopi Opera Omnia*, vol. 2, ed. F.S. Schmitt, Edinburgh 1946, p. 252-255); zob. Anselm z Canterbury, *O zgodności przedwiedzy, predestynacji i wolnej woli z łaską Bożą. Fragmenty filozoficzne*, przekład, wprowadzenie i komentarze A. Stefańczyk, Lublin 2016, s. 80-88; zob. *Wprowadzenie*, tamże, s. 28-32.

¹⁸⁴ Stosował je Robert Holcot, który wywarł znaczny wpływ na myśl późnego średniowiecza również w kwestii przyszłych wydarzeń przygodnych i który wskazał na Anzelma jako swoje źródło, zob. M. Hoenen, *Marsilius of Inghen*, s. 164-165. Należy jednak zauważyć, że było ono znane już było w wieku XIII, zob. Tomas de Aquino, *Summa contra gentiles*, I, 67.

¹⁸⁵ Anselmus Centaurensis, *Cur Deus homo*, II, 7 (*Opera Omnia*, Vol. 2, p. 125).

¹⁸⁶ Konieczność *sequens* dotyczy czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego, tak samo bowiem mówi się: *Quidquid fuit, necesse est fuisse. Quidquid est, necesse est esse et necesse est futurum fuisse* oraz *Quidquid futurum est, necesse est futurum esse* (tamże). Myśl ta, opierająca się o zasadę tożsamości i zasadę niesprzeczności, jest zawarta również w komentarzach Burydana (*In Met.*, VI, q. 5, p. 34va.) i Marsyliusza z Inghen (*Mars.*, *In Met.*, VI, q. 5, *rationes*).

¹⁸⁷ Anselmus Centaurensis, tamże.

¹⁸⁸ Por. E. Jung, *Przyszłe zdarzenia przygodne*, „Acta Mediaevalia” 22 (2009), s. 249-250.

¹⁸⁹ T. Bradwardine, tamże, 42 f (p. 311).

i zasługą; zgodnie z tą koniecznością, zdarzenia przyszłe nieuchronnie nadejdą. Zgodnie z *necessitas absoluta*, zdarzenia przyszłe są kontyngentne – mogą się nie wydarzyć¹⁹⁰. Zależą bowiem od wolnej przyczyny, która nie jest zdeterminowana do żadnej ze stron sprzeczności. Chrystus, który miał zostać zabity, posiadał wystarczającą moc, by ocalić swoje życie, gdyby chciał. Lecz nie mógł nie chcieć umrzeć, zgodnie z *potentia ordinata*, choć mógł nie zostać zabity, gdyby chciał. Argument ten wyraźnie nawiązuje do myśli Anzelma¹⁹¹. Zatem, zgodnie z *potentia absoluta*, mógł nie zostać zabity, lecz zgodnie z *potentia ordinata*, nie było możliwe, by zabity nie został¹⁹². Bradwardine przytacza tu słowa Augustyna, że wola Boża jest koniecznością¹⁹³. Podkreśla jednocześnie, przywołując wiele autorytetów, w tym Boecjusza, że zdarzenia przyszłe, które są konieczne, jeśli ujmuje się je od strony wiedzy Boga, same w sobie są kontyngentne.

Tomasz Bradwardine, stając w obronie wolności, podkreśla, że człowiek nie jest powodowany przez żadną, naturalną czy pozanaturalną konieczność. Na wolę oddziałuje jedynie Bóg¹⁹⁴. Czyni to jednak w taki sposób, że jej nie determinuje, lecz sprawia, że determinuje się ona dobrowolnie. To zwierzęta są determinowane z zewnątrz, gdy postrzegają pożądaną przedmiot, człowiek natomiast determinuje się, kiedy chce¹⁹⁵. Należy jednak uznać hierarchię przyczyn. Pierwszą przyczyną jest Bóg. Wola, która jest przyczyną drugorzędą, jest porządkowana pierwszej przyczynie i nie ma mocy, by nią kierować¹⁹⁶.

Oksfordzki myśliciel, pragnąc obronić wolność Boga i człowieka, wystąpił przeciwko Ockhamowi i tym, którzy poszli jego śladem, nazywając ich współczesnymi pelagianami. Próbując ocalić przygodność przyszłych wydarzeń, zastosował rozróżnienie Bożej mocy na *potentia absoluta* i *potentia ordinata* oraz, nawiązując do Boecjusza i Anzelma, posługiwał się pojęciami konieczności absolutnej i warunkowej. Pomimo tego, przez czternastowiecznych filozofów i teologów został oskarżony o determinizm¹⁹⁷, co znajduje swe odzwierciedlenie również w komentarzu Marsyliusza z Inghen.

2.3.5 *Futura contingentia*, wolność i konieczność w VI księdze *Quaestiones* Marsyliusza z Inghen

Problem, splatający wiele złożonych wątków, takich jak wolność ludzkich decyzji, odpowiedzialność za dokonane czyny, konieczność i wszechwiedza Boga, Marsyliusz osadza

¹⁹⁰ Tamże, 45 b (p. 313).

¹⁹¹ Por. Anselmus, *Cur Deus homo*, II, 17 (p. 124).

¹⁹² T. Bradwardine, *De futuris contingentibus*, 44 d (p. 313).

¹⁹³ Augustinus, *De Genesi ad litteram*, VI, xv, 26 (ed. J. Zycha, Pragae-Vindobonae-Lipsiae 1894, p. 190).

¹⁹⁴ T. Bradwardine, *De causa Dei*, II, 3 (f. 169-171).

¹⁹⁵ Tenże, *De futuris contingentibus*, 51 b (p. 320-321).

¹⁹⁶ Tamże, 62 r-v, 63 (p. 335-336); por. *De causa Dei*, II, 32 (f. 282-289).

¹⁹⁷ E. A. Lukás, *Einleitung*, w: *Thomas Bradwardine: De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum*. Auszüge Lateinisch – Deutsch. Ausgewählt, übersetzt und annotiert von E. A. Lukás, Berlin 2013, s. 40-41.

w kontekście dyskusji z poglądem, do którego, według mistrza z Inghen, nawiązuje Arystoteles w księdze E *Metafizyki*¹⁹⁸, a który przypisywany jest Platonowi¹⁹⁹. Głosi on po pierwsze, że wszystko, co powstaje, musi posiadać przyczynę wystarczającą do swego powstania. Po drugie, przekonanie to zakłada, że jeśli zaistnieją przyczyny wystarczające do nastąpienia jakiegoś skutku, ów skutek nastąpi natychmiast²⁰⁰.

Założenie, że wystąpienie przyczyn, które mają charakter przyczyn wystarczających, spowoduje natychmiastowy skutek, Platon miał, według Marsyliusza, odnosić nie tylko do elementów natury nieożywionej, lecz również do czynników działających w sposób wolny (*agentia libere*), to znaczy, obdarzonych wolą (*voluntaria*). Jeżeli na przykład w przypadku Sokratesa, zaistniałyby przyczyny, które są wystarczające, by poszedł w prawą stronę, pójdzie on w prawą stronę, o ile nie wystąpi jakaś przeszkoda. Gdyby natomiast nie był zdeterminowany do pójścia w prawą stronę, nie pójdzie²⁰¹.

Opinia na temat tego, że nie tylko czynniki pozbawione *ratio* są poddane działaniu przyczyn, lecz również ci, którzy obdarzeni są *ratio* i wolą, występuje u Tomasza Bradwardine, który powołując się na Anzelma, opisuje działanie *necessitas praecedens*²⁰². Przyjęcie owych założeń oznaczałoby, że każde zdarzenie przyszłe następowałoby z konieczności. W tym rozumieniu bowiem należałoby uznać, że już teraz istnieją przyczyny tego, co stanie się w przyszłości. Z uwagi na owo „teraz”, wydarzenia przyszłe nie mogą się nie zdarzyć. Gdyby bowiem Sokrates miał spożyć posiłek o godzinie pierwszej i zje posiłek, gdy nadejdzie godzina pierwsza, oznacza to, że uprzednio zaistniały przyczyny wystarczające do tego, by zjadł posiłek. Istnienie takich przyczyn sprawia, że ten skutek nie może nie nastąpić²⁰³.

Sposób, w jaki Marsyliusz przedstawił polemiczny pogląd, jak również przypisanie go Platonowi, mają swoje źródło w komentarzu do *Metafizyki* Jana Burydana²⁰⁴. Powody, dla których Burydan i Marsyliusz wskazali na taki kształt przytoczonego stanowiska, nie są jasne. Tomasz z Akwinu w dziele *Sententia libri Metaphysicae*, komentując ten passus przytacza

¹⁹⁸ Por. Arystoteles, *Metafizyka*, VI, 3 (1027a 29-32), s. 716.

¹⁹⁹ Por. Platon, *Timajos* 28 A, w: tenże, *Dialogi*, t. II, przełożył oraz wstępami i objaśnieniami opatrzył W. Witwicki, Kęty 1999, s. 677 (*Platonis Opera*, t. IV, ed. J. Burnet, Oxford 1905); Mars., *In Met.*, VI, q. 5, art. 1.

²⁰⁰ Mars., *In Met.*, VI, q. 5, art. 1: Sciendum est, quod est una opinio, quam tangit Philosophus in sexto huius et ascribitur Platoni, cuius Philosophus ponit duas suppositiones. Prima, quod nihil producitur vel producet, nisi causae sufficientes sint ad ipsum sic produci vel fieri eodem modo quo sufficiunt. Ista suppositio nota est de se. quomodo enim aliquid produci potest, nisi cause efficientes sint. Si enim nosint causae efficientes, non producerent, et si producerent, sequitur implicatio. Secunda suppositio est illa: Causis positis sufficientibus ad alicuius effectus productionem et eo modo quo sufficiunt, statim producitur ille effectus.

²⁰¹ Tamże.

²⁰² T. Bradwardine, *De causa Dei*, III, f. 646: Nec solum illa praecedens necessitas in agentibus irrationalibus et eorum actibus reperitur, verum etiam in agentibus rationalibus ex arbitrii libertate et actibus liberis eorundem. Positis enim in activo rationali et libero potentia et voluntate quodlibet extrinsecum liberum faciendi, necessario sequitur quod hoc fiat.

²⁰³ Tamże.

²⁰⁴ M. Hoenen, *Marsilius of Inghen*, s. 218-219; Burydan, *In Met.*, VI, q. 5, f. 35vb.

podobny pogląd i wskazuje na Awicennę jako jego autora²⁰⁵. Jak wiadomo na podstawie spisu ksiąg pozostawionych na Uniwersytecie w Heidelbergu, kopię tego dzieła Tomasza Marsyliusz posiadał w swojej bibliotece²⁰⁶; pochodzenie przedstawionej wersji pozostaje zatem niejasne. Za prawdopodobne źródło przypisywania Platonowi powyższej opinii uznaje się komentarze do łacińskiej wersji Platońskiego dialogu *Timajos*²⁰⁷.

Przyjęcie przedstawionego stanowiska sprzeciwia się kontyngencji rzeczy i zdarzeń. Marsyliusz formułuje wnioski, do których prowadziłoby uznanie tego poglądu i przedstawia argumentację, za pomocą której zwykle się (*consuevinus*) mu przeciwstawiać. Po pierwsze, wynikałoby z tego, że nie ma niczego, co jest przygodne; przeczy temu jednak doświadczenie (*experientia*) oraz fakt, że zagadnienie przyszłych wydarzeń przygodnych jest obecne w kręgu rozważań Arystotelesa. Po drugie, nic nie zdarzałoby się przygodnie. O tym, że nie jest to prawdą, świadczy przykład: To, że Sokrates marznie, zdarza się przygodnie. Po trzecie, nic nie zdarzałoby się przypadkowo (*a fortuna*). Po czwarte: Gdyby wszystko, co się zdarza, zdarzało się z konieczności, nie byłoby niczego *ad utrumlibet*, to znaczy niczego, co zakłada równy stopień zaistnienia każdej z dwóch możliwości. Przykładowo, komuś może być zimno lub ciepło; ktoś może siedzieć i nie siedzieć, itp. Po piąte, należałoby przyjąć, że nie jest potrzebny namysł i zasięganie porady (*non deberemus consiliari*), ponieważ niezależnie od tego sprawy potoczyłyby się w ten sam sposób. Po szóste, nie moglibyśmy uzyskać ani utracić zasługi. Po siódme, nie powinniśmy być chwaleni i nagradzani za dobre czyny ani karceni i karani z uwagi na popełnione zło. Wszystko to robilibyśmy z konieczności, a – jak napisano w trzeciej księdze *Etyki* – nikt nie jest godzien pochwały ani nagany z uwagi na to, co czyni z konieczności²⁰⁸. Po ósme, wynikałoby z tego, że ludzka wola nie byłaby wolna (*voluntas non esset libera*)²⁰⁹. Marsyliusz uważa, że przedstawionym twierdzeniom przeczy doświadczenie i autorytet

²⁰⁵ Thomas de Aquino, *Sententia libri Metaphysicae*, VI, l. 3 (ed. M.R. Cathala, R.M. Spiazzi, Romae 1971): Quidam enim posuerunt, quod quicquid fit in mundo habet aliquam causam per se; et iterum quod qualibet causa posita, necesse est sequi effectum eius. Unde sequebatur quod per quamdam connexionem causarum omnia ex necessitate acciderent, et nihil esset per accidens in rebus. Et ideo hanc opinionem philosophus intendit destruere (...) Sciendum tamen, quod Avicenna probat in sua metaphysica, quod nullus effectus sit possibilis in comparatione ad suam causam, sed solum necessarius. Si enim posita causa, possibile est effectum non poni, et poni, id autem quod est in potentia in quantum huiusmodi reducitur in actum per aliquod ens actu, oportebit ergo quod aliquid aliud a causa faciat ibi sequi effectum in actu. Causa igitur illa non erat sufficiens. Et hoc videtur contra id, quod philosophus hic dicit. Sed sciendum, quod dictum Avicennae intelligi debet, supposito quod nullum impedimentum causae adveniat. Necesse est enim causa posita sequi effectum, nisi sit impedimentum, quod quandoque contingit esse per accidens. Et ideo philosophus dicit, quod non est necessarium generationem sequi vel corruptionem, positus causis generationis vel corruptionis. Si enim non est verum hoc quod dictum est, sequetur, quod omnia erunt ex necessitate, si tamen cum hoc quod dictum est, quod posita causa necesse est sequi effectum, ponatur etiam alia positio, scilicet quod cuiuslibet quod fit et corrumpitur, necesse sit esse aliquam causam per se et non per accidens. Ex his enim duabus propositionibus, sequitur omnia esse de necessitate.

²⁰⁶ J. Miethke, H. Lutzmann (eds.), *Die Rektorbücher der Universität Heidelberg*, Band 1 (1386-1420), Heidelberg 1986-1999, s. 501, nr 303, zob. M. Hoenen, *Marsilius of Inghen*, s. 219.

²⁰⁷ M. Hoenen, tamże.

²⁰⁸ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, III, 1 (1109b 31), przełożyła, wstępem i komentarzem opatrzyła D. Gromska, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 5, Warszawa 1996, s. 122.

²⁰⁹ Mars., *In Met.*, VI, q. 5, art. 2.

Arystotelesa, a twierdzenia przeciwne można dowieść na drodze demonstratywnej.

Przedstawivszy wnioski, jakie należałoby wyciągnąć przyjąwszy stanowisko, że po zaistnieniu wystarczających przyczyn nieuchronnie nastąpiłby skutek i że dotyczy to również tych, którzy obdarzeni są wolną wolą, Marsyliusz włącza do dyskusji Tomasza Bradwardine'a, przyporządkowując jego poglądy do tych, które wyżej uznano za Platońskie (*Plato et alii sicut Bradwardini et eorum sequaces*). Przytacza poglądy przypisane Platonowi, Tomaszowi Bradwardine i ich naśladowcom. W ich ujęciu, istnieją rzeczy i zdarzenia przygodne, w których występuje konieczność, ale nie jest to konieczność w sensie absolutnym (*non simpliciter*). Zdaniem Marsyliusza, mają oni także uważać, że rzeczy powstają na drodze czynników pośrednich i w sposób konieczny, jednakże splot takich czynników pośrednich jest dla nas niepoznawalny. Jako przykład podają ruch nieba, który jest konieczny, a jednak ruch ten powoduje o pewnej porze lato, a o pewnej zimę; są one przygodne, a jednak nie można przeszkodzić ich nadejściu, ponieważ istnieje konieczny związek przyczynowy, prowadzący do ich nadejścia. Dlatego też, z naszej perspektywy, wiele rzeczy można nazwać przypadkowymi i losowymi (*casualia et fortuita*). Ponadto, mają oni twierdzić, że nadejściu przyszłych skutków nie można przeszkodzić aż do czasu, gdy nastąpią, a jednak po tym czasie mogą istnieć i nie istnieć i w tym znaczeniu są *ad utrumlibet*. Stoją na stanowisku, że należy stosować namysł nad postępowaniem (*consiliari*), ponieważ namysł ten staje się przyczyną innych skutków. Twierdzą także, jak podaje Marsyliusz, że za zło w naturalny sposób należy się kara. W odniesieniu do słów Arystotelesa, że nikogo nie chwali się za to, co czyni z konieczności²¹⁰, uważają, że Filozof być może mówił o tym, co w naturalny sposób towarzyszy naturze człowieka i z tego powodu słusznie otrzymuje pochwałę lub naganę. Twierdzą, że wolność nie polega na tym, że wola może wybrać A i nie wybrać A, lecz że jest wolna dlatego, że działa ze względu na siebie samego, inaczej niż zwierzęta, które działają ze względu na człowieka²¹¹.

Przytoczone wyżej poglądy ukazują pewną zbieżność z myślą Tomasza Bradwardine'a. Można to dostrzec m.in. w wyróżnieniu konieczności nie wprost (*non simpliciter*, co koresponduje z *necessitas absoluta*), uznaniu działania związku przyczyn (*connexio causarum*, które odpowiada wypowiedzi Bradwardine'a o działaniu przyczyn drugorzędnych, zależnych od pierwszej przyczyny) oraz we wskazaniu na swego rodzaju nieuchronność nadejścia tego, co przyszłe (na mocy *potentia ordinata* i *necessitas condicionata*). Myśl Tomasza Bradwardine'a, broniąca Bożej i ludzkiej wolności w oparciu o koncepcję *potentia absoluta* i *potentia ordinata*²¹², budziła zastrzeżenia ze strony współczesnych mu i późniejszych filozofów, którzy

²¹⁰ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, III, 1 (1109b 31, s. 122).

²¹¹ Mars., *In Met.*, VI, q. 5, art. 2.

²¹² Zob. E. Jung, *Przyszłe zdarzenia przygodne*, s. 249-250.

zarzucali mu wyznawanie poglądu, że wszystko dzieje się z konieczności²¹³. Marsyliusz musiał być świadomy zarówno wpływu, jaki wywarł Bradwardine na jednych myślicieli, jak i krytyki, jakiej został poddany przez innych. Jednym z nich był Henryk z Oyta, wzmiankujący Bradwardine'a imiennie w swym komentarzu do *Sentencji*²¹⁴. Dzieło to musiało być Marsyliuszowi znane, wiemy bowiem, że znajdowało się w jego księgozbiornie²¹⁵. W swym komentarzu do *Metafizyki* mistrz z Inghen staje się jednoznacznie oponentem Tomasza Bradwardine'a.

Marsyliusz, odnosząc się do zagadnienia konieczności przyszłych wydarzeń, stwierdza, że nie każda przyszłość wydarzy się z konieczności (*non omne futurum de necessitate eveniet*), co – jak podkreśla – jest zgodne z Arystotelesem i wiarą katolicką²¹⁶. Człowiek może w jednakowy sposób wybierać każdy z elementów sobie przeciwnych, jak potwierdza Filozof w *Hermeneutyce*²¹⁷, a także w *Etyce Nikomachejskiej*, gdzie stwierdza, że człowiek jest panem swoich czynów od początku do końca²¹⁸. O tym, że nie każda przyszłość nadchodzi z konieczności, przekonujemy się również z doświadczenia (*experientia*), ponieważ każdy doświadcza tego, że może wykonać pewien akt i może go nie wykonać, jak na przykład zjeść lub nie zjeść mięsa na śniadanie²¹⁹. Marsyliusz przyznaje ważną rolę doświadczeniu. Tego, czego doświadczamy – pisze – nie trzeba dowodzić na mocy rozumowania, tak jak nie trzeba dowodzić, że ogień jest ciepły. Mistrz z Inghen powołuje się tu na Awerroesa, który twierdzi, że szukanie rozumowania tam, gdzie jest doświadczenie, jest słabością intelektu²²⁰.

W odpowiedzi na założenia, które przypisano Platonowi, Marsyliusz uznaje, że nic nie powstanie, jeśli nie ma wystarczających przyczyn do tego, by powstało. Przeczy jednak założeniu, zgodnie z którym po wystąpieniu wystarczających przyczyn, nieuchronnie następuje skutek²²¹. Marsyliusz uznaje, że jest ono fałszywe dla woli tak boskiej, jak ludzkiej. Wola boska jest bowiem przyczyną wystarczającą dla powstania jakiejś rzeczy, jak choćby świata. Jednak choć jest przyczyną wystarczającą do powstania i dziesięciu takich światów, nie powołuje do istnienia żadnego, lecz zachowuje ten, który powołała do istnienia w określonym momencie. Ponadto, wola ludzka, dla której coś prezentuje się jako dobro, niekoniecznie kieruje się ku temu, czasem człowiek wstrzymuje wolę. Po przedstawieniu sobie przedmiotu i zastanowieniu

²¹³ Zob. E.A. Lukás, tamże, s. 40-41.

²¹⁴ *Joannis de Oyta (filii) Henrici Quaestiones Sententiarum*, I, München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 8867, f. 167 rb.

²¹⁵ M. Hoenen zwraca uwagę na obecność tego komentarza w spisie ksiąg Marsyliusza, zawartym w dokumentacji Uniwersytetu w Heidelbergu, zob. tenże, dz. cyt., s. 219; *Die Rektorbücher der Universität Heidelberg*, s. 475, nr 63.

²¹⁶ Mars., *In Met.*, VI, q. 5, art. 3.

²¹⁷ Arystoteles, *Hermeneutyka*, 9 (19a 7-22), s. 76-77.

²¹⁸ Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, III, 8 (1114b 31-32), s. 134.

²¹⁹ Mars., *In Met.*, VI, q. 5, art. 3.

²²⁰ Aver., *In Phys.*, VIII, com. 22, f. 162va.

²²¹ Mars., *In Met.*, VI, q. 5, *ad rationes*.

się może go nie chcieć. Marsyliusz podkreśla, że przyczyny wystarczające tkwią woli, której wolność (*libertas voluntatis*) jest przyczyną podejmowanego wyboru. Nie jest powodowana koniecznością, w przeciwnym razie człowiek nie byłby bardziej wolny niż pies²²². Nieuchronność nastąpienia skutku po wystąpieniu wystarczającej przyczyny można przyjąć jedynie w odniesieniu do czynników działających czysto naturalnie, co w swym komentarzu odnotowuje również Burydan²²³.

Odpowiedź na pytanie, czy każda przyszłość nastąpi z konieczności, osadzona została w kontekście polemiki z przedstawicielami poglądów deterministycznych, którym Marsyliusz stanowczo się sprzeciwia. Powołując się na Arystotelesa, wiarę katolicką oraz doświadczenie, podkreśla on rolę woli. Jej wolność jest przyczyną wystarczającą do podejmowania aktów zewnętrznych, za które ponosi się odpowiedzialność.

2.4 Zagadnienie prawdy i fałszu

Tematyka związana z koncepcją prawdy i fałszu, podjęta przez mistrza z Inghen w szóstej księdze komentarza, jest doskonałym przykładem metod jego rozumowania, które odzwierciedlają charakterystyczne dla XIV wieku nurty myślowe²²⁴. Prawda to dla Marsyliusza, za Arystotelesem, zgodność rzeczy, pojętej w umyśle, z intelektem (*veritas propria est determinata correspondentia rei intellectae ad intellectum*)²²⁵. Istnieje jednak różnica między intelektem boskim i ludzkim. Intelekt boski jest przyczyną rzeczy i prawdy o nich; Bóg, pierwsza prawda, przez intelekt i wolę jest przyczyną wszystkiego²²⁶. Intelekt ludzki nie jest przyczyną rzeczy, lecz prawda jest w nim powodowana za pośrednictwem wyobrażeń (*phantasmata*) i w ten sposób powstaje w nim pewna zgodność (*conformitas*) rzeczy z intelektem. Dla intelektu boskiego jest to zgodność właściwa, stosownie do tego, że Bóg pojmuje je i powoduje ich istnienie; dla intelektu boskiego jest to pewnego rodzaju zgodność istnienia rzeczy, jaka zostaje w intelekcie spowodowana. Pierwszym, co pojmuje Bóg, jest sam boski intelekt; On sam najbardziej siebie pojmuje i miłuje²²⁷. Rzeczy są tym bardziej prawdziwe, im więcej mają odblasku w boskim umyśle; tym więcej mają bytowości, dobra i prawdy, gdyż byt, dobro i prawda są zamienne²²⁸.

²²² Tamże.

²²³ Burid., *In Met.*, VI, q. 5, f. 36vb.

²²⁴ Zob. K. Michalski, *Prądy filozoficzne w Oksfordzie i Paryżu w XIV w.*, w: *Filozofia wieków średnich*, s. 139-141.

²²⁵ Por. Arystoteles, *Metafizyka*, VI, 4 (1027b 25-24), s. 717; Mars., *In Met.*, VI, q. 6, art. 2.

²²⁶ Por. Arystoteles, *Metafizyka*, XII, 7 (1072b 13-30), s. 813-814.

²²⁷ Por. tamże, XII, 9 (1074 b 33-35), s. 819; Mars., *In Met.*, VI, q. 6, art. 2.

²²⁸ Mars., *In Met.*, VI, q. 6, art. 2: *Haec tria consecuntur se infallibiliter: entitas, bonitas et veritas*; por. Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, I, 4 (1096a 23-24), s. 83-84); por. Tomasz z Akwinu, *Summa teologii*, I, q. 16, art. 3,

Wyjaśniając pojęcie prawdy, Marsyliusz podaje przekazany przez tradycję termin *adaequatio* i wyjaśnia je. Prawdę nazywa się więc *adaequatio* – zrównaniem, dorównaniem, co sugeruje pewną miarę. To rozumienie nie jest jednak właściwe; Marsyliusz wskazuje, że należy je stosować w znaczeniu odpowiedniości, zgodności (*correspondentia*) w taki sposób, że intelekt pojmuje tak, jak się rzeczy mają²²⁹. Fałszem natomiast nazywa się „niedorównanie” rzeczy do intelektu, to znaczy brakiem należytej zgodności rzeczy i intelektu, kiedy pojmuje on inaczej, niż się rzeczy mają.

Pojmowanie intelektu dokonuje się przez jego akty, które dzielą się na proste i złożone²³⁰. Akt prosty jest wtedy, gdy odpowiada mu pojęcie proste, np. takie, które odpowiada terminowi „człowiek”. Akty złożone intelektu są dwojakiego rodzaju. Jedne z nich, to takie, którym odpowiada pojęcie złożone. Przykładem jest pojęcie złożenia „Człowiek jest zdolny do śmiechu” lub złożenie „białe i siedzące”. Drugi rodzaj złożonych aktów intelektu nazywany jest rozdzieleniem (*divisio*), a odpowiadają im pojęcia złożone, między którymi stoi przeczenie, np. „Człowiek nie jest błąd”. Pojęcie złożone może być zdaniowe (propozycjonalne), ale istnieje też wiele pojęć złożonych, nie tworzących zdania²³¹.

Pojęcie, tak proste, złożone, jak i rozdzielone (*divisus*) jest prawdziwe, jeśli istnieje zgodność z rzeczą, która jest przez to pojęcie reprezentowana, np. „Człowiek nie jest zdolny do rżenia”. Odpowiednio, fałszywe jest wtedy, gdy stan rzeczy nie jest taki, jaki jest przez pojęcie reprezentowany. Np. pojęciu złożonemu (propozycjonalnemu) „Bóg nie jest dobry” nic nie odpowiada w rzeczywistości, ponieważ Bóg jest w najwyższym stopniu dobry²³².

W świetle tych rozgraniczeń, Marsyliusz, śladem Burydana, analizuje poszczególne problemy, związane kwestią z prawdziwością i fałszywością. Bada zagadnienie, czy prawda i fałsz dotyczą jedynie złożenia i rozdzielania (*secundum compositionem et divisionem*) i czy znajdują się tylko w umyśle²³³. Rozpatrując szczegółowo charakter zdań, rozważa, czy do prawdziwości zdania twierdzącego wymagane jest złożenie w rzeczach sygnifikowanych, a do prawdziwości zdania przeczącego, wymagane jest rozdzielanie (*divisio*)²³⁴ oraz czy każde zdanie jest prawdziwe dlatego, że tak jest w rzeczywistości, jak jest przez to zdanie sygnifikowane²³⁵. Uszczegółowiając wykład, bada problem, czy każde zdanie niemożliwe jest niemożliwe dlatego, że zdanie z nim sprzeczne jest konieczne²³⁶ oraz czy w analogiczny sposób należy przyjmować

---

przełożyli M. Olszewski, M. Przanowski, K. Oško, W. Zega, T. Tiuryn, M. Beściak, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 15, Toruń-Warszawa-Poznań 2023, s. 249).

²²⁹ Mars., *In Met.*, VI, q. 6, art. 3.

²³⁰ Tamże.

²³¹ Tamże.

²³² Tamże.

²³³ Tamże.

²³⁴ Mars., *In Met.*, VI, q. 7.

²³⁵ Mars., *In Met.*, VI, q. 8.

²³⁶ Mars., *In Met.*, VI, q. 9.

prawdziwość w zdaniach hipotetycznych, jak w zdaniach kategoriycznych²³⁷. Niezwykle interesującym zagadnieniem jest to, w którym Marsyliusz bada, czy to samo zdanie, rozpatrywane jednoznacznie (*univoce*) może być równocześnie prawdziwe i fałszywe²³⁸.

Problem rozpatrywany jest w kontekście teorii *insolubilia*, czyli zdań, które bada się z dużą trudnością pod względem logicznym. Wydaje się bowiem, że jest możliwe, by w pewnych przypadkach to samo zdanie było jednocześnie prawdziwe i fałszywe. Marsyliusz ilustruje badany problem następującym przykładem: Sokrates wypowiada zdanie: „Platon mówi fałsz”, a Platon wypowiada zdanie: „Sokrates mówi fałsz”.

Argumentacja wygląda następująco: Zdanie, które wypowiedział Sokrates, jest prawdziwe, a jednak jest również fałszywe. W tym przypadku bowiem wypowiedź Platona jest fałszywa, a skoro Platon twierdzi, że Sokrates mówi fałsz, fałszem jest, że Sokrates mówi fałsz, a zatem nie jest tak, że Sokrates mówi fałsz, z czego wynika, że wypowiedź Sokratesa jest prawdziwa.

Podając *oppositum* Marsyliusz powołuje się na zasadę niesprzeczności, sformułowaną przez Arystotelesa w IV księdze *Metafizyki*, nazywając ją pierwszą zasadą (*primum principium*). Marsyliusz podkreśla, że jedno zdanie nie może być prawdziwe i fałszywe, ponieważ wówczas zdania sprzeczne byłyby jednocześnie prawdziwe i fałszywe, co byłoby przeciw pierwszej zasadzie²³⁹.

Do zasady niesprzeczności Marsyliusz odniósł się bardziej szczegółowo w IV księdze swego komentarza do *Metafizyki*. W szczególności poświęcił jej czternastą kwestię tejże księgi, zatytułowaną *Utrum duo contradictoria possint simul esse vera*. Analizę tego zagadnienia przeprowadził E.P. Bos, który zbadawszy pięć ostatnich kwestii księgi czwartej Marsyliuszowych *Quaestiones* dostrzegł, że autor rozwiązuje badany problem, posługując się własną koncepcją czasu teraźniejszego²⁴⁰. Co więcej, koncepcja ta, jak również cała argumentacja służąca do rozwiązania przedstawionego zagadnienia, odbiega od tej, którą zaprezentował Burydan w swoim komentarzu do *Metafizyki*²⁴¹. W księdze szóstej natomiast, w kwestii jedenastej, gdzie Marsyliusz rozpatruje problem odwołując się do zasady niesprzeczności, nie podejmuje zagadnienia czasu. Podaje natomiast twierdzenie, że prawda to zgodność rzeczy i intelektu, a fałsz to brak takiej zgodności. Nie jest zatem możliwe, by temu

²³⁷ Mars., *In Met.*, VI, q. 10.

²³⁸ Mars., *In Met.*, VI, q. 11.

²³⁹ Mars., *In Met.*, VI, q. 11, *oppositum*: Philosophus in quarto huius vult, quod nullo modo una propositio potest esse vera et falsa, quia alias contradictoria essent simul vera vel falsa, cuius contrarium dicit Philosophus expresse in quarto et esset contra primum principium.

²⁴⁰ E.P. Bos, *Marsilius on the principle of non contradiction*, s. 412-418.

²⁴¹ Tamże.

samemu zdaniu, rozumianemu w tym samym sensie, przysługiwała zgodność i niezgodność rzeczywistości z intelektem²⁴².

Interesującym zagadnieniem, które Marsyliusz porusza, rozpatrując zagadnienie prawdy i fałszu, jest problem zdania, które falsyfikuje samo siebie. Autor wyróżnia dwa rodzaje takich zdań. Zdanie może falsyfikować się wprost (*directe, simpliciter*), jak w zdaniu: „Każde zdanie jest fałszywe”, albo w określonym przypadku (*ex casu*). Zdanie falsyfikujące się wprost jest fałszywe zawsze, ilekroć zostaje sformułowane. Zdanie falsyfikujące się w określonym przypadku nie falsyfikuje się samo z siebie, lecz kiedy zaistnieje określony przypadek. Na przykład w sytuacji, gdy mówiący prawdę ma otrzymać od wodza konia, natomiast mówiący fałsz ma nie otrzymać niczego, nadchodzi Sokrates i wypowiada zdanie: „Panie, nie dacie mi konia”. Zdanie to sygnifikuje, że jest fałszywe, ponieważ konia nie otrzyma ten, kto mówi fałsz. Zdania te nazywa Marsyliusz *insolubiles*, wyjaśniając, że otrzymują swą nazwę nie dlatego, że nie są możliwe do rozwiązania, lecz dlatego, że ich rozwiązanie nastęrcza trudności²⁴³. Stwierdza, że każde zdanie, które odnosi fałszywość do samego siebie, sygnifikuje, że jest fałszywe. Zdanie: „Panie, zrzucicie mnie z mostu” sygnifikuje, że jest fałszywe w przypadku, w którym wódz stoi na moście i istnieje prawo, zgodnie z którym każdy, kto powie fałsz, przechodząc przez most, zostanie zrzucony, natomiast ten, kto mówi prawdę, zostanie przepuszczony, by mógł iść dalej. W tej sytuacji, jeśli nadejdzie Sokrates i powie: „Panie, zrzucicie mnie z mostu” i jeśli zostanie zrzucony, zdanie będzie fałszywe. Jeśli natomiast nie zostanie zrzucony, ponownie zdanie jest fałszywe, ponieważ sam twierdzi, że powinien być zrzucony. Ponadto, Marsyliusz stwierdza, że każde zdanie, które odnosi fałszywość do samego siebie, sygnifikuje, że fałszem jest to, co sygnifikuje. Zdanie „Sokrates mówi fałsz” w przypadku, w którym wypowiada je Sokrates, sygnifikuje, że fałszem jest to, co sygnifikuje, czyli że fałszem jest to, że Sokrates mówi fałsz. Ponieważ oba przytoczone na początku kwestii zdania należy rozpatrywać w podobny sposób, jeśli chodzi o stwierdzenie ich prawdziwości i fałszywości, uznaje się, że oba zdania, zarówno Platona, jak i Sokratesa, są fałszywe. Ostateczna odpowiedź Marsyliusza na pytanie, czy to samo zdanie, rozpatrywane jednoznacznie może być równocześnie prawdziwe i fałszywe, jest negatywna. Nie jest możliwe, by to samo zdanie, wyrażające ten sam sens, było zarazem prawdziwe i fałszywe.

²⁴² Mars., *In Met.*, VI, q. 11, *oppositum*: Secundo apparet hoc ex *sexto huius*, nam veritas est conformitas rei ad intellectum et falsitas difformitas, modo non stat, quod conformitas et difformitas sint respectu eiusdem propositionis et eiusdem sensus.

²⁴³ Mars., *In Met.*, VI, q. 11, art. 1: Illae propositiones vocantur insolubiles, non quia non possunt solvi, sed quia difficulter possunt solvi et bene sunt aliquae aliae, quae etiam vocantur insolubiles, sed de illis non est sermo in illa quaestione, sed de insolubilibus falsificantibus se. Traktat Marsyliusza *De insolubilibus* zachował się w pięciu rękopisach, z których trzy przekazują kompletny tekst (Kraków, Biblioteka Jagiellońska, Rkp. 2116, f. 196r-216r; Lübeck, Stadtbibliothek, Phil. 8° 2, f. 1r-24v i Bibliotheca Apostolica Vaticana Pal. lat. 995, f. 63r-89r), zob. S. Read, *Marsilius of Inghen on Insolubles and the English Tradition*, <https://www.st-andrews.ac.uk/~slr/Marsilius%20Insolubles%20paper-v3.pdf>, dostęp 11.08.2025.

Zwieńczeniem podjętej przez Marsyliusza problematyki prawdy i fałszu jest zagadnienie bytu prawdziwego²⁴⁴. Według komentatora, Arystoteles, pisząc o bycie prawdziwym, ma na myśli byt złożony i propozycjonalny – zdanie mentalne lub złożenie pojęć, znajdujące się w duszy. Choć sposób, w jaki dochodzi do tego złożenia, należy do filozofa naturalnego i do traktatu *O duszy*, to metafizyk powinien czynić byt prawdziwy jako przedmiot swoich rozważań, gdyż wszystko, co udowadnia na drodze demonstratywnej, to byty prawdziwe. Mistrz z Inghen zwraca jednak uwagę, że metafizyk bada raczej rzeczy, znajdujące się poza umysłem, niż terminy i raczej terminy niż zdania. Choć bowiem metafizyka obejmuje wszystko: zdania, terminy w nich zawarte oraz rzeczy, to głównie bada rzeczy. Na cóż bowiem przyda się wiedza o zdaniu, pyta Marsyliusz, jeśli przez wiedzę o nim nie dociera się do poznania rzeczy?²⁴⁵ Terminy są bliższe rzeczom niż zdania, dlatego ich rozpatrywanie wyprzedza badanie zdań.

Zamykając księgę szóstą, Marsyliusz przedstawia ostateczny cel poznania. Uznaje, że jest nim poznanie rzeczy. Sposób poznania rzeczy jest określony przez procedurę wyprowadzania dowodliwych wniosków w postaci zdań, na drodze rozumowania sylogistycznego. Rozumienie terminów, zawartych w zdaniach i bliskich rzeczy, umożliwia poznanie tych ostatnich. Stąd tyle troski Marsyliusza, o precyzowanie roli, jaką terminy odgrywają w zdaniu, o ich znaczenie oraz reguły, rządzące ich użyciem w zdaniu. Teoria supozycji oraz własności terminów, które, jak stwierdził L. de Rijk, można śledzić niczym nici przewodnią przez rozwój średniowiecznej filozofii i teologii jako jego motor i narzędzie²⁴⁶, służyły Marsyliuszowi do większego precyzowania formułowanych wniosków. Logika i semantyka, tak mocno wplecione w przedstawione w *Quaestiones* rozważania metafizyczne, mają na celu nie tyle przesłonięcie rozważań nad naturą bytu, ile doprowadzenie do pewnego i precyzyjnego poznania rzeczywistości.

Podsumowanie

Przedstawione zagadnienia, obecne w księdze VI komentarza do *Metafizyki* Arystotelesa, oraz sposób ich opracowania, charakteryzują myśl Marsyliusza z Inghen, filozofa i teologa, który rozpatrując problemy metafizyczne, wykorzystuje obficie narzędzia, oferowane przez logikę i semantykę. Analizując wypowiedzi Arystotelesa, Marsyliusz odwołuje się do samego Filozofa, jak również innych autorów, cieszących się w wiekach średnich dużym poważaniem. Ton dyskursu splata słowa Arystotelesa z analizami natury formalnej, osadzonymi

²⁴⁴ Arystoteles, *Metafizyka*, VI, 4 (1027b 34-1028a 1), s. 717-718.

²⁴⁵ Mars., *In Met.*, VI, q. 12, art.2: Quae cura est de scientia propositionis, nisi per scientiam eius devenitur in cognitionem et scientiam rerum.

²⁴⁶ L.M. de Rijk, *Semantics and Ontology as Assessment of Medieval Terminism*, „Vivarium” 51 (2013), s. 13.

w wypracowywanych w XIV wieku teoriach supozycji i własności terminów, do których rozwinięcia Marsyliusz również się przyczynił.

Zakres tematyczny, który został tu zarysowany, wyznacza szereg zagadnień filozoficznych, logicznych i semantycznych, które zasługują na pogłębione badania. Wybrane przykłady, ilustrujące podejmowaną w komentarzu problematykę oraz sposób jej ujęcia, ukazują bogactwo interesujących treści, które stają się dostępne dla badaczy dzięki odczytaniu, skolacjonowaniu rękopisów i przygotowaniu edycji krytycznej. Uzyskane wyniki badań pozwalają odsłonić wartość Marsyliuszowych *Quaestiones* nie tylko dla lepszego poznania sylwetki intelektualnej ich autora, lecz także dla głębszego zrozumienia epoki, w której tworzył oraz wpływu, jaki wywarł na życie umysłowe Europy i Polski w późnym średniowieczu i we wczesnej nowożytności. Dlatego kontynuacja dalszych prac nad przygotowaniem edycji krytycznej całości komentarza Marsyliusza z Inghen do *Metafizyki* Arystotelesa stają się dla uczonych zadaniem tak ważnym, jak pilnym.

Summary

This thesis presents the first critical edition of the sixth book of Marsilius of Inghen's commentary *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis*.

Recently, there has been growing interest in the life and work of Marsilius of Inghen, a 14th-century philosopher and theologian associated with the Universities of Paris and Heidelberg. In particular, scholars are focusing on his commentary on *Metaphysics*. The preparation of this edition is a continuation of research undertaken by scholars from the Faculty of Philosophy and the Interdepartmental Centre for Medieval Cultural History at the Catholic University of Lublin.

The dissertation consists of three parts. The first is an introduction to the critical edition. The second presents the most important philosophical issues of Book VI of Marsilius of Inghen's commentary. The third contains a critical edition of Book VI of his *Quaestiones*.

The editorial introduction presents the results of research on the published text: after collating the manuscripts and analysing individual lessons of the text, the relationships between the manuscript transmissions were determined and a *stemma codicum* was proposed. Moreover, descriptions of all manuscript transmissions are provided. The second part presents the structure of *Quaestiones* and the most important philosophical issues addressed in Book VI by Marsilius in his characteristic logical-semantic approach. These include the definition of the subject of metaphysical research, the question of *futura contingentia*, and the issue of truth and falsehood. The last part is a critical edition of *Quaestiones*, prepared in the Classical Text Editor.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Joannis de Oyta (filii) Henrici Quaestiones Sententiarum, München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 8867.

[Marsilius de Inghen], *De insolubilibus*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska, Rkp. 2116, f. 196r-216r. [Marsilius de Inghen], *De insolubilibus*, Lübeck, Stadtbibliothek, Phil. 8° 2, f. 1r-24v.

[Marsilius de Inghen], *De insolubilibus*, Bibliotheca Apostolica Vaticana Pal. lat. 995, f. 63r-89r.

[Marsilius de Inghen], *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 708 III.

[Marsilius de Inghen], *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 709 III.

[Marsilius de Inghen], *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*, Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 710 III.

[Marsilius de Inghen], *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*, Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1387.

[Marsilius de Inghen], *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*, Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1434.

[Marsilius de Inghen], *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*, Uppsala, Uppsala Universitetsbibliotek Cod. C 596.

[Marsilius de Inghen], *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5297.

[Marsilius de Inghen], *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 5376.

[Marsilius de Inghen], *Quaestiones super libris I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis*, Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 76.23 Aug. 2°

Źródła drukowane

Edycje

Albertus de Saxonia, *Perutilis logica*, in: Albert von Sachsen, *Logic*, ed. H. Berger, Hamburg 2010.

Album studiosorum Universitatis Cracoviensis ab anno MCCC, fasc. 1, Cracoviae 1883.

Anselmus Centauriensis, *Cur Deus homo*, in: *S. Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia*, Vol. 2, ed. F. S. Schmitt, Edinburgh 1946.

Anselmus Centauriensis, *De concordia praescientiae et praedestinationis et gratiae Dei cum*

- libero arbitrio*, in: *Anselmi Centauriensis Archiepiscopi Opera Omnia*, Vol. 2, ed. F.S. Schmitt, Edinburgh 1946.
- Augustinus, *De Genesi ad litteram*, ed. J. Zycha, Pragae-Vindobonae-Lipsiae 1894 (*Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*, Vol. 28.1).
- [Averroes], *Aristotelis 'De Physico auditu' libri octo cum Averrois Cordubensis variis in eosdem commentariis*, in: *Aristotelis Opera cum Averrois commentariis*, vol 4, Venetiis 1562.
- Boethius, *De hypotheticis syllogismis*, ed. L. Obertello, Brescia 1968.
- Boethius, *Commentarius in librum Aristotelis ΠΕΡΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ*, editio secunda, ed. C. Meiser, pars II, Lipsiae 1877.
- [Iohannes Buridanus], *In Metaphysicen Aristotelis Quaestiones argutissimae Magistri Ioannis Buridani in ultima praelectione ab ipso recognitae et emissae*, ed. Iodocus Badius, [sine loco], 1518.
- Iohannes Buridanus, *Tractatus de consequentiis*, ed. H. Hubien, Louvain 1976.
- [Thomas Bradwardine], *Thomae Bradwardini Archiepiscopi olim Cantuariensis De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum ad suos Mertonenses libri tres*, ed. Henricus Savilius, Londini 1618.
- T. Bradwardine, *De futuris contingentibus*, 22-23a, w: *Le 'De futuris contingentibus' de Thomas Bradwardine*, ed. J.-F. Genest,.....
- M. Tullius Cicero, *De fato*, ed. C.F.W. Müller, Leipzig 1915.
- Marsilius of Inghen, *Appellationes*, w: tenze, *Treatises on the Properties of Terms. A First Critical Edition of the „Suppositiones”, „Appellationes”, „Restrictiones” and „Alienationes”* with Introduction, Translations, Notes and Appendices by E.P. Bos, Dordrecht-Boston-Lancaster 1983, s. 128-159.
- Marsilius of Inghen, *Suppositiones*, w: tenze, *Treatises on the Properties of Terms. A First Critical Edition of the „Suppositiones”, „Appellationes”, „Restrictiones” and „Alienationes”* with Introduction, Translations, Notes and Appendices by E.P. Bos, Dordrecht-Boston-Lancaster 1983, s. 52-97.
- Guillelmus Ockham, *The Tractatus de praedestinatione et de praescientia Dei et de futuris contingentibus of William of Ockham*, ed. Ph. Boehner, Toronto 1945.
- Plato, *Timaeus*, in: *Platonis Opera*, Vol. IV, ed. J. Burnet, Oxford 1905.
- Pseudo-Scotus, *In librum primum Priorum Analyticorum Aristotelis quaestiones*, in: Duns Scotus, *Opera Omnia I*, p. 273-341, ed. L. Wadding, Lyons 1639.
- Thomas Aquinas, *Expositio libri Peryermeneias*, in: *Opera Omnia*, Vol. 1, ed. Commissio Leonina, Romae 1989.
- Thomas de Aquino, *Sententia libri Metaphysicae*, ed. M.R. Cathala, R.M. Spiazzi, Romae 1971.

[Thomas Aquinas], *Sancti Thomae Aquinatis Summa contra gentiles*, in: *Opera Omnia*, Vol. 13, ed. Commissio Leonina, Romae 1918.

Thomas de Aquino, *ST*, I *Pars prima Summae theologiae: S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P.M. edita*, t. 4-5, Romae: S.C. de Propaganda Fide, 1888-1889.

Thomas de Aquino, *ST*, I-II *Prima Secundae Summae theologiae: S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P.M. edita*, t. 6-7, Romae: S.C. de Propaganda Fide, 1891-1892.

Przekłady

Anzelm z Canterbury, *O zgodności przedwiedzy, predestynacji i wolnej woli z łaską Bożą*.

Fragmety filozoficzne, przekład, wprowadzenie i komentarze A. Stefańczyk, Lublin 2016.

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przełożyła, wstępem i komentarzem opatrzyła D. Gromska, w: tenże, *Dziela wszystkie*, t. 5, s. 77-300.

Arystoteles, *Fizyka*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył K. Leśniak, w: tenże, *Dziela wszystkie*, t. 2, Warszawa 2003, s. 23-204.

Arystoteles, *Hermeneutyka*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył K. Leśniak, w: tenże, *Dziela wszystkie*, t. 1, Warszawa 1990, s. 69-88.

Arystoteles, *Metafizyka*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył K. Leśniak, w: tenże, *Dziela wszystkie*, t. 2, Warszawa 2003, s. 615-857.

Arystoteles, *O świecie*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył A. Paciorek, w: tenże, *Dziela wszystkie*, t. 2, Warszawa 2003, s. 555-600.

Boecjusz, *Komentarz do 'Hermeneutyki' Arystotelesa*, z. 1-2, przełożył i wstępem opatrzył T. Tiuryn, Kęty 2010.

Platon, *Timajos*, w: tenże, *Dialogi*, t. II, przełożył oraz wstępami i objaśnieniami opatrzył W. Witwicki, Kęty 1999, s. 663-743.

Św. Tomasz z Akwinu, *Komentarz do 'Hermeneutyki' Arystotelesa*. Przekład z języka łacińskiego, wprowadzenie i komentarz A.P. Stefańczyk, Lublin 2013.

Tomasz z Akwinu, *Summa teologii*, I, Q. 1-26, przełożyli M. Olszewski, M. Przanowski, K. Ośko, W. Zega, T. Tiuryn, M. Beściak, w: tenże, *Dziela wszystkie*, t. 15, Toruń-Warszawa-Poznań 2023.

Opracowania

Archambault J., *Introduction: Consequences in Medieval Logic*, „Vivarium”, 56 (2018), s. 201-

221.

Bajor W., *Tradycja komentarzy do 'De anima' Arystotelesa i antropologia Benedykta Hessego*, w:

Benedicti Hesse quaestiones disputatae super tres libros 'De anima' Aristotelis (libri II et III). Editio critica et inquisitio historico-philosophica, Lublin 2001, s. 107*-286*.

Bajor W., *Konstanty Józef Michalski (1879-1947) – osoba i dzieło* [w druku].

Bakker P., *Fifteenth-Century Parisian Commentaries*, w: *A Companion to the Latin Medieval Commentaries on Aristotle's Metaphysics*, ed. F. Amerini, G. Galuzzo, Boston 2013, s. 575-629.

Bocheński I.M., *De consequentiis scholasticorum earumque origine*, „*Angelicum*”, 15, 1 (1938), s. 92-109.

Borgo M., *Latin Medieval Translations of Aristotle's 'Metaphysics'*, w: *A Companion to the Latin Medieval Commentaries on Aristotle's 'Metaphysics'*, ed. F. Amerini, G. Galluzzo, Leiden-Boston 2014, s. 19-57.

Bos E.P., *Marsilius on the principle of non contradiction*, w: J.L. Fink, H. Hansen, A.M. Mora-Márquez (eds.), *Logic and Language in the Middle Ages. A Volume in Honour of Sten Ebbesen*, Leiden-Boston 2013, s. 403-418.

Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagiellonica Cracoviae asservantur, comp. M. Kowalczyk, A. Kozłowska, M. Markowski, M. Zwiercan, Wratislawiae 1993, t. 5.

Ciola G., *Marsilius of Inghen on the Definition of 'consequentia'*, „*Vivarium*” 56, 3-4 (2018), s. 272-291.

Crimi M., *Formal and Material Consequences in Ockham and Buridan*, „*Vivarium*”, 56 (2018), s. 241-271.

Eifler M., Beschreibung von Ms. 1387, Universitätsbibliothek Leipzig, 2018, *Manuscripta Mediaevalia*, <https://handschriftenportal.de/workspace>, dostęp 6.08.2025.

Erler, G., *Die Martikel Leipzig*, Bd. I-II, Leipzig 1895-1897.

Genest J.-F., *Le 'De futuris contingentibus' de T. Bradwardine*, „*Recherches Augustiniennes*” 16 (1974), s. 249-336.

Heinemann, O. v., *Die Augusteischen Handschriften 3. Cod. Guelf. 32.7 Aug. 2° — 77.3 Aug. 2°*. Frankfurt/M.: Klostermann, 1966 (Nachdruck d. Ausg. 1898).

Hoenen M.J.F.M., *Marsilius of Inghen. Divine Knowledge in Late Medieval Thought*, Leiden 1993 (Studies in the History of Christian Thought, Vol. 50).

Hogarth Rossiter S., *Foreknowledge, Free Will, and the Divine Power Distinction in Thomas*

- Bradwardine's 'De futuris contingentibus'*, dissertation, The University of Western Ontario 2017, Electronic Thesis and Dissertation Repository 4432 (<https://ir.uwo.ca/etd/4432>).
- Jung E., Michałowska M., *Richard Klivingston's and Thomas Bradwardine's Questions on Future Contingents, Free Will, and Predestination*, w: *Richard Klivingston Talks to Thomas Bradwardine about Future Contingents, Free Will, and Predestination. A Critical Edition of Question 4 from Quaestiones super libros Sententiarum*, ed. E. Jung, M. Michałowska, Leiden-Boston 2023, s. 1-86.
- Jung E., *Przyszłe zdarzenia przygodne*, „Acta Mediaevalia” 22 (2009), s. 241-253.
- Jung-Palczewska E., *Wilhelm Ockham i Tomasz Bradwardine o wolnej woli Boga i człowieka*, „Roczniki Filozoficzne” 65, 3 (2017), s. 127-149.
- Knuuttila S., *Medieval Approaches to Future Contingents*, „Roczniki Filozoficzne” 66, 4 (2018), s. 99-114.
- Knuuttila S., *Medieval Commentators on Future Contingents in De Interpretatione 9*, „Vivarium” 48, 1/2 (2010), s. 77-95.
- Kok F., *What Can we Know About God? John Buridan and Marsilius of Inghen on the Intellect's Natural Capacity for Knowing God's Essence*, „Recherches de théologie et philosophie médiévales” 77, 1 (2010), s. 137-171.
- Krąpiec M.A., *Komentarz do 'Metafizyki' Arystotelesa*, Lublin 2018.
- Libowski Ł., *Marsilii de Inghen Quaestiones super I, II, IV-X, XII libros Metaphysicorum Aristotelis. Libri primus et secundus - editio critica et inquisitio historico-philosophica*, rozprawa doktorska, Lublin 2023, zbiory Biblioteki KUL.
- Lohr, Ch.H., *Medieval Latin Aristotle Commentaries. Authors: Johannes de Kanthi – Myngodus*, „Traditio” 27 (1971), s. 328-329.
- Lukás, E. A. *Einleitung*, w: *Thomas Bradwardine: De causa Dei contra Pelagium et de virtute causarum*. Auszüge Lateinisch–Deutsch. Ausgewählt, übersetzt und annotiert von E. A. Lukás, Berlin 2013, s. 5-43.
- Łukasiewicz J., *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*, Oxford 1957.
- Markowski M., *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim. Studia z historii filozofii i nauk ścisłych na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, Wrocław 1971.
- Markowski M., *Katalog dzieł Marsyliusza z Inghen z ewidencją rękopisów*, „Studia Mediewistyczne” 25, 2 (1988), s. 39-132.
- Markowski, M. *Les 'Questions' de Marsile d'Inghen sur la Métaphysique d'Aristote. Notes sur*

- les manuscrits et le contenu des questions*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum XIII (1968), s. 8-32.
- Michalski K., *Odrodzenie nominalizmu w XIV wieku*, w: *Filozofia wieków średnich*, red. K. Banko, S. Rospond, Kraków 1997 (Studia z dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. V), s. 232-276.
- Michalski K., *Prądy filozoficzno-teologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w pierwszej dobie jego istnienia*, w: *Filozofia wieków średnich*, red. K. Banko, S. Rospond, Kraków 1997 (Studia z dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. V), s. 112-126.
- K. Michalski, *Prądy filozoficzne w Oksfordzie i Paryżu w XIV w.*, w: *Filozofia wieków średnich*, red. K. Banko, S. Rospond, Kraków 1997 (Studia z dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. V), s. 139-141.
- Michalski K., *Tomizm w Polsce na przełomie XV i XVI w.*, w: *Filozofia wieków średnich*, red. K. Banko, S. Rospond, Kraków 1997 (Studia z dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. V), s. 98-103.
- Miethke J., Lutzmann H., (eds.), *Die Rektorbücher der Universität Heidelberg*, Band 1 (1386-1420), Heidelberg 1986-1999.
- Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C-Sammlung*, Bd. 6: Handschriften C 551-935 (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis XXVI,6), compar. M. Andersson-Schmitt, H. Hallberg, M. Hedlund, Stockholm 1993.
- Morscher E., *Der Begriff „Consequentia” in der mittelalterlichen Logik*, „Archiv für Begriffsgeschichte”, 15 (1971), s. 133-139.
- Read S., *Marsilius of Inghen on Insolubles and the English Tradition*, <https://www.st-andrews.ac.uk/~slr/Marsilius%20Insolubles%20paper-v3.pdf>, dostęp 11.08.2025.
- De Rijk L.M., *The Origins of the Theory of the Properties of Terms*, w: *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, ed. N. Kretzmann, A. Kenny, J. Pinborg, Cambridge 1982, s. 161-173.
- De Rijk, L.M., *Semantics and Ontology as Assessment of Medieval Terminism*, „Vivarium” 51 (2013), s. 13-59.
- Socala M., *Wstęp edytorski*, w: Ioannes de Slupcza, *Puncta super libros Metaphysicae Aristotelis (editio critica)*. Wydał i wstępem opatrzył M. Socala, „Acta Mediaevalia” XXIV (2012), s. XI-XCVI.
- Sturm, K. *Philosophische Sammelhandschrift*, 2014, <https://handschriftenportal.de/workspace>, dostęp 5.08.2025.

- Tabarroni, A., *John Buridan and Marsilius of Inghen on the Meaning of Accidental Terms* ('*Quaestiones super Metaphysicam, VII 3-5*), w: *Documenti e Studi sulla tradizione filosofica medievale* 14 (2003), s.389-407.
- Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum*; ed. Academia Caesarea Vindobonensis, Bd. 4: Cod. 5001 – Cod. 6500, Wien 1864-1899.
- Thijssen J.M.N.H., *The Circulation and Reception of Marsilius of Inghen's 'Quaestiones super libros De generatione et corruptione' in Fifteenth and Sixteenth-Century Italy: The problem of reactio*, w: *Marsilius von Inghen. Werk und Wirkung. Akten des Zweiten Internationalen Marsilius-von-Inghen-Kongresses*, hrsg. von S. Wielgus, Lublin 1993, s. 227-244.
- Tkaczyk M., *Futura contingencia*, Lublin 2015.
- Tkaczyk M., *Zmienna czasowa w starożytnej i średniowiecznej teorii zdań warunkowych*, „*Roczniki Filozoficzne*”, 55, 2 (2007), s. 99–121.
- Unterkircher, F., *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1401 bis 1450*, Bd. II, Wien 1971.
- Vuillemin-Diem G., *Praefatio*, w: *Aristoteles, Metaphysica*, ed. G. Vuillemin-Diem (Aristoteles Latinus XXV, 2), Leiden 1976, s. IX-LXIX;
- Wesoły M.A., *Wokół najnowszych studiów nad „Metafizyką” Arystotelesa*, „*Zadania współczesnej metafizyki*” 19 (2017), s. 441 – 461.
- Wesoły M.A., *Zdekonstruować „Metafizykę” Arystotelesa*, „*Peitho. Examina Antiqua*” 2, 1 (2011), s. 221-229.
- Włodek Z., *Quelques informations sur les commentaires médiévaux de la Métaphysique d' Aristote conservés dans les manuscrits de la Bibliothèque Jagellone a Cracovie*, w: *Die Metaphysik im Mittelalter. Ihr Ursprung und Bedeutung*, ed. P. Wilpert, Berlin 1963.
- Wojtczak, H., *Introductio*, w: H. Wojtczak, *Marsyliusza z Inghen 'Quaestiones super librum Praedicamentorum Aristotelis'*. *Edycja krytyczna i analiza historyczno-filozoficzna*, Lublin 2008, s. XIX-CXXVI.
- Wojtczak, H., *Marsyliusz z Inghen i jego nauka o kategoriach w kontekście historyczno-filozoficznym*, w: H. Wojtczak, *Marsyliusza z Inghen 'Quaestiones super librum Praedicamentorum Aristotelis'*. *Edycja krytyczna i analiza historyczno-filozoficzna*, Lublin 2008, s.419-571.
- Wojtysiak J., Wilczewska S., *Future Contingents, Ockhamism (Retroactivism) and Thomism (Eternalism)*, „*Roczniki Filozoficzne*” 66, 4 (2018), s. 159-182.
- Wójcik K., *Le sujet de la métaphysique d'après le Commentaire de Marsile d'Inghen sur la*

'Métaphysique' d'Aristote, w: Marsilius von Inghen. Werk und Wirkung. Akten des Zweiten Internationalen Marsilius-von-Inghen Kongresses, Lublin 1993, s. 217-226.